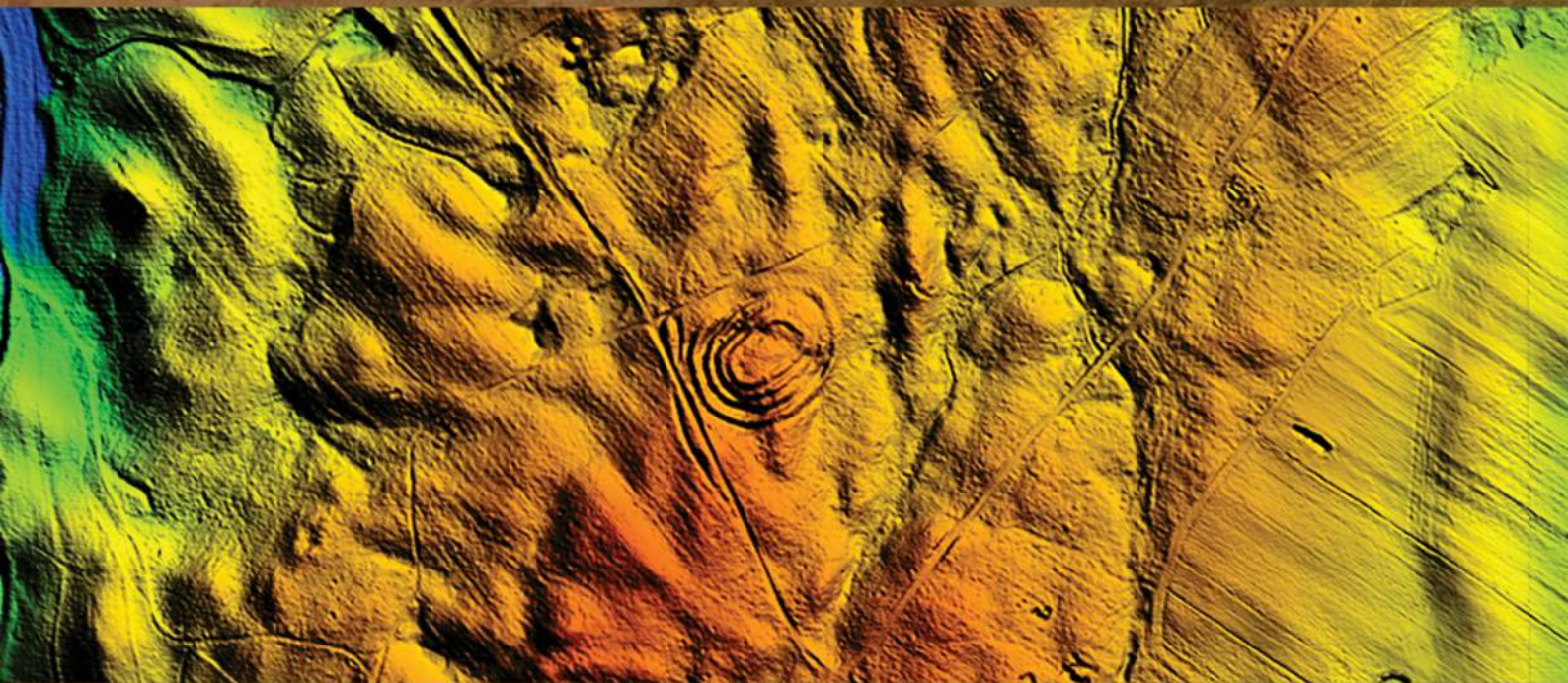
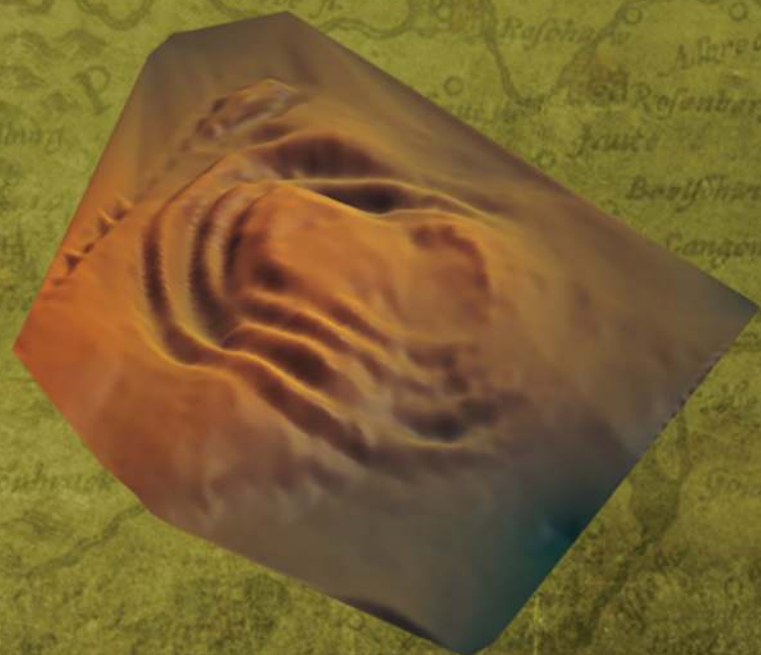

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją
Zbigniewa Kobylińskiego

Tom 2

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Fundacja Res Publica Multiethnica

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją Zbigniewa Kobylińskiego

Tom 2

Autorzy

Anna Gręzak, Urszula Kobylińska, Maria Lityńska-Zajac, Magdalena Moskal-del Hoyo,
Jerzy Nitychoruk, Joanna Piątkowska-Małecka, Kamil Rabięga, Magdalena Rutyna,
Daniel Skoczylas, Rafał Solecki, Łukasz Maurycy Stanaszek, Tomasz Stępnik, Dariusz Wach,
Joanna Wawrzeniuk, Fabian Welc, Jacek Wysocki i Magdalena Żurek

Warszawa 2017

Publikacja wydana z funduszy projektu badawczego

Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki

Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część 1. Pomezania, Pogezania i Warmia

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

Publikacja recenzowana do druku przez dr. Wojciecha Brzezińskiego
i prof. dr. hab. Przemysława Urbańczyka

Redakcja: Zbigniew Kobyliński

Projekt książki i skład: Bartłomiej Gruszka

Korekty: Urszula Kobylińska i Zbigniew Kobyliński

Projekt okładki: Weronika Kobylińska-Bunsch

Copyright © 2017 by Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie and Fundacja Res Publica Multiethnica

ISBN 978-83-946496-3-0

ISBN 978-83-948352-0-0

Wydawnictwo:

Fundacja Res Publica Multiethnica

Ul. Cypryjska 44

02-761 Warszawa

<http://res-publica-multiethnica.pl>

SPIS TREŚCI

GMINA MIŁAKOWO

Pawełki, st. 5	5
Raciszewo, st. 9	27

GMINA MORĄG

Strużyna, st. 21	63
Strużyna, st. 24	91
Tątlawki, st. 2	109

GMINA ZALEWO

Duba, st. 1	139
Janiki Wielkie, st. 2	149
Mozgowo, st. 1	175
Urowo, st. 1	205
Wieprz, st. 1 - wyspa Bukowiec	219
Wieprz, st. 20	241

GMINA OSTRÓDA

Durąg, st. 1	261
Grabin, st. 1	297
Lipowiec, st. 1	335
Lipowiec, st. 2 (Lichtajny)	363
Morliny, st. 1	381
Zajączki, st. 1	395

GMINA ŁUKTA

Plichta, st. 1	469
-----------------------	------------

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY	477
-----------------------------------	------------

Durąg, st. 1

Gmina Ostróda

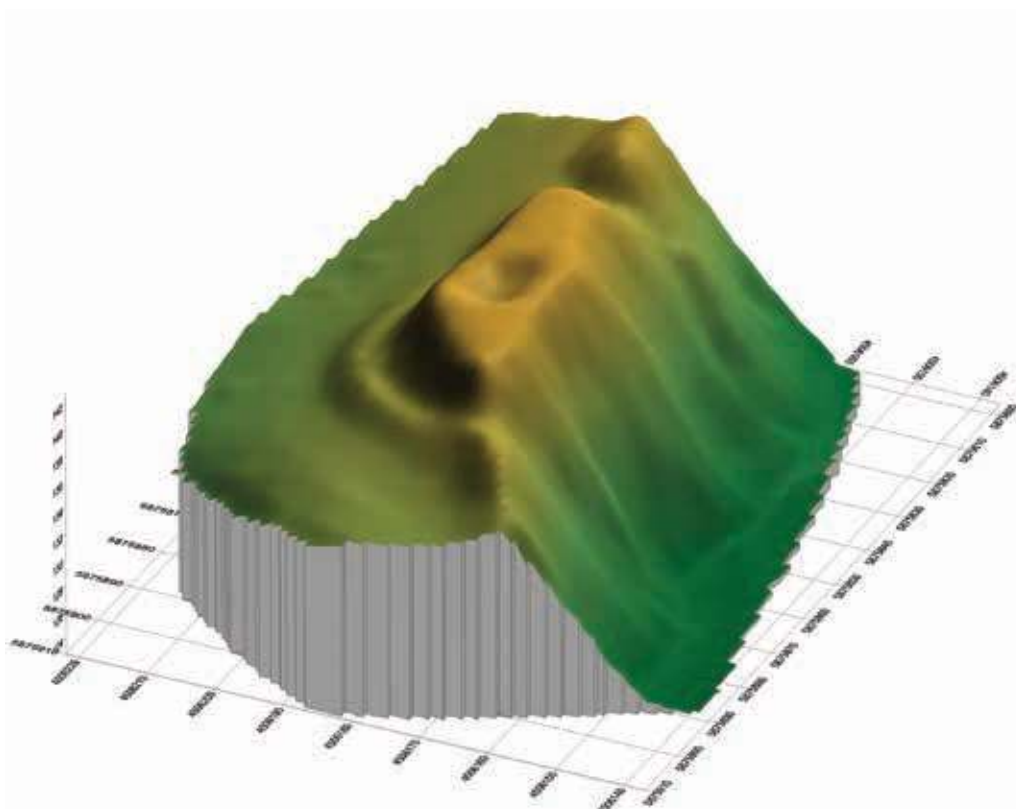
Powiat ostródzki

AZP 27-51/1

Współrzędne geograficzne:

N 53° 37' 14,05''

E 20° 2' 14,69''

Durąg, st. 1

Ryc. 1. Grodzisko w Durągu, st. 1 na mapie w skali 1:25 000 (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

Ryc. 2. Grodzisko w Durągu, st. 1 na mapie w skali 1:10 000 (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

POŁOŻENIE GRODZISKA I JEGO FORMA

DANIEL SKOCZYLAS, RAFAŁ SOLECKI
I JACEK WYSOCKI

Grodzisko w Durągu, st. 1, nazywane „Górą Zamkową”¹, zajmuje silnie wyeksponowany cypel, który od zachodu i północy opływa rzeka Dylewka, a od wschodu rzeka Grabciczek (ryc. 1–2). Ujście Dylewki do Grabciczka jest oddalone od stanowiska o około 450 m w kierunku północno-wschodnim. Gród wzniesiono w miejscu, gdzie wysoczyzna przechodzi w wąski, długi cypel ułożony na osi północ–południe. Obecna różnica wysokości pomiędzy nasypem wału, a pozio-

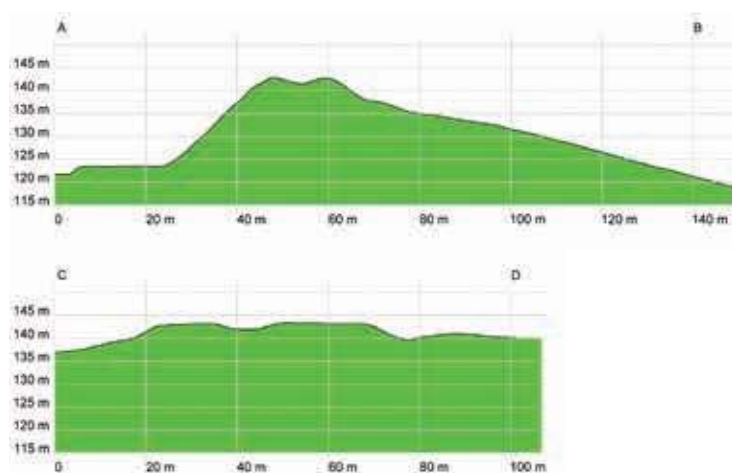

Ryc. 3. Grodzisko w Durągu, st. 1; widok od północnego wschodu (fot. J. Wysocki, oprac. R. Solecki)

Ryc. 4. Grodzisko w Durągu, st. 1 na zobrazowaniu ALS (na podstawie materiałów CODGIK, oprac. R. Solecki)

mem wody w Dylewce wynosi około 21 m. Pierwotny rozmiar całego założenia grodowego to długość około 60 m po osi północ–południe i szerokość około 33 m po osi wschód–zachód. Od strony południowej krawędź grodziska wyznacza niewielki parów długości około 20 m i głębokości około 4 m, liczonej od poziomu majdanu. Poziom dna parowu znajduje się na wysokości około 139,5 m n.p.m. Parów przechodzi w niewielką obecnie fosę, głębokości do 0,5 m i wał zewnętrzny szerokości około 3 m u podstawy, które otaczają nasyp majdanu od strony wschodniej

Ryc. 5. Przekrój grodziska w Durągu, st. 1 po osi wschód–zachód (A-B) i północ–południe (C-D) uzyskany z danych ALS (na podstawie materiałów CODGIK, oprac. R. Solecki)

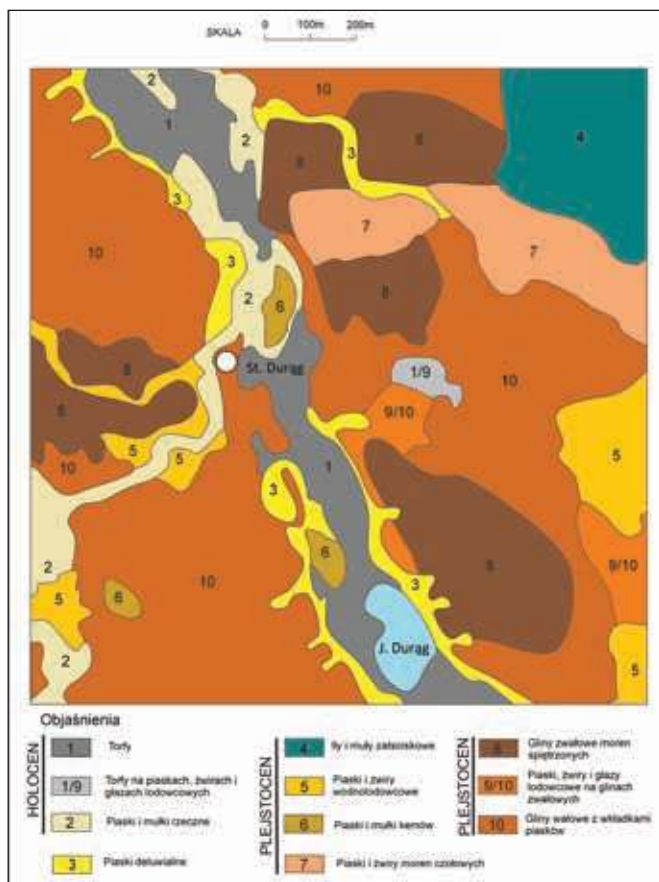
i północnej. Szczyt wału ma średnią wysokość około 137,5 m n.p.m. Sam majdan jest mniejszy i ma romboidalny kształt o przekątnych długości około 45 i 15 m, z powierzchnią około 470 m². Powierzchnia majdanu utrzymuje względnie stały poziom około 142,5 m n.p.m. W centrum majdanu znajduje się nieregularnie owalne zagłębienie o wymiarach około 12 x 8 m i głębokości do 1 m (ryc. 3–5).

ŚRODOWISKO FIZYCZNO-GEOGRAFICZNE

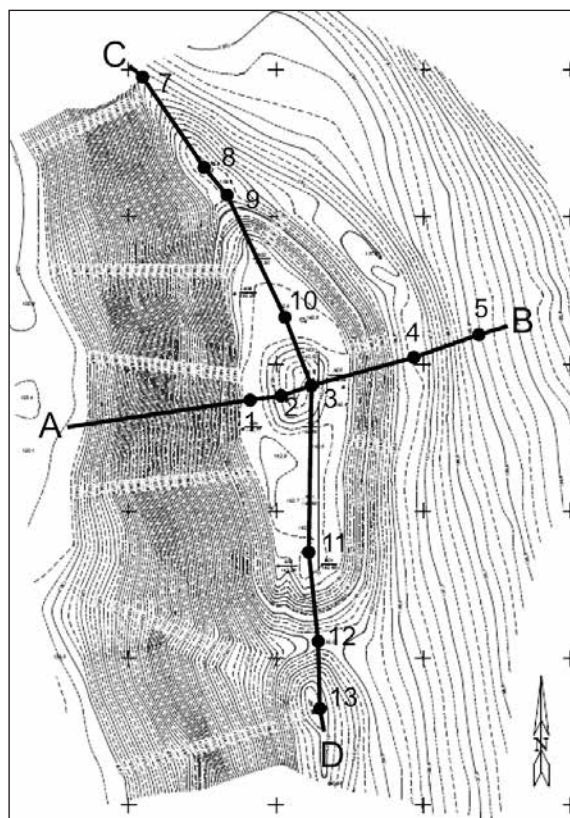
JERZY NITYCHORUK I FABIAN WELC

Stanowisko pod względem fizjograficznym położone jest we wschodniej części Garbu Lubawskiego, będącego częścią Pojezierza Chełmińsko-Dobrzyńskiego (ryc. 6). Grodzisko znajduje się na naturalnym ostańcu wysoczyzny morenowej, długim na około 250 m i wysokim na około 30 m, powstałym na skutek erodowania wysoczyzny przez rzeki Grabciczek i Dylewkę. Wysoczyzna polodowcowa, na której usytuowany jest

¹ Informacja z karty stanowiska z archiwum Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.

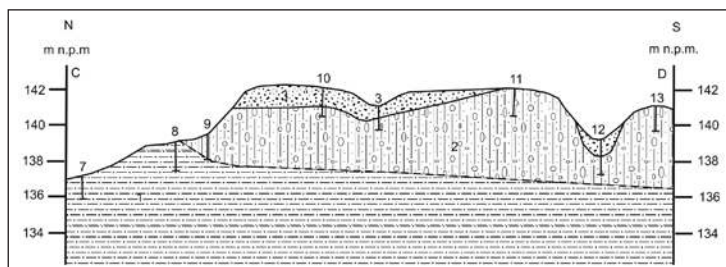
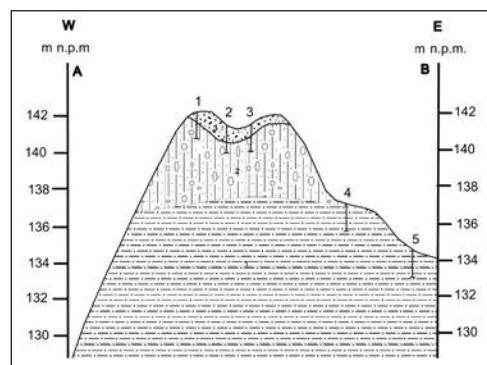
Ryc. 6. Mapa geologiczna okolic grodziska w Durągu, st. 1 (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

Ryc. 7. Plan warstwiczny grodziska w Durągu, st. 1 (wyk. J. Błaszczyk) z lokalizacją odwiertów geologicznych (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

obiekt zbudowana jest z gliny żwałowej z wykształconymi na niej glebami płowymi. Wysoczyznę przecinają obniżenia, które nawiązują do doliny rzeki Dylewki. Sama dolina jest wypełniona osadami piaszczystymi i częściowo jest zabagniona z mało urodzajnymi glebami bagiennymi. W krawędziach wysoczyzny występują piaszki, jednak w tych strefach gleby nie są rozwinięte, gdyż dochodzi tu do ruchów masowych.

W poprzek grodziska w Durągu sporządzono przekrój A–B o kierunku zachód–wschód, a wzdłuż stanowiska poprowadzono ciąg wierceń, który stał się podstawą do sporządzenia przekroju C–D, o kierunku północ–południe. Konstrukcję przekrojów oparto na 13 wierceniach (ryc. 7–8). Centrum wzniesienia, wraz z obniżeniem nosi wyraźne ślady działań człowieka do głębokości około 1 m. Poza centrum, poszukiwania takich śladów przyniosły negatywny efekt, poza wierceniem D–12 (w wąskim przesmyku tuż na południe od grodziska), gdzie można przypuszczać, że obniżenie to miało większą głębokość, być może do 1 m.

Ryc. 8. Przekroje geologiczne grodziska w Durągu, st. 1: 1 – mułki, 2 – glina piaszczysta, 3 – piasek gliniasty (warstwa kulturowa) (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

BADANIA ARCHEOLOGICZNE

DANIEL SKOCZYŁAS, RAFAŁ SOLECKI
I JACEK WYSOCKI

Przebieg badań terenowych

Grodzisko w Durągu znane było już w XIX w. Porucznik Johann Michael Guise naszkicował je w czasie swojej akcji inwentaryzacji pruskich założeń obronnych w latach 1826–1828² (ryc. 9). Na pruskiej mapie wojskowej z około 1893 r.³ na północny-wschód od wsi oznaczono wzgórze nazwą *Schloss Berg*. Informacja ta pojawia się także na późniejszej mapie z 1911 r., gdzie wzgórze opisane jest jako *Schloß Berg*⁴. Wzmiankę w tekście na temat grodziska umieszcza w swej pracy z 1898 r. Adolf Boetticher, który pisze: *von Döringen 1 km ö. liegt nach der Generalstabskarte ein „Schloßberg“*⁵. Autor nawiązuje więc zapewne do informacji zawartej na wspomnianej wyżej mapie z 1893 r., a nie opisuje lokalizację grodziska z natury. Podobne zdawkowe opisy znajdują się także w pracach Emila Hollacka z 1908 r.⁶ i Hansa Cromego z 1937 r.⁷, którzy opisują grodzisko, jako *Schloßberg*.

Stanowisko zostało wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa olsztyńskiego w 1949 r., jako „grodzisko wyżynne, nieobwałowane, z wałem palisadowym na podnóżu zwane Zamek, położone na tarasie rzeczki Dylewki”. Inspekcji konserwatorskich grodziska dokonywali m.in. Romuald Odoj, Mieczysław Haftka, Maria Wielgus i Wiesław Skrobot, w celu określenia stanu zachowania zabytku⁸.

W trakcie badań przeprowadzonych w 2015 roku w ramach realizacji projektu *Katalog grodzisk Warmii i Mazur* otworzono trzy wykopy o łącznej powierzchni 60 m² (ryc. 10). Miały one szerokość 2 m i wytyczono je na wspólnej osi, tak by przecinały majdan grodziska po linii północ–południe. Wykopy 1 (pow. 12 m²) i 3 (pow. 18 m²) wytyczono w południowej części majdanu, a wykop 2 (pow. 30 m²) przecinał zagłębienie w jego centralnej części. W toku badań okazało się, że zagłębienie jest reliktem piwniczki, a w wykopie 2 odkryto jej ścianę północną, południową i część wnętrza.

Stratygrafia stanowiska

W trakcie badań archeologicznych wydzielono łącznie 70 jednostek stratygraficznych, które podzielono na

² Hoffmann 2013: 25.

³ Karte des Deutschen Reiches (Generalstabskarte) 1893, 1:100000, 166 Osterode.

⁴ Topographische Abteilung der Königl. Preuß. Landesaufnahme. Aufgenommen 1911, Maßstab 1:25000, Hirschberg.

⁵ Boetticher 1898: 55.

⁶ Hollack 1908: 27.

⁷ Crome 1937: 120.

⁸ Informacje z teczki stanowiska w Archiwum WUOZ w Elblągu oraz z Archiwum WUOZ w Olsztynie.

Ryc. 9. Szkic grodziska w Durągu, st. 1 wykonany przez por. J.M. Guisego w latach 1826–1828 (PM-IXh_00066a_Dohringen)

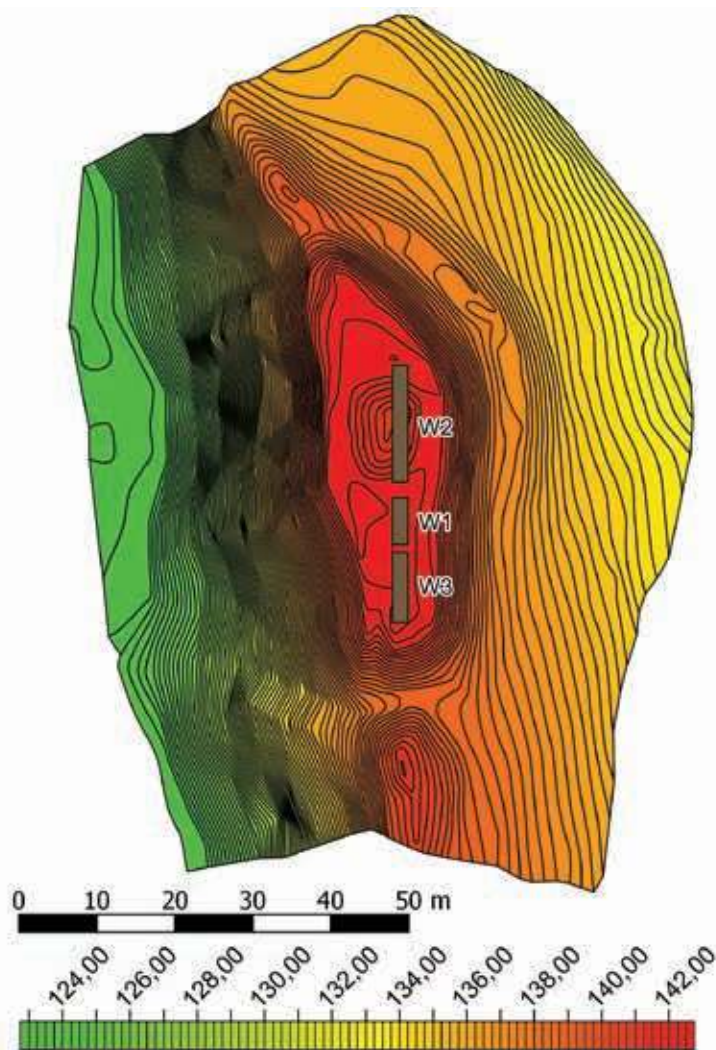
cztery główne fazy związane z użytkowaniem tego obszaru (tab. 1 i ryc. 11–16).

Warstwy naturalne

W trakcie badań, jako warstwy naturalne zidentyfikowano jednostki 9 (W1), 37 (W2) i 67 (W3). Warstwy te to piaszczyste gliny. Domieszka piasku jest nieduża, ale wyraźnie jest jej więcej w części południowej. Strop calca znajdował się na względnie stałym poziomie około 142,00 m n.p.m., wypiętrzając się tylko nieznacznie w obrębie wykopu 1, gdzie dochodził do 142,30 m n.p.m.

Faza IA i IB

Najstarszą wydzieloną fazę należy wiązać z budową grodu i różnego typu zabudowań w jego obrębie, które to czynności można datować na początek XIV w. (Faza IA) oraz z jego użytkowaniem w ciągu XIV i XV

Ryc. 10. Plan warstwowy grodziska w Durągu, st. 1 z zaznaczonymi wykopami badawczymi z sezonu 2015 (na podstawie pomiarów J. Błaszczyka, oprac. R. Solecki)

w. (Faza IB). Obie podfazy zdecydowano się opisać razem, gdyż nawarstwienia z tych okresów są silnie zniszczone i zanieczyszczone przez młodsze niwelacje.

W wykopie 1 Fazę IA reprezentuje piaszczysta ziemia z drobinami gruzu ceglanoego, polepy i węgla drzewnych 5 (W1), która jest zapewne poziomem użytkowym z okresu budowy. W granicach wykopu znajdowała się także nieokreślona konstrukcja, o czym może świadczyć zachowana fragmentarycznie soczewka zbitej ziemi 8 (W1) wiązana z Fazą IB, naruszona przez młodszy wkop rozbiórkowy.

W wykopie 2 z Fazą IA należy łączyć szerokopłaszczyznowy wkop 68 (W2) związany z budową piwniczki. Rozpoznana długość tego wkopu ma 12 m, a głębokość dochodzi do 1,1 m. Dno jest nieregularne, a jego poziom waha się pomiędzy 140,65 m, a 141,25 m n.p.m. Urobek z kopania dołu – sypką,

piaszczystą ziemię 14 (W2) – kumulowano bezpośrednio przy krawędzi wkopu, podnosząc poziom gruntu. Strop tej warstwy osiąga poziom około 142,45 m n.p.m. Wypełniskiem wkopu budowlanego jest piaszczysta ziemia 15 (W2).

Na relikty ściany piwnicy natrafiono jedynie w południowej części wkopu i tworzą je zbutwiałe i przepalone deski oraz kłody drewna 38 (W2), a także ziemia z grudami polepy i soczewkami popiołu 40 (W2). Ślady te sugerują, że ściany piwnicy wzniesiono w konstrukcji szkieletowej, której przestrzenie wypełniono za pomocą kamieni i drobnych gałęzi, które połączono gliną⁹. Do Fazy IB w obrębie piwniczki zakwalifikowano ziemię z dużą ilością węgla drzewnych 31 (W2), która pokrywa nieregularnie miększym pokładem południowowschodnią część piwniczki. Na jej stropie natrafiono na dwa regularne pasy węgla drzewnych 46 i 47 (W2) szerokości około 0,35 m, ułożonych równolegle względem siebie w odległości około 1 m. Obok nich znajdował się podobnej szerokości konglomerat węgla drzewnych 48 (W2) ułożony jednak nie na płasko a pionowo. Warstwy te są najpewniej relikdami drewnianej podłogi, która spłonęła i zwała się na dno wkopu budowlanego.

W wykopie 3 natrafiono na dwa doły postłupowe wiązane z Fazą IA:

- dół postłupowy 60 (W3); owalny w planie, U-kształtny w profilu; rozpoznane wymiary to średnica 0,40–0,55 m i głębokość około 0,2 m; wypełniskiem jest zbita ziemia 61 (W2),
- dół postłupowy 65 (W3); owalny w planie, U-kształtny w profilu; rozpoznane wymiary to średnica 0,40–0,45 m i głębokość około 0,2 m; wypełniskiem jest ziemia 66 (W2).

W bezpośredniej bliskości dołów postłupowych zanotowano niezbyt liczne skupiska kamieni. Przy dole postłupowym 60 (W3) były to kamienie 63 (W3), a przy dole postłupowym 65 (W3) były to kamienie 64 (W3). Mogły one służyć do ustabilizowania słupów znajdujących się w omawianych dołach. W odległości około 1,2 m na zachód od dołu 60 (W3), przy samej krawędzi wykopu znajdowało się jeszcze jedno skupisko kamieni 62 (W3), co może sugerować, że tuż poza granicą znajduje się jeszcze jeden dół postłupowy. Doły te należy wiązać z funkcjonującym w tym miejscu budynkiem, który został całkowicie rozebrany, na co wskazuje młodszy wkop rozbiórkowy. Ściany tego budynku stabilizowały także ziemne niwelacje dosypane od strony zewnętrznej – zbita, piaszczysta ziemia 57 (W2) i zbity piasek 59 (W2). Strop tych warstw osiąga poziom około 142,5 m n.p.m., a więc zbliżony do stropu warstwy 14 (W2), która spełniała analo-

⁹ Stępnik 2016: 235–236.

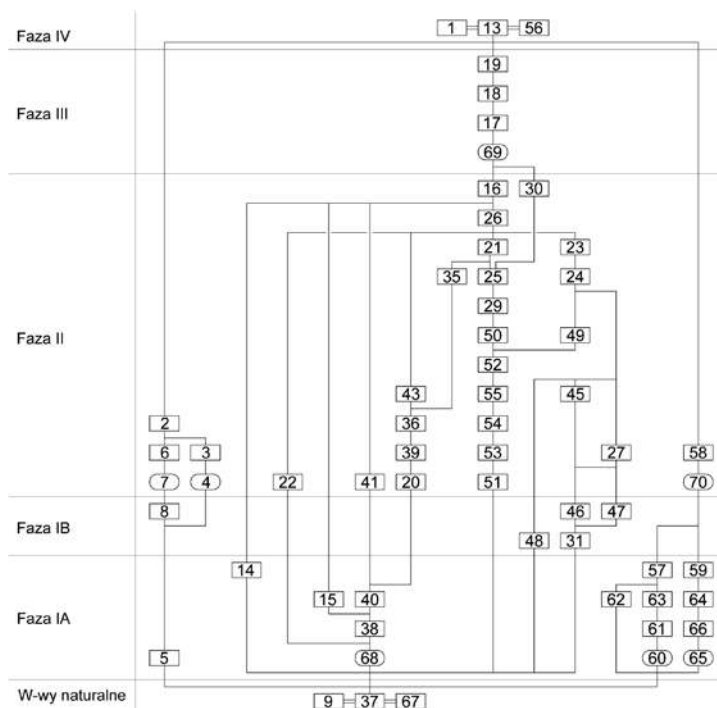
giczną funkcję i stropu warstwy 5 (W1), która była poziomem użytkowym z tego okresu.

Faza II

Kolejny wydzielony horyzont to okres zniszczenia grodziska, a także celowego zniwelowania jego powierzchni. Nastąpiło to najpewniej w drugiej połowie XV w.

Faza ta manifestuje się w wykopie 1 i 3 w postaci dołów rozbiórkowych. W wykopie 1 są to nieregularnie owalny w planie, nieckowaty w profilu wkop 7 (W1), którego rozpoznane wymiary to średnica 1,22–2,15 m i głębokość do 0,35 m, a wypełniskiem jest zbita ziemia z licznymi drobinami węgla drzewnych 6 (W1) oraz owalny w planie, nieckowaty w profilu wkop 4 (W1), którego wymiary to średnica 0,7 m i głębokość do 0,2 m, a wypełniskiem jest zbita ziemia z dużą ilością polepy 3 (W1). W wykopie 3 jest to szerokopłaszczyznowy, płaskodenny wkop 70 (W3), którego rozpoznane wymiary to szerokość około 7 m i głębokość do 0,55 m, a wypełniskiem jest ziemia 50 (W3). O ile na obecnym etapie badań nie można powiedzieć, co znajdowało się pierwotnie w miejscu wkopów 4 i 7 (W1), to zapewne wkop 70 (W3) związany jest z rozbiórką budynku. Świadczy o tym kształt samego obiektu, który powielał zapewne kształt wkopu budowlanego, a w jego spągu, przy samych krawędziach bocznych natrafiono na doły posłupowe po usuniętych elementach ścian budynku.

Budynek, którego piwnicę odkryto w wykopie 2 całkowicie spłonął, co spowodowało że brak jest tu śladów rozbiórki. Zarejestrowano natomiast liczne warstwy związane z pożarem, a następnie zasypaniem zawalonej piwnicy. W kolejności stratygraficznej są to: spalone belki zawalonej ściany piwniczki 27 (W2), skupisko kamieni 45 (W2), piaszczysta ziemia z grudkami polepy i drobinami węgla drzewnych 51 (W2), piaszczysta ziemia z drobinami wapna 53 (W2), ziemia z drobinami wapna 54 (W2), zbita ziemia ze smugami drobin wapna 55 (W2), popioły i drobiny węgla drzewnych 52 (W2), wyprażona glina 49 (W2), ziemia z kawałkami zwęglonego drewna i polepy 24 (W2), zbita, piaszczysta ziemia z drobinami zaprawy wapiennej 23 (W2), gliniasta ziemia 20 (W2), luźno rozrzucone kamienie 39 (W2), skupisko kamieni 36 (W2), fragmenty dwóch drewnianych belek 35 (W2), ziemia z dużą ilością węgla drzewnych i popiołów 50 (W2), zbita ziemia z wtrętami węgla drzewnych i polepy 29 (W2), ziemia z drobinami wapna 25 (W2), kamienie z grudkami polepy i węglami drzewnymi 21 (W2), piaszczysta ziemia 22 (W2), ziemia z drobinami węgla drzewnych i grudkami gliny 43 (W2), lekko piaszczysta ziemia 26 (W2), gliniasta ziemia 41 (W2) i ziemia z drobinami wapna 30 (W2).

Ryc. 11. Durąg, st. 1. Diagram relacji stratygraficznych (oprac. R. Solecki)

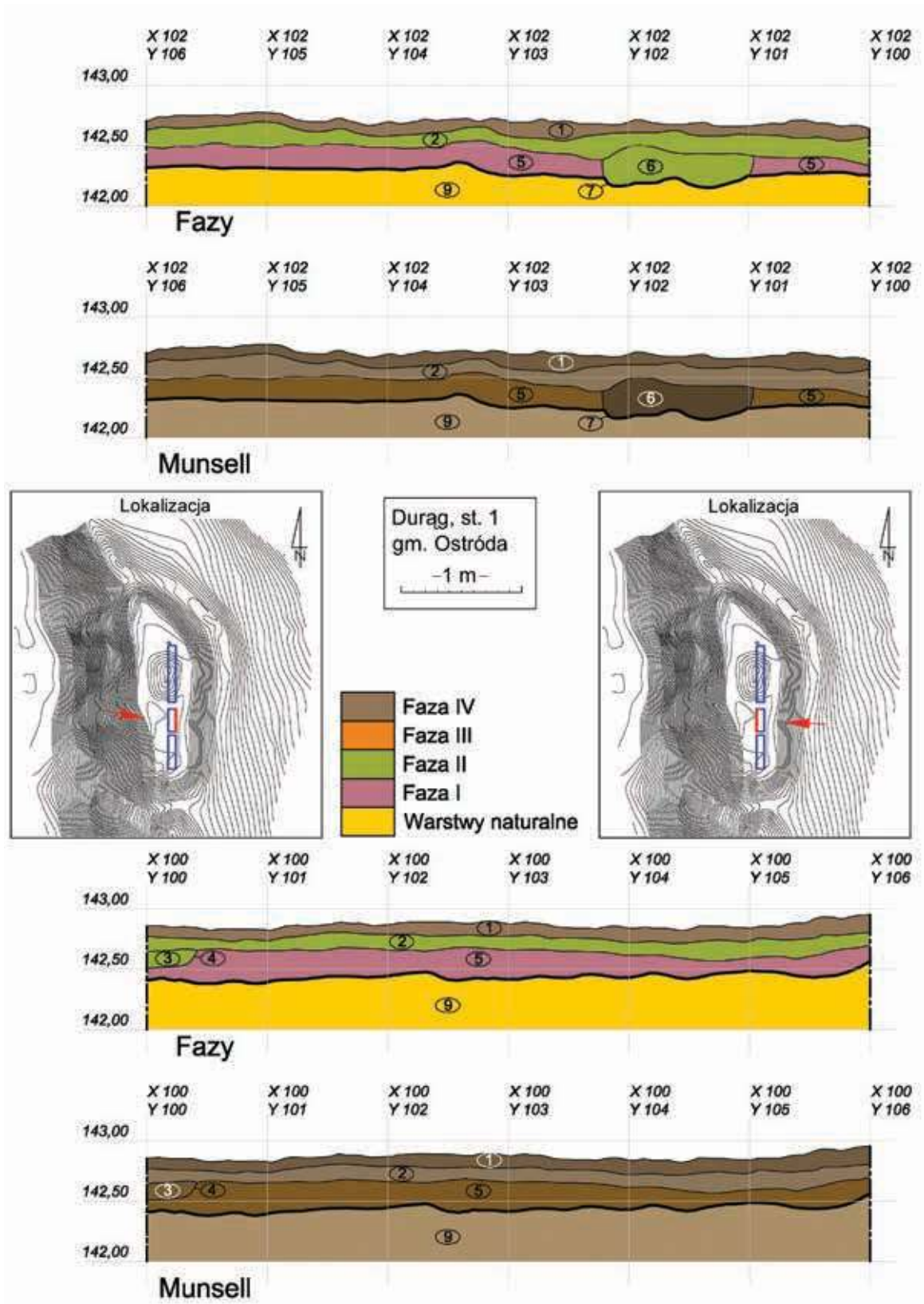
Pozostałościami niwelowania terenu po zniszczeniu grodu są piaszczysta ziemia 2 (W1) oraz piaszczysta ziemia z pojedynczymi kamieniami oraz z drobinami węgla drzewnych i polepy 16 (W2).

Faza III

Do Fazy III zaliczono tylko jeden obiekt, znajdujący się częściowo w granicach wykopu 2, w obrębie północnej części piwniczki. Jest to dużych rozmiarów, lejowaty w profilu wkop 69 (W2), szerokości około 8,8 m i głębokości do 1,4 m, wyprowadzony ze stropu warstwy 16 (W2). Jego dno osiąga poziom około 139,50 m n.p.m., a więc poniżej poziomu dna piwniczki. Wypełniskiem w kolejności stratygraficznej są ziemia z drobinami węgla drzewnych 17 (W2), zbita, gliniasta ziemia 18 (W2) i zbita ziemia 19 (W2). Obiekt ten powstał po zniwelowaniu i opuszczeniu grodziska, lecz bliższe określenie chronologii nie jest możliwe.

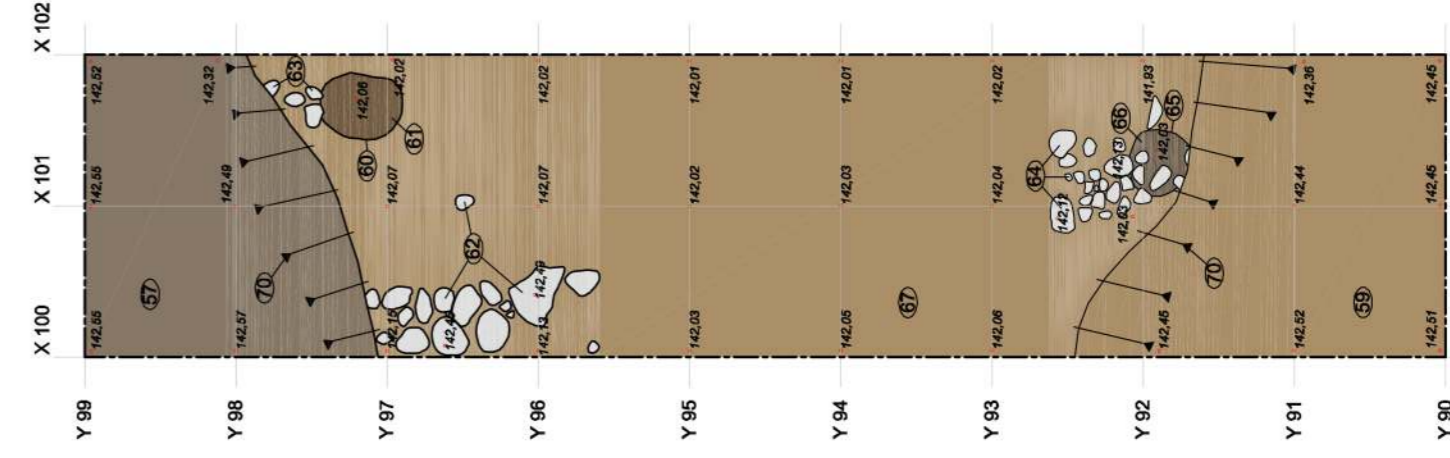
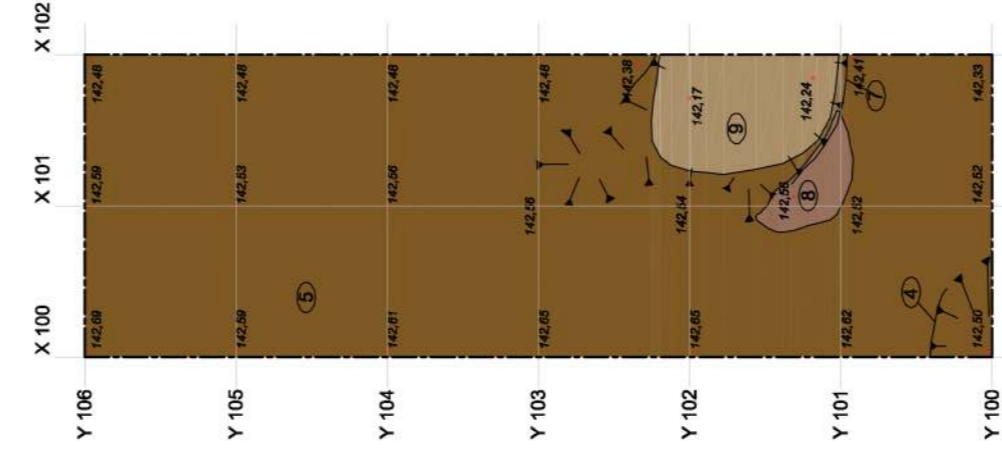
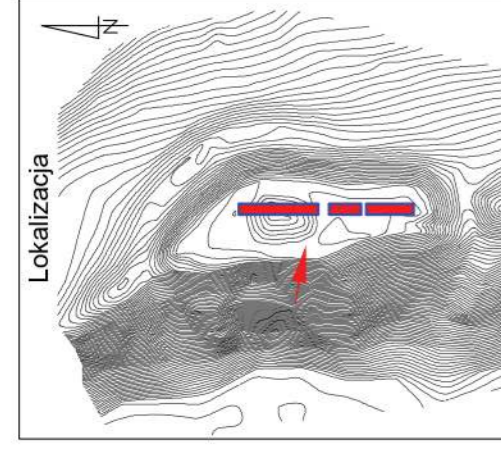
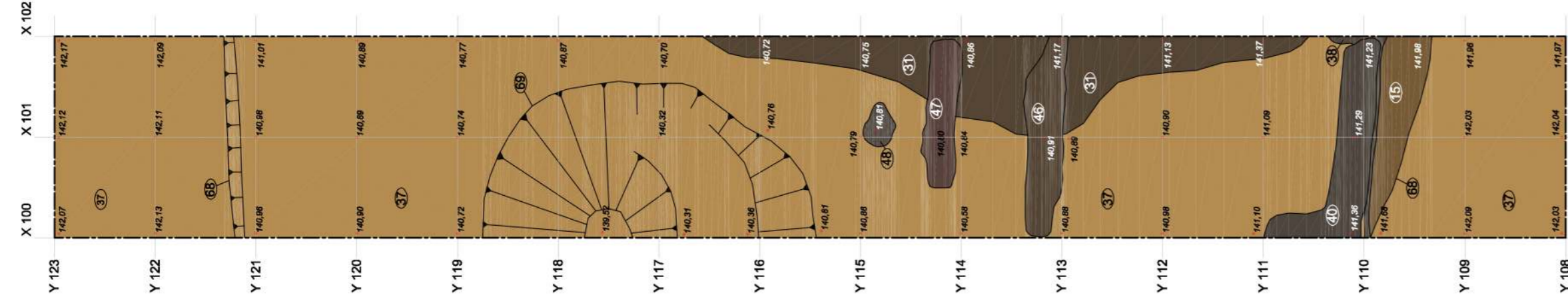
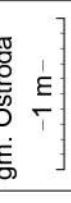
Faza IV

Najmłodszą fazę reprezentuje luźna ziemia 1 (W2), 13 (W1) i 56 (W3) pokrywająca całą powierzchnię stanowiska i będąca współczesnym poziomem użytkowym stanowiska.

Ryc. 12. Durąg, st. 1. Stratygrafia stanowiska widoczna w ścianach wschodniej i zachodniej wykopu 1 (oprac. D. Skoczylas, R. Solecki i J. Wysocki)

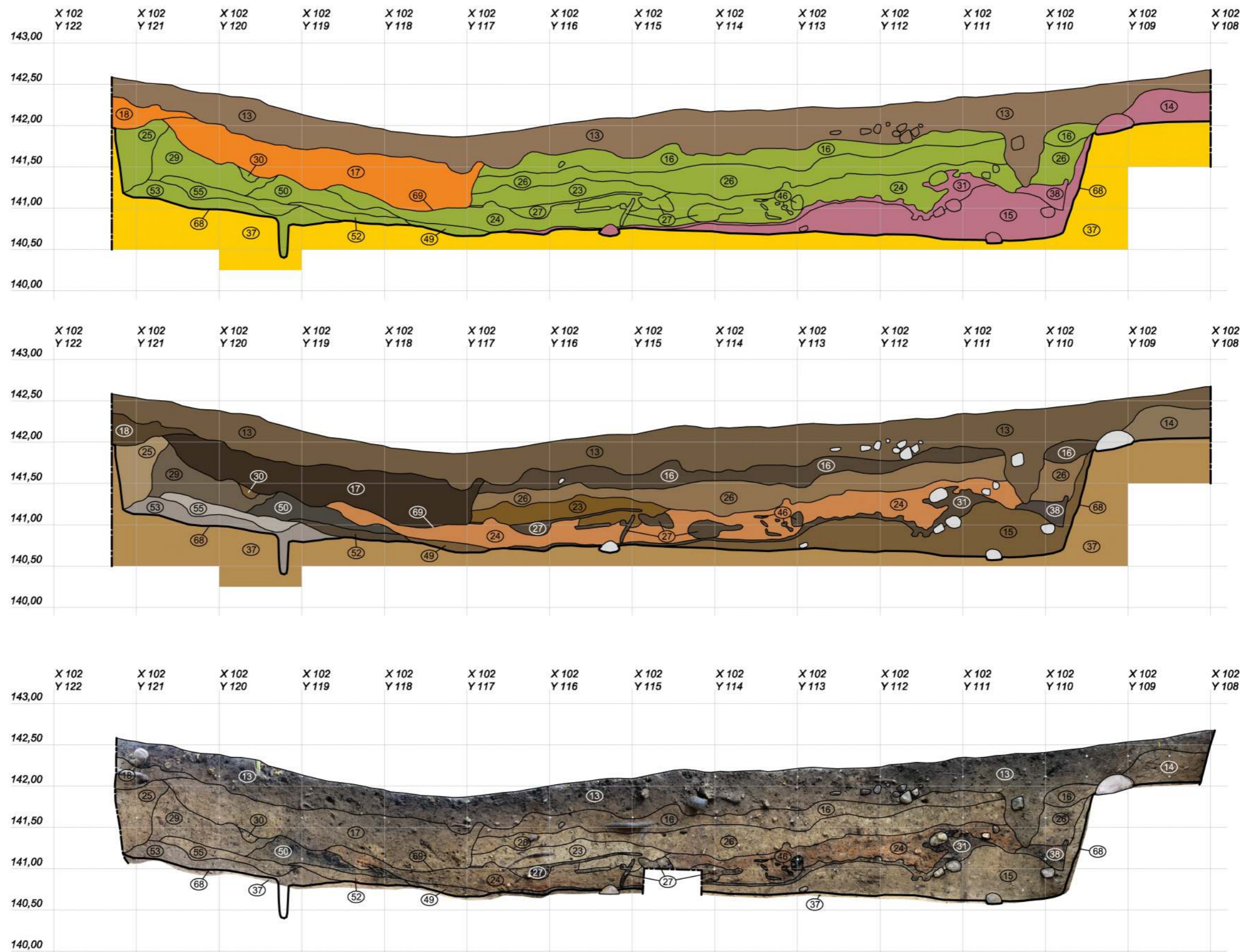
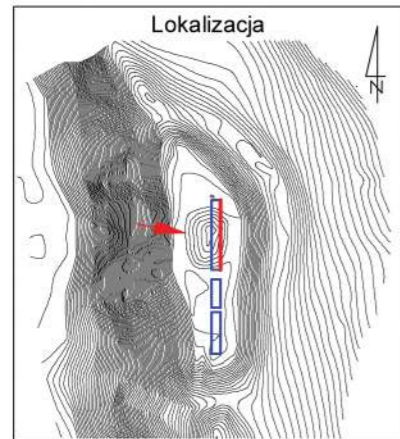
Durag, st. 1
gm. Ostróda

Ryc. 13. Durag, st. 1. Plan zbiorczy wykopu 1, 2 i 3 na poziomie reliktyw struktur z Fazy I (oprac. D. Skoczył, R. Solecki i J. Wysocki)

Durąg, st. 1
gm. Ostróda
-1 m-

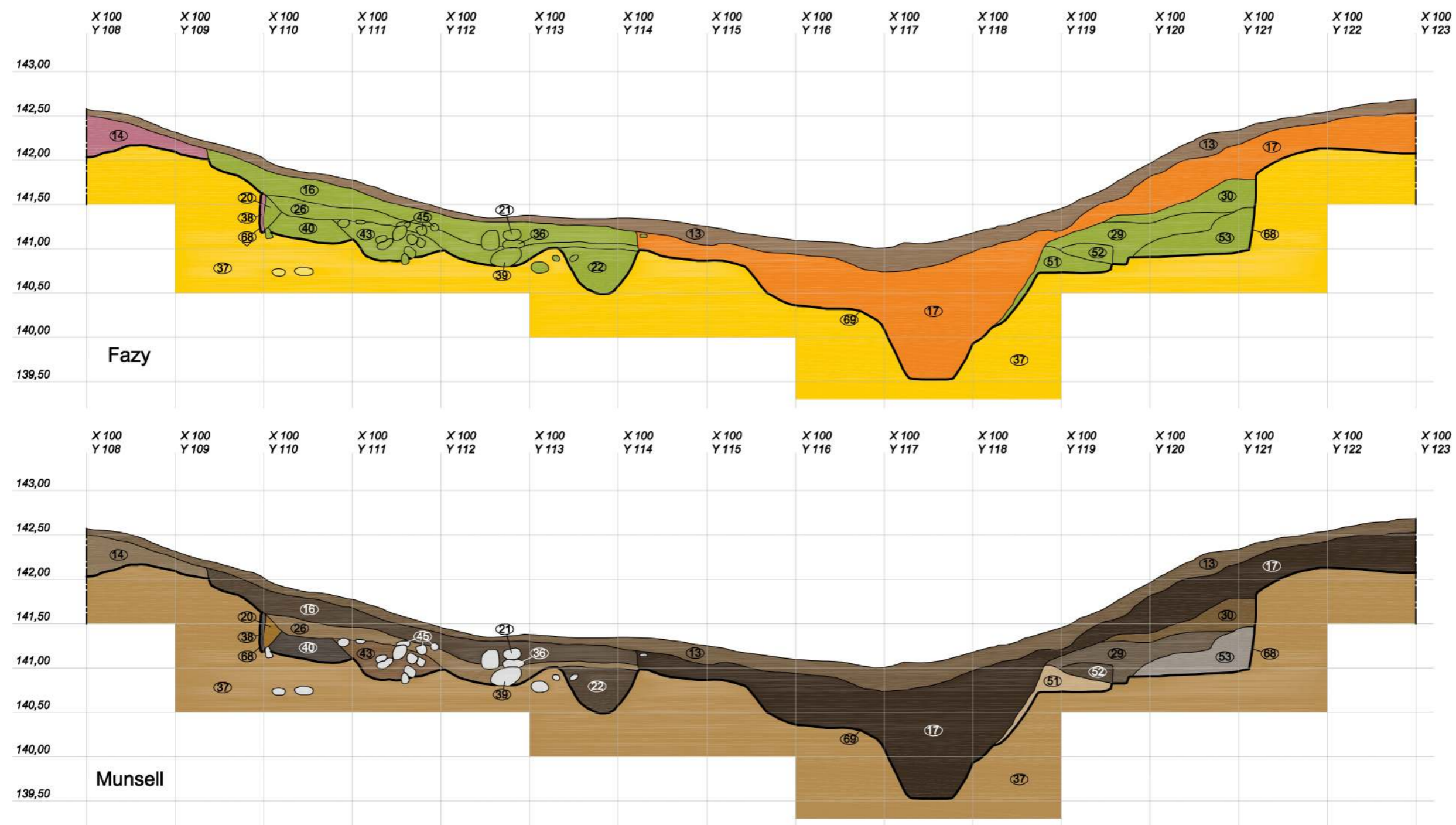
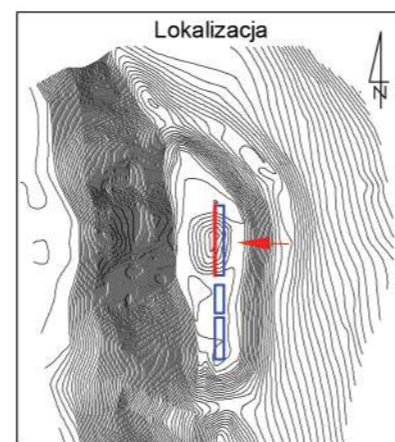
- Faza IV
- Faza III
- Faza II
- Faza I
- Warstwy naturalne

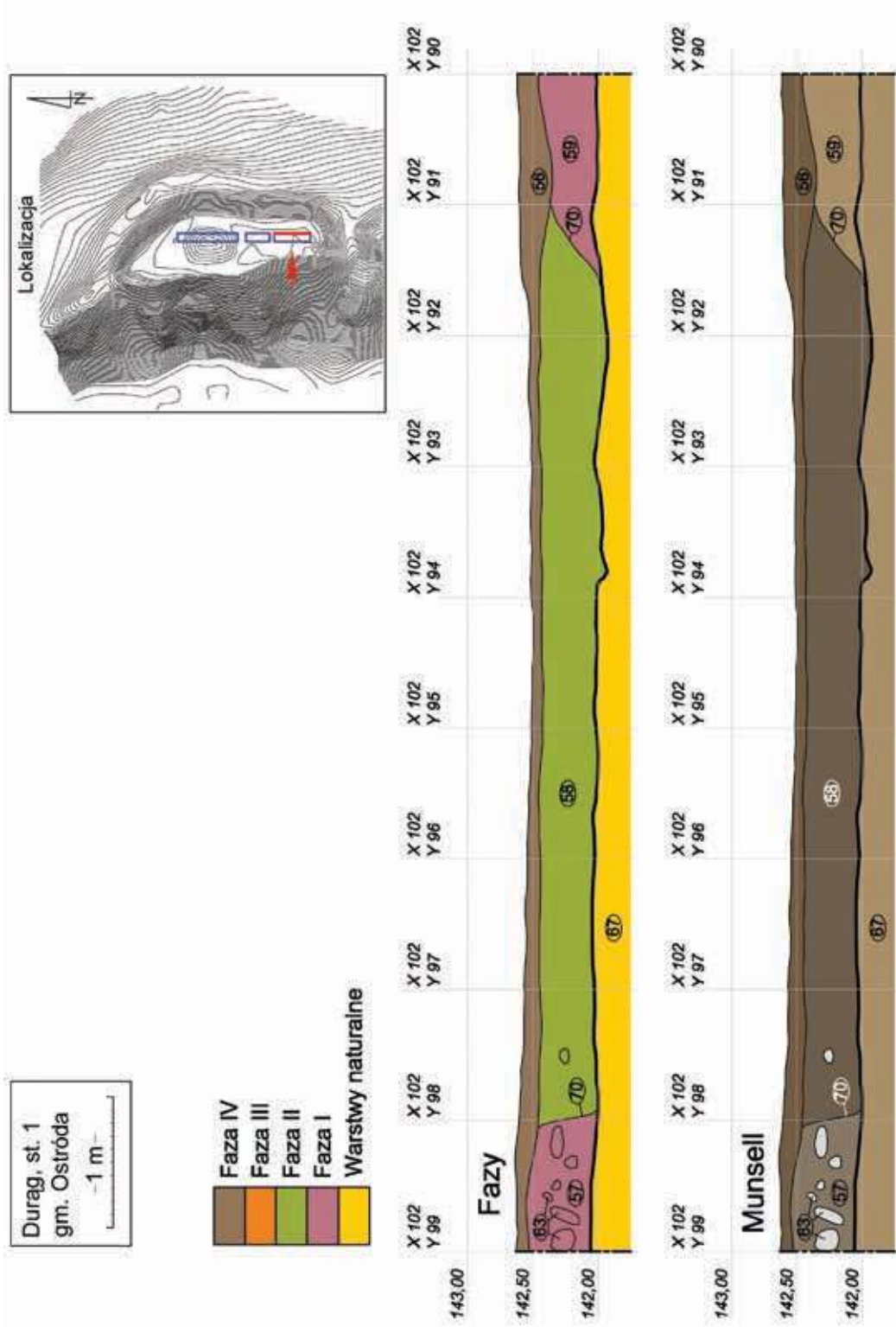
Ryc. 14. Durąg, st. 1. Stratygrafia stanowiska widoczna w ścianie wschodniej wykopu 2 (oprac. D. Skoczylas, R. Solecki i J. Wysocki)

Durąg, st. 1
gm. Ostróda
- 1 m -

- Faza IV
- Faza III
- Faza II
- Faza I
- Warstwy naturalne

Ryc. 15. Durąg, st. 1. Stratygrafia stanowiska widoczna w ścianie zachodniej wykopu 2 (oprac. D. Skoczylas, R. Solecki i J. Wysocki)

Ryc. 16. Durąg, st. 1. Stratygrafia stanowiska widoczna w ścianie wschodniej wykopu 3 (oprac. D. Skoczylas, R. Solecki i J. Wysocki)

Tabela 1. Durąg, st. 1. Katalog warstw i obiektów zbadanych w roku 2015 oraz ich zależności stratygraficznych (oprac. R. Solecki)

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Położenie w obrębie stanowiska	Współrzędne siatki pomiarowej	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna		Faza
							Znajduje się pod	Znajduje się nad	
1=13=56	-	1, 2, 3	Centralna i południowa część majdanu	X=100-102; Y=90-123	Luźna ziemia; miąższość 15-55 cm; humus leśny	10YR 4/3	-	2, 14, 16, 17, 18, 19, 57, 58, 59	IV
2	-	1	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=100-106	Piaszczysta ziemia; miąższość do 20 cm	10YR 5/3	1	5, 6	II
3	4	1	Centralna część majdanu	X=100-100,7; Y=100-100,5	Zbita ziemia z dużą ilością polepy; miąższość do 20 cm; wypełnisko obiektu 4	10YR 4/4	2	4	II
4	4	1	Centralna część majdanu	X=100-100,7; Y=100-100,5	Obiekt, owalny w planie, nieckowaty w przekroju; śr. ok. 70 cm, gł. do 20 cm		3	5	II
5	-	1	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=100-106	Piaszczysta ziemia z drobinami gruzu ceglanego, polepy i węgli drzewnych; miąższość do 25 cm	10YR 4/6	2, 7	9	IA
6	7	1	Centralna część majdanu	X=100,9-102; Y=100,9-103,1	Zbita ziemia z licznymi drobinami węgla drzewnych; wypełnisko obiektu 7	10YR 3/3	2	7	II
7	7	1	Centralna część majdanu	X=100,9-102; Y=100,9-103,1	Obiekt, nieregularnie owalny w planie, w przekroju kształt niecki o stromych ściankach; śr. 120-215 cm, gł. do 35 cm		6	5	II
8	-	1	Centralna część majdanu	X=100,8-101,8; Y=100,8-101,7	Półkolistka w planie, soczewkowata w profilu płama zbitej ziemi; śr. 35-85 cm, miąższość do 10 cm	2,5YR 5/4	7	5	IB
9=37=67	-	1, 2, 3	Centralna i południowa część majdanu	X=100-102; Y=90-123	Lekko piaszczysta glina poprzerastana korzeniami; warstwa naturalna	2,5YR 4/6, 10Y 6/4, 10Y 6/6	5, 60, 65, 68	-	Calec
14	-	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=108-109,6	Sypka, piaszczysta ziemia; miąższość do 50 cm; urobek z kopania wkopu 68	10YR 5/3	13, 16	37	I A
15	68	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=109,3-110	Piaszczysta ziemia; miąższość do 100 cm; wypełnisko wkopu budowlanego 68	10YR 4/4	38	68	IA
16	-	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=109,3-116,6	Piaszczysta ziemia z pojedynczymi kamieniami oraz z drobinami węgla drzewnych i polepy; miąższość do 70 cm; niwelacja równająca obszar piwnicy po jej zawaleniu się	10YR 3/2	13, 14, 17, 69	15, 21, 26, 36	II
17	69	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=114,1-123	Ziemia z drobinami węgla drzewnych; wypełnisko obiektu 69	10YR 2/2	13, 18	69	III
18	-		Centralna część majdanu	X=100,3-102; Y=121-122,4	Zbita, gliniasta ziemia; miąższość do 40 cm	10YR 3/3	19	17	III
19	-	2	Centralna część majdanu	X=100,3-102; Y=121,6-123	Zbita ziemia; miąższość do 40 cm	10YR 4/6	13	17, 18	III
20	-	2	Centralna część majdanu	X=100-100,9; Y=109,8-110,8	Gliniasta ziemia; miąższość do 40 cm; obsyp krawędzi piwniczki	10YR 5/8	26	38, 40	II
21	-	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=110,8-114,8	Kamienie z grudami polepy i węglami drzewnymi; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68		15	25, 36	II
22	-	2	Centralna część majdanu	X=100-100,5; Y=113,3-114,3	Piaszczysta ziemia; miąższość do 55 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	10YR 3/2	26	37, 68	II
23	-	2	Centralna część majdanu	X=100,9-102; Y=114,5-117,3	Zbita, piaszczysta ziemia z drobinami zaprawy wapiennej; miąższość do 30 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	10YR 4/6	26	24, 27	II
24	-	2	Centralna część majdanu	X=100,9-102; Y=110,2-118,7	Ziemia z kawałkami zwęglonego drewna i polepy; miąższość do 45 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	10YR 3/4	23	27, 31, 46, 49, 50	II
25	-	2	Centralna część majdanu	X=100,2-102; Y=120,7-121,4	Ziemia z drobinami wapna; miąższość do 90 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	10YR 6/4	17	29	II
26	-	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=110-117	Lekko piaszczysta ziemia; miąższość do 30 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	10YR 5/4	16, 69	20, 21, 22, 23, 24	II
27	-	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=111,1-119,3	Spalone drewno; zawałone elementy spalonej konstrukcji piwniczki	2,5YR 2,5/1	24	31, 46	II
29	-	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=118,8-121	Zbita ziemia z wtrętami węgla drzewnych i polepy; miąższość do 80 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	10YR 4/2	25, 30	50, 52, 53	II
30	-	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=119,2-121,2	Ziemia z drobinami wapna; miąższość do 40 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	10YR 4/4	69	29	II
31	-	2	Centralna część majdanu	X=101-102; Y=110,5-116,7	Ziemia z dużą ilością węgla drzewnych; miąższość do 30 cm; spalona podłoga piwniczki	10YR 3/2	45, 46	68	IB

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Położenie w obrębie stanowiska	Współrzędne siatki pomiarowej	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna		Faza
							Znajduje się pod	Znajduje się nad	
35	-	2	Centralna część majdanu	X=100,5-101,5; Y=111,1-111,9	Fragmenty dwóch drewnianych belek w otoczeniu przyzm kamieni 21 i 36; fragment zniszczonej, drewnianej konstrukcji	7,5YR 3/6	21	36	II
36	-	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=110,3-113,5	Luźna przyzma kamieni, w tym przepalonych; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68		21, 35	39	II
38	68	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=109,7-110,4	Zbutwiałe i przepalone deski i kłody drewna; zniszczone elementy konstrukcyjne ściany S piwniczki z wkopu 68	7,5YR 3/1	15, 16, 20, 24	68	IA
39	-	2	Centralna część majdanu	X=100-101,8; Y=110-113,2	Luźno rozrzucone kamienie; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68		36	20	II
40	-	2	Centralna część majdanu	X=100-101,9; Y=109,8-111	Ziemia z grudami polepy i soczewkami popiołu; miąższość do 35 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	10YR 3/1	41	38, 68	IA
41	-	2	Centralna część majdanu	X=100,8-101,9; Y=109,8-110,2	Gliniasta ziemia; miąższość do 20 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	7,5YR 5/6	16	40	II
43	-	2	Centralna część majdanu	X=100-100,4; Y=110,7-112,1	Ziemia z drobinami węgla drzewnych i grudami gliny; miąższość do 40 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	7,5YR 4/4	26	36, 39, 40	II
45	-	2	Centralna część majdanu	X=100-101,8; Y=111,4-113,4	Skupisko kamieni; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68		24	46	II
46	-	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=112,9-113,4	Pas węgla drzewnych, popiołów i grud polepy; wym. 40 x 200 cm, miąższość do 15 cm; fragment spalonej drewnianej podłogi piwniczki	10YR 3/2 80%; 10YR 5/8 20%	45	31	IB
47	-	2	Centralna część majdanu	X=100,5-102; Y=114-114,5	Pas węgla drzewnych, popiołów i grud polepy; wym. 35 x 150 cm, miąższość do 15 cm; fragment spalonej drewnianej podłogi piwniczki	2,5YR 3/2	27	31	IB
48	-	2	Centralna część majdanu	X=100,8-101,5; Y=114,6-115	Nieregularna plama węgla drzewnych, popiołów i grud polepy; śr. 30-45 cm, miąższość do 15 cm; fragment spalonej drewnianej podłogi piwniczki	7,5YR 3/1	24	68	IB
49	-	2	Centralna część majdanu	X=101,6-102; Y=116,6-117,8	Soczewka wyprażonej gliny; miąższość do 15 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	10YR 4/4	27	52	II
50	-	2	Centralna część majdanu	X=101,6-102; Y=118-119,8	Pas ziemi z dużą ilością węgla drzewnych i popiołów; wym. 25 x 180 cm, miąższość do 30 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	5Y 3/1	24, 29	52, 55	II
51	-	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=118-119,6	Piaszczysta ziemia z grudkami polepy i drobinami węgla drzewnych; miąższość do 30 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	10YR 7/4	52	68	II
52	-	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=117,7-119,6	Popioły i drobinny węgla drzewnych; miąższość do 20 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	10YR 3/2	29, 49, 50	51, 53, 55	II
53	-	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=118-121,3	Piaszczysta ziemia z drobinami wapna; miąższość do 50 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	7,5YR 6/1	29, 55	51, 68	II
54	-	2	Centralna część majdanu	X=100-101,9; Y=120,8-121,2	Ziemia z drobinami wapna; miąższość do 30 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	10YR 6/3	55	53	II
55	-	2	Centralna część majdanu	X=101,5-102; Y=118,8-120,8	Zbita ziemia ze smugami drobin wapna; miąższość do 20 cm; jeden z zasypów piwnicy z wkopu 68	10YR 7/1	52	53	II
57	-	3	Część S majdanu	X=100-102; Y=97-99	Zbita, piaszczysta ziemia, miąższość do 50 cm	10YR 5/2	58, 70	62, 63, 67	IA
58	70	3	Część S majdanu	X=100-102; Y=91-98,1	Ziemia; miąższość do 50 cm	10YR 4/2	56	57, 59, 62, 70	II
59	-	3	Część S majdanu	X=100-102; Y=90-92,5	Zbity piasek; miąższość do 50 cm	10YR 6/4	58, 70	64, 66, 67	IA
60	60	3	Część S majdanu	X=101,4-101,9; Y=96,8-97,5	Dół postłupowy, owalny w planie, U-kształtny w przekroju; śr. ok. 40-55 cm, głębokość ok. 20 cm		61	67	IA
61	60	3	Część S majdanu	X=101,4-101,9; Y=96,8-97,5	Zbita ziemia; wypełnisko dołu postłupowego 60	10YR 4/3	58, 63	60	IA
62	-	3	Część S majdanu	X=100-101,1; Y=95,5-97,3	Niewielki luźny bruk płasko ułożonych kamieni; śr. do 45 cm, śr. bruku 120-160 cm		57, 58	67	IA
63	-	3	Część S majdanu	X=101,3-102; Y=97,4-99	Niewielki luźny bruk płasko ułożonych kamieni; śr. do 35 cm, śr. bruku 70-160 cm		57	61, 67	IA
64	-	3	Część S majdanu	X=90,8-91,8; Y=91,4-92,7	Niewielki, luźny bruk płasko ułożonych kamieni; śr. do 25 cm, śr. bruku 70-130 cm		59	66, 67	IA

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Położenie w obrębie stanowiska	Współrzędne siatki pomiarowej	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna		Faza
							Znajduje się pod	Znajduje się nad	
65	65	3	Część S majdanu	X=91-91,6; Y=91,6-92,2	Dół posłupowy, owalny w planie, U-kształtny w przekroju; śr. ok. 40-45 cm, gł. ok. 20 cm		66	67	IA
66	65	3	Część S majdanu	X=91-91,6; Y=91,6-92,2	Ziemia; wypełnisko dołu posłupowego 65	10YR 4/2	64	65	IA
68	68	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=109,3-121,4	Szerokopłaszczynowy wkop pod piwniczkę; dł. 12 m, szer. 2 m, gł. do 1,4 m		38	37	IA
69	69	2	Centralna część majdanu	X=100-102; Y=114,1-123	Znacznych rozmiarów wkop w kształcie leja; szerokość do 8,8 m, gł. do 1,4 m; funkcja nieokreślona - wkop rabunkowy?		17	16, 25, 26, 30	III
70	70	3	Część S majdanu	X=100-102; Y=91-98,1	Szerokopłaszczynowy wkop rozbiórkowy; dł. 7 m, szer. 2 m, gł. do 55 cm		58	57, 59	II

ZNALEZISKA

URSZULA KOBYLIŃSKA

Ceramika

Cechy technologiczne

W trakcie badań wykopaliskowych 2015 roku w nawarstwieńcach kulturowych znaleziono 1689 fragmentów ceramiki, głównie „siwej”, o powierzchni matowej, w tym 208 fragmentów z wylewem stanowiących 1428% SEN; 1116 fragmentów brzuśców, 99 części den stanowiących 850% SEN, głównie płaskich na podsypce, rzadziej ze śladami odcinania. Różnych części naczyń ozdabianych ornamentem odcisków, żłobień odkryto 471 ułamków (tab. 2).

Ceramika znaleziona na grodzisku jest jednolita w swych charakterze. Naczynia mają barwę od jasnoszarej, poprzez ciemnoszarą do czarnej (5YR 5/1, 5YR 3/1). Są głównie wypalone w atmosferze redukcyjnej z przełamami w przeważającej większości jednolicie jasnoszarymi, beżowymi, choć niewielka część ceramiki ma dwukolorowe jasnobrązowe i ceglaste barwy (5YR 5/2) lub jasne (5YR 7/1, 5YR 7/2) przebarwienia i plamy na powierzchni, co wskazuje na nierówny wypał i słabe zsiwienie powierzchni. Typowej ceglastej (2,5YR 5/6) ceramiki jest niewiele. Większość zachowanych fragmentów ceramiki tzw. „siwej” charakteryzuje powierzchnia szorstka, kostropata, a lekko wygładzone bywają tylko krawędzie wylewów lub same wylewy z zewnątrz. Znaleziono jedynie 19 ułamków gładkich i 25 o wyświeconej powierzchni brzuśców, oraz kilka fragmentów małych naczynek pochodzących z ceramiki o powierzchni wyświeconej, szarej i stalowoszarej (10R 6/1, 10R 5/1). Wśród odkrytych ułamków naczyń można wyróżnić głównie dzbanki, garnki i pokrywy naczyń.

Materiał ceramiczny jest rozdrobniony, głównie są to fragmenty o wielkości trzy (575 fr.), cztery (449 fr.), pięć (249 fr.) i dwa centymetry (157 fr.). Większych fragmentów, zawierających się w przedziale od sześciu

do ośmiu cm jest zaledwie 217, natomiast dużych części naczyń dających więcej informacji jest jedynie 32 ułamki (tab. 3), co może wskazywać na zaleganie materiału zabytkowego w warstwach niwelacyjnych, podlegających przebudowie lub wtórnemu przemieszeniu¹⁰. Oprócz rozdrobnienia ceramika nie wykazuje wyraźnych śladów przepalenia czy silnego zniszczenia, a jedynie niewielkie wypłukanie powierzchni i brzegów fragmentów powstałych po zdeponowaniu w kulturowych jednostkach stratygraficznych po ich zużyciu. Znaczna większość analizowanych fragmentów ceramiki zawiera się w I kategorii erozji¹¹.

Fragmenty ceramiki odkryte w nawarstwieńcach kulturowych grodziska poddano analizie makroskopowej, na podstawie której opisano ich masę ceramiczną, wielkość, stopień zniszczenia oraz wydzielono grupy o wspólnych cechach ukształtowania górnych części naczyń.

Fragmenty naczyń na omawianym stanowisku wykonane były techniką lepienia, a następnie całkowicie obtoczone. Świadczą o tym ślady po formowaniu i zagładzaniu powierzchni, a także negatywy i zgrubienia po zlepionych taśmach lub wałkach występujące na powierzchni zewnętrznej lub wewnętrznej stronie ścianek głównie części przydennych oraz na dnach, a także zasięg i intensywność śladów obtaczania oraz odciski palców lub ich brak na powierzchni, np. przy dnie. Naczynia z grodziska w Durągu, o charakterystycznej szorstkiej powierzchni przyjmującej różne odcienie szarości, były wykonane metodą ślizgowo-taśmową, a następnie całkowicie obtoczone i wypalone w atmosferze redukcyjnej. Wypał naczyń z grodziska w Durągu ze względu na zróżnicowaną barwę powierzchni, od jasnoszarej, poprzez szarą do siwo-czarnej na całej przestrzeni zachowanego naczynia, można określić jako dość dobry. Jednak część zebranego materiału zabytkowego wykazuje cechy słabego zsiwienia, co nie tylko przejawia się

¹⁰ Kobylińska i Kobyliński 1993.

¹¹ Buko 1990a.

Tabela 2. Zestawienie ilościowe fragmentów ceramiki z grodziska w Durągu, st. 1 (oprac. U. Kobylińska)

Faza	Jednostka stratygraficzna	Liczba fragmentów łącznie	Liczba różnych naczyń	Wylewy		Szyki	Brzuśce										Części przydne	Liczba fragmentów	SEN (procent obwodu)	Dna					Ceramika „słwa”	Ceramika z polewą	Fragmenty przepalone	Fragmenty o wypłkanej powierzchni	Chronologia				
				Liczba fragmentów	SEN (procent obwodu)		Gładkie	Wyświecane	Szorstkie	Nieokręślone	Złobki dookolne	Linia falista	Ornament plastyczny	Odciski	Ucha	Pokrytki				Liczba fragmentów	Wklęsłe	Lekko wklęsłe	Płaskie	Na podstypce					Wałek dookoły	Odcinanie	Wczesna epoka żelaza	Wczesne średniowiecze	Późne średniowiecze
IA	5	264	18	19	145	∞	184	1	1	178	4	13	1	8	12		5	24	26	227	1	4	7	10	3		5	8	219	8	5	259	
IA	14	74	8	8	30	2	58	4	1	47	6	8	9	9	2		1	1	5	26	1	3	3	3		6	2	53	2	6	68		
IA	15	9	2	2	8		6			6								1	10			1	1	1				5			9		
IA	40	1																1								1					1		
IA	57	3	1	1	5		1			1								1										3			3		
IA	59	27	5	5	30	2	15		3	12		9	1	1	1		1	1				1				2		21	2		1	26	
IA	61	8	1	1	?		6			6		1						1	?									6			1	7	
IA	64	7				1	6		1	5		3						6										5	2		7		
IB	31	183	8	17	161	12	120	2		118		51		49	14			31	3	100		1	2	2	1			178			2	181	
IB	48	2					1			1								1										2			2		
II	2	136	12	14	60		104	2	1	98	3	7	8	8	12		1	8	10	56		1	4	7		3	112	3	12	1	135		
II	3	1																1													1		
II	16	17	3	3	41	3	10	1		5	4	2	2	2	1		1											11	4		1	16	
II	21	14	1	1	5	2	5			5		3					1	1	2			1					8		3		14		
II	22	3	1	1	6		1			1		1						1									2				3		
II	23	2																	1									2				2	
II	24	1	1	1	3																							2				1	
II	26	13	3	3	19		8	2	6			2	1	1			1	1	1	5			1	1	1		8				1	12	
II	29	117	7	7	52	8	82	2	80		22	9	4	9	4		3	12	6	48		2	4	3			104				8	109	
II	30	17	3	4	35		12	1	11		4	4	5	1				1									16				1	16	
II	41	2					2		2																			2				2	
II	45	3					3		3		3																	3				3	
II	55	3					2		2									1										3				3	
II	58	477	75	82	593	38	282	6	4	264	7	55	2	21	41		1	16	47	260	2	5	11	16	3	3	391	1	3	7	16	436	
III	17	32	5	5	45	1	19		1	18		5	1				1	5	1	10			1	1			22				2	30	
III	19	22	4	4	23	1	14			14		8		1			1	2									11				4	15	
IV	13	37	6	6	26	2	23	2		18	3	4	1	1	5		1	2	3	24			3	2			1	27	1		1	36	
IV	56	214	20	24	141	16	152		9	4	2	24	2	13	19	2	3	8	11	84	1	2	7	4	1	3	172		7		9	205	
Suma		1689	184	208	1428	97	1116	19	25	905	29	225	6	128	112	7	32	149	99	850	5	15	46	50	8	8	1386	15	5	59	3	56	1601

Tabela 3. Fragmentacja i erozja fragmentów ceramiki z grodziska w Durągu, st. 1 (oprac. U. Kobylińska)

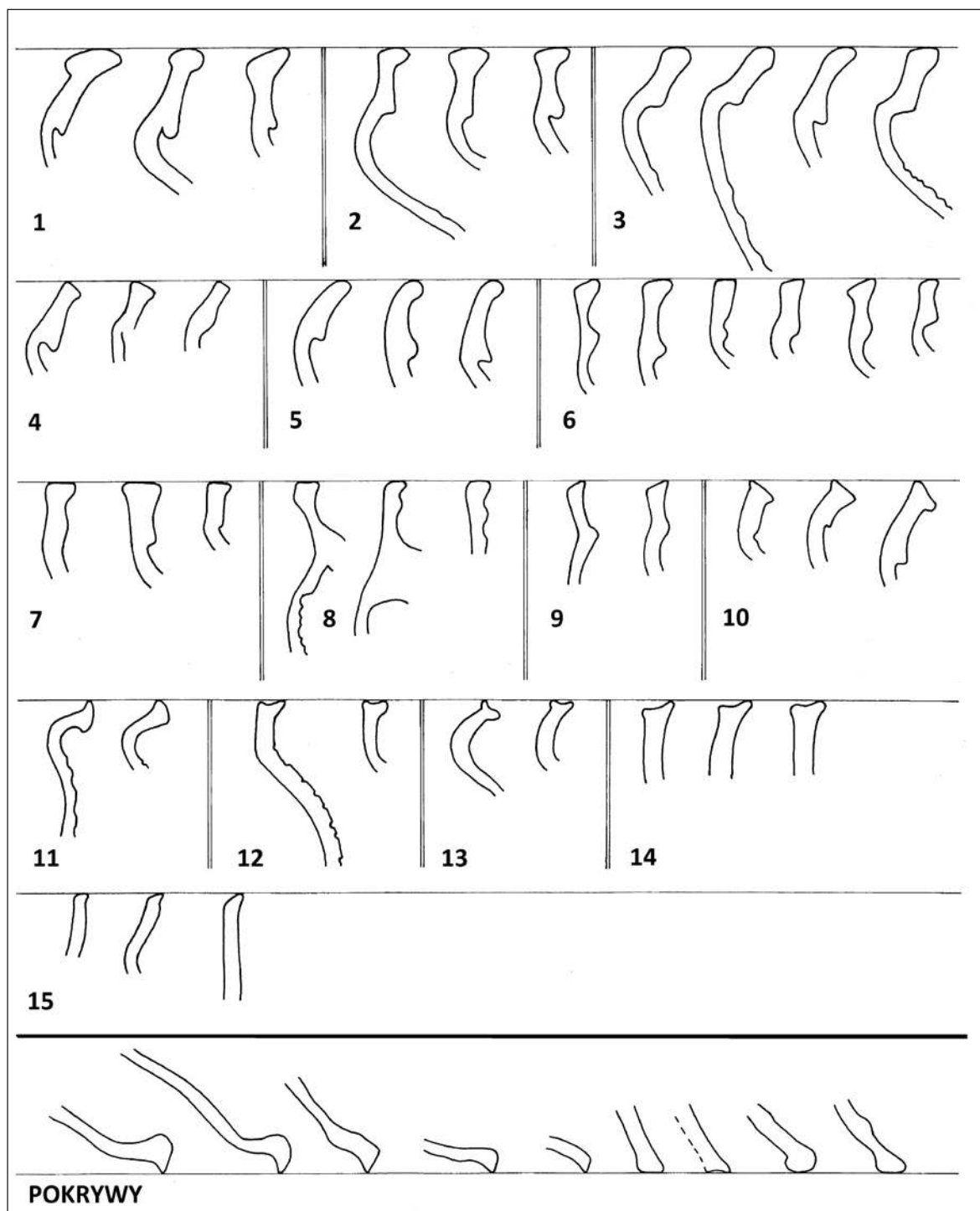
Jedn. strat.	Kategorie wielkościowe [cm]														Stopień erozji				Suma
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	0	I	II	III	
2	5	12	59	32	19	6	3								1	52	80	3	136
3				1													1		1
5	3	25	63	77	37	23	13	14	4	2		1	1	1	12	144	100	8	264
13		8	9	11	5	2	1	1								24	9	4	37
14	1	8	30	20	13	1	1								1	46	23	4	74
15	1	1	2	2	1	1	1									6	3		9
16		2		5	4	3	1			1	1				8	2	7		17
17			9	9	7	2	4				1				1	26	5		32
19		3	4	7	5	3									1	13	7	1	22
21			4	7	2			1								11	3		14
22					2			1								3			3
23					2											1	1		2
24					1											1			1
26			6	3	3		1								1	9	3		13
29		8	51	29	13	10	5	1							8	84	25		117
30			4	5	4	2	1	1							1	14	2		17
31		26	57	37	26	14	11	3	5	2			1	1	102	78	3		183
40							1									1			1
41			2													2			2
45		1		1	1										1	1	1		3
48			1			1									1	1			2
55			1	1	1										2	1			3
56		17	89	74	24	8	1			1					3	157	51	3	214
57					3											3			3
58		33	175	116	70	42	18	13	3	3	1	2	1		6	377	84	10	477
59		6	6	9	4	2										18	9		27
61		4	2	2												8			8
64		3	1	1	2											1	6		7
Suma	10	157	575	449	249	120	62	35	12	9	3	3	3	2	149	1084	423	33	1689

miejscowymi przebarwieniami, ale też zsiwieniem tylko jednej strony naczynia. Zaznacza się też obecność grupy fragmentów naczyń o powierzchni jasnobrązowo-szarej lub miejscami jasnych i ciemnych szarych powierzchni na jednym fragmencie ceramiki. Analizowane fragmenty z grodziska wykazują więc ślady wyraźnie nierównego wypału. Generalnie ceramika szara wykonana była z masy ceramicznej z drobną i bardzo drobną domieszką schudzającą. Zaobserwowano głównie białe ziarna piasku o drobnej granulacji i zaokrąglonych krawędziach, które dodawano do gliny w niewielkiej ilości. Przełamy są zwarte i jednolite, a na powierzchniach niezwykle rzadko widoczne są bardzo nikiłe wtręty srebrnej miki. Zdecydowana większość ceramiki „siwej” nie wykazuje obecności miki w masie ceramicznej. Nie stwierdzono związku pomiędzy obecnością miki a konkretnym typem czy rodzajem naczynia „siwego”. Nieliczne ułamki ceramiki „siwej” wyświeconej mają bardzo drobną domieszkę, słabo widoczną i nie zawierają w masie ceramicznej miki. Silnie obtaczana ceramika pochodząca z nielicznej grupy garnków barwy kremowej i żółtej ma słabo zwartą masę ceramiczną ze średnią ilością grubej domieszki białego piasku oraz zawiera mikę. Natomiast ceramika barwy brązowej, tzw.

tradycyjna, której ułamki głównie brzuśców, ale też paru wylewów o średniej sile obtoczenia znaleziono w kilku jednostkach stratygraficznych (14, 15, 16, 17, 19, 22, 26 i 30) jako pojedyncze egzemplarze, mają w masie ceramicznej zawsze większe ilości domieszki o różnej granulacji i obtoczeniu, a także zawsze widoczna na powierzchni jest srebrna mika. Przełamy tych naczyń są dwu- i trójbarwne, glina jest miękka, a powierzchnie pokryte okopceniem. Zachowana część przydenna z dnem z naczynia ceglatego szklawionego ma pylastą domieszkę w zwartym jednolitym przełamie. Gruboziarnista domieszka widoczna była jedynie na dnie jako podsypka.

Formy naczyń

Ze względu na brak całych naczyń w analizowanym zespole zabytkowym, trudno wypowiadać się na temat ich kształtów i proporcji, a podziału na grupy dokonano ze względu na ukształtowanie wylewów. Wynikiem klasyfikacji fragmentów ceramiki naczyniowej odkrytej podczas badań grodziska w Durągu, st. 1 jest zatem podział na grupy naczyń pod względem ukształtowania i wyprofilowania wylewu i wielkości średnicy wylewu naczynia.

Ryc. 17. Durąg, st. 1. Grupy form wylewów naczyń późnośredniowiecznych (oprac. U. Kobylińska, rys. D. Wach)

Jak można sądzić, w analizowanym materiale wystąpiły głównie górne partie garnków i dzbanów, choć ze względu na brak w większości przypadków zachowanych połączeń między wylewami z szyjką a brzuściami, trudno stwierdzić to jednoznacznie. Mogą zatem przemawiać jedynie pośrednie prze-

słanki, jakimi są np. średnica wylewu czy masywność naczynia, grubość ścianek, stopień wygładzenia powierzchni, obecność wyświecenia, wystąpienie uch, czy takie cechy jak istnienie plam okopcenia, czy warstw spalenizny na ściankach.

Podziału dokonano głównie na podstawie pomiaru szerokości brzegu, średnicy wylewu oraz szczegółowej analizy ukształtowania i wyprofilowania krawędzi wylewu (ryc. 17).

1. Wychylona silnie na zewnątrz górna część naczynia, z bardzo szerokim (szerokości 1,2–1,7 cm), pogrubionym brzegiem, zaokrąglonym i ściętym do wewnątrz, z wyraźnie zaznaczającym się głębokim wrębem. Od zewnątrz wysokość profilowanego wylewu wynosi od 2 do 3 cm. Średnice wylewów tych naczyń wynoszą od ok. 18 do 26 cm, głównie są to duże, masywne naczynia, o powierzchni matowej, tzw. „siwe” (tabl. 1:20, 24, 26, 31; 3:6; 6:10, 12, 18; 7:5, 20, 37).

2. Wychylenie górnej części naczynia jest wyraźne, choć mniejsze niż w grupie 1; lekko ścięty, zaokrąglony brzeg (szerokości 1–1,4 cm) do wewnątrz, ma lekkie, ale wyraźne i rozległe przegłębienie na pokrywę, z wrębem, od zewnątrz wysokość profilowanego wylewu wynosi ok. 2 cm i jest wyraźnie mniejsze niż w grupie pierwszej. Średnice tych naczyń wynoszą od ok. 13 do 19 cm. Są to średniej wielkości garnki o matowej powierzchni, „siwe”, brązowoszare i brązowe (tabl. 1:22, 25, 27; 3:8; 4:8; 5:3; 6:4, 8, 21–23; 7:36).

3. Wychylenie górnej części naczynia jest silne, brzeg jest wąski, owalny, wychylony na zewnątrz; od wewnątrz przegłębienie na pokrywę jest łagodne, wyraźne i szerokie. Wysokość profilowanego wylewu z zewnątrz wynosi do 2 cm. Średnice wylewów naczyń wynoszą od ok. 10 do 18 cm. Są to niewielkich rozmiarów cienkościenne garnki „siwe”, matowe, ornamentowane żłobieniami i wałeczkami plastycznymi (tabl. 3:5, 7, 10; 5:4, 12; 6:6; 7:39).

4. Wychylenie górnej części naczynia jest wyraźne, brzeg wąski, płasko, ukośnie na zewnątrz ścięty. Profilowanie wylewu jest nieznaczne, charakteryzuje się głównie lekkim przegłębieniem na pokrywę od wewnątrz, a wysokość wylewu od zewnątrz wynosi od 1,4 do 2 cm. Średnice wylewów naczyń wynoszą od ok. 10 do 18 cm. Są to małe i średniej wielkości cienkościenne garnki szare i szarobrązowe, „siwe”, o matowej powierzchni (tabl. 1:13, 15, 28–29; 4:25; 5:5; 7:28, 38; 9:14).

5. Wychylenie górnej części naczynia jest zróżnicowane, bez wgłębienia od wewnątrz, zawsze łukowate, brzeg jest wąski, owalny, zaokrąglony lub z okapem. Wysokość lekko profilowanego wylewu z zewnątrz wynosi od 1,5 do 2 cm. Średnice wylewów naczyń wynoszą od ok. 14 do 18 cm. Są to średnie i małych rozmiarów cienkościenne garnki „siwe”, matowe, brązowoszare i brunatno-czarne (tabl. 1:11, 21; 3:4; 6:5, 11; 9:12; 10:17).

6. Naczynia o pionowym ukształtowaniu górnej części i wąskim, zaokrąglonym i łagodnie ściętym do wewnątrz brzegu. Wylewy są łagodnie profilowane przegłębieniami, wygładzane, barwy szarej, stalowoszarej, „siwej”, czasem o wyświeconej powierzchni. Średnice wylewów zawierają się pomiędzy ok. 11 a 20

cm. Są to dzbanki i dzbany (tabl. 1:14; 3:2; 4:21; 6:19; 7:2, 6, 22, 34).

7. Naczynia o pionowym ukształtowaniu górnej części lub nieznacznie wychylone, z płaskim od góry brzegiem, o słabo lub lekko wyprofilowanej części zewnętrznej wylewu z lekkim okapem, o całkowitej wysokości od zewnątrz wynoszącej ok. 1,5 cm. Naczynia mają średnicę wylewów wynoszącą od ok. 13 do 19 cm. Są to naczynia o gładkiej powierzchni wylewu, barwy beżowej, jasno brązowej, brązowoszarej, szarej lub „siwej”. Są to prawdopodobnie średniej wielkości dzbanki (tabl. 1:18; 4:17; 6:3; 7:3, 10; 9:13).

8. Naczynia o wyprostowanej górnej części, płaskich lub ukośnie ściętych wąskich brzegach bez wrębów. Spłaszczenie brzegu powoduje rozszerzenie brzegu, przez co wystaje krawędź zewnętrzna, tworząc niewielki okap. Średnice wylewów wynoszą od ok. 9 do 15 cm. Są to dzbanki o małych średnicach, z szerokimi uchami, ciemnoszarej barwy i szorstkiej, matowej lub wyświeconej powierzchni (tabl. 4:19; 7:26; 10:19, 24).

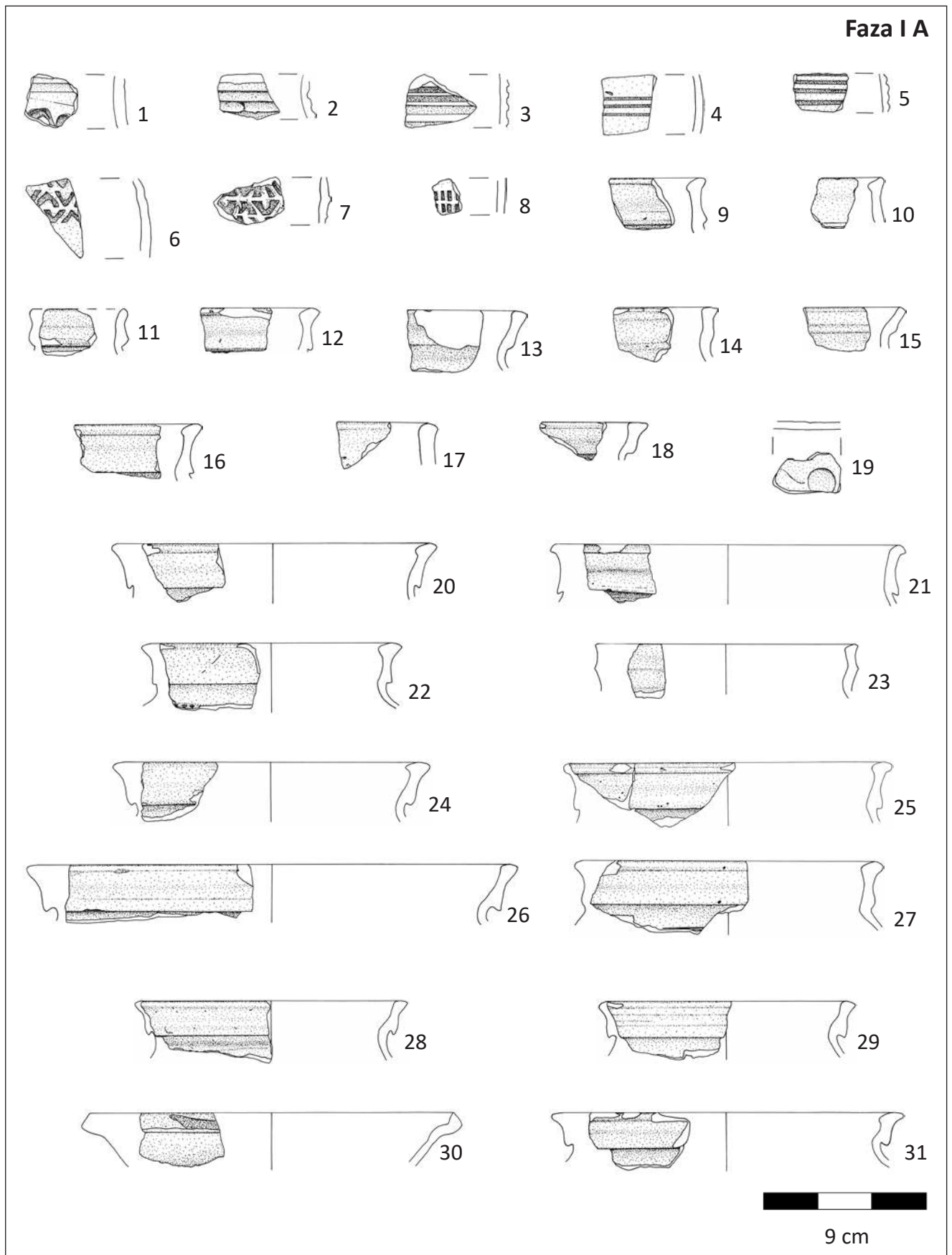
9. Naczynia charakteryzujące się ostrym załomem brzuśca, o poszerzonym, ukośnie ściętym do wewnątrz brzegu. Średnice wylewów wynoszą ok. 14 cm. Jeden z zachowanych fragmentów ma szarą wyświeconą powierzchnię, drugi – splukaną i zniszczoną ceglasto-szarą (tabl. 1:23; 6:13).

10. Naczynia o lekko łukowato wychylonym wylewie, łagodnym przegłębieniem od wewnątrz na pokrywę lub bez wgłębienia, z profilowanym wylewem z zewnątrz i mocno wydzielającym się okapem. Średnice wylewów wynoszą od ok. 15 do 18 cm. Naczynia mają barwę jasnobrązową, brązową, brązowoszarą lub szarą, są wygładzane, ale niezbyt silnie obtaczane. Na powierzchniach obserwuje się okopcenie i spaleniznę, co może wskazywać, iż są to naczynia pełniące funkcję garnków do gotowania (tabl. 6:1, 7; 7:31, 33, 35; 9:10; 10:25).

11. Naczynia z silnym łukowatym wygięciem szyjki wraz z wylewem i owalnym brzegiem od zewnątrz oraz wyraźnym wgłębionym miejscem na pokrywę. Średnice wylewów wynoszą ok. 13–14 cm. Są to naczynia cienkościenne, ornamentowane żłobkami i plastycznymi lekko spłaszczonymi wałeczkami, o powierzchni szarej i ciemnoszarej, „siwej”, matowej (tabl. 4:24; 5:10).

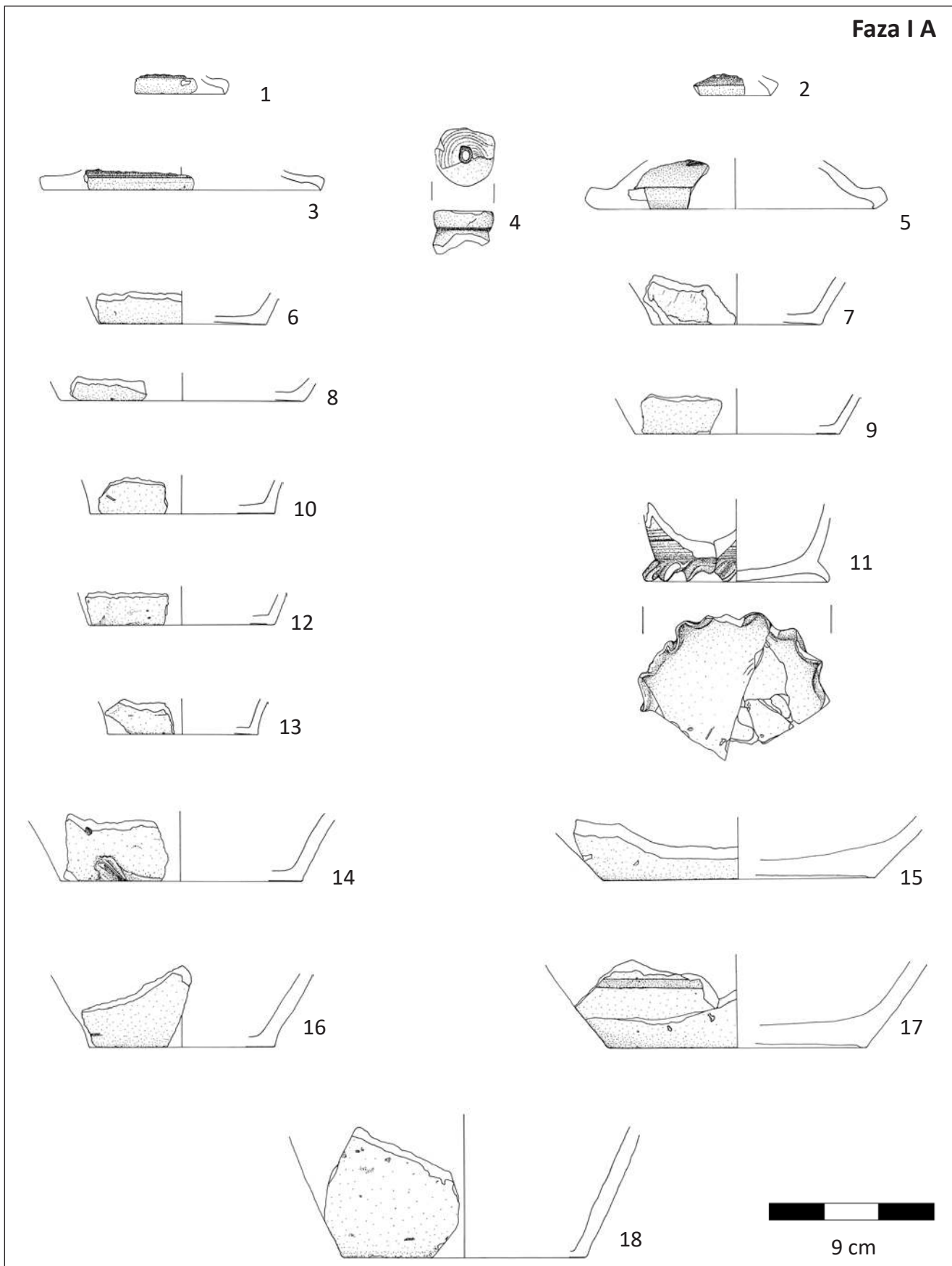
12. Naczynia z wąskim, profilowanym od góry brzegiem, wydzieloną prostą szyjką i baniastym brzuścem pokrytym ornamentowaniem w postaci regularnych rytych żłobków. Średnice wylewów wynoszą od ok. 14 do 17 cm. Są to małe garnki barwy ceglasto-brązowej z zaznaczającym się silnym okopceniem powierzchni (tabl. 5:8; 7:1, 14).

13. Naczynia o łukowato wygiętej szyjce i wychylonym wylewie z wrębem na pokrywę i wąskim, profilowanym od zewnątrz brzegiem, z baniastym brzuścem pokrytym ornamentowaniem w postaci rytych żłobków. Średnice wylewów wynoszą od

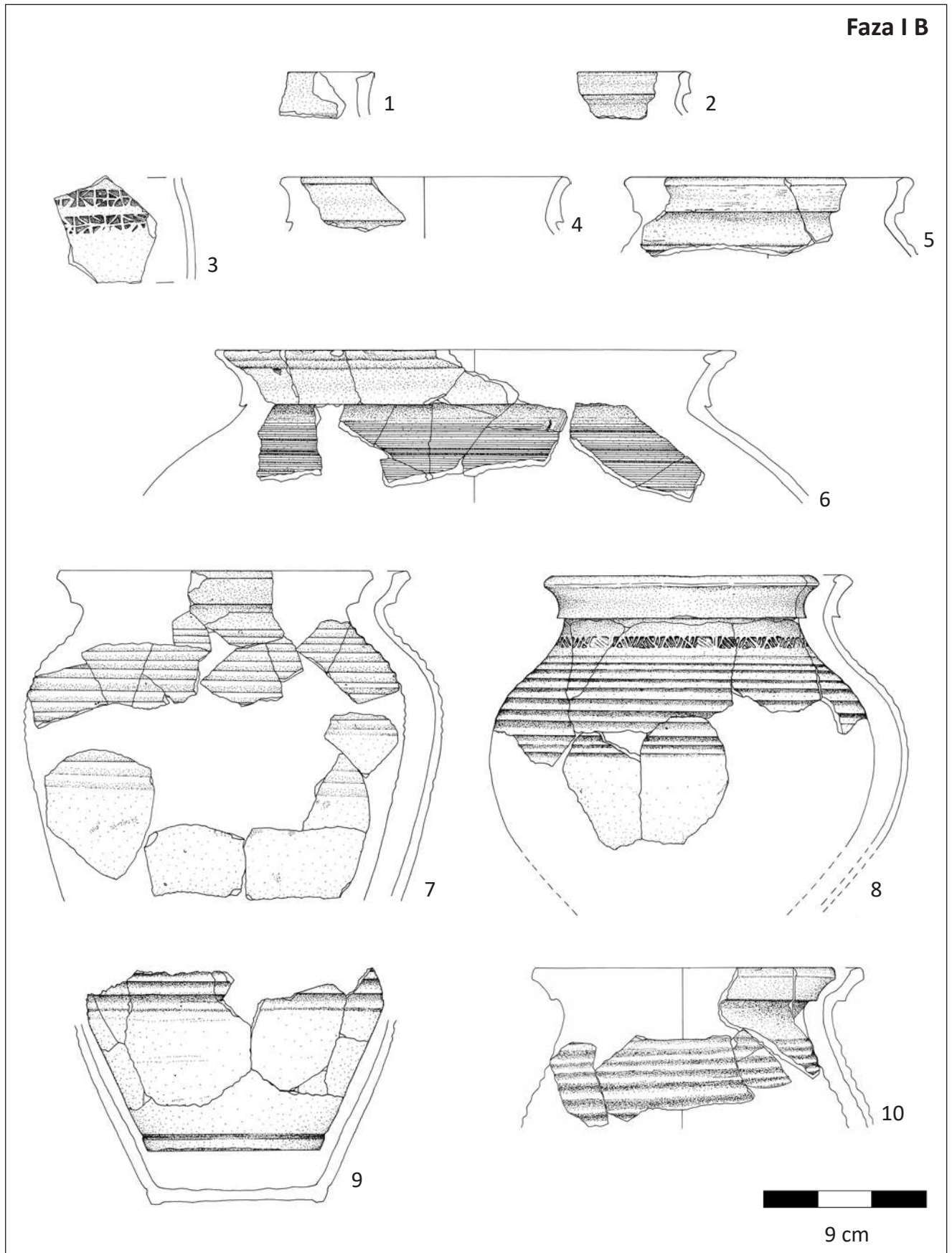
Tablica 1. Durąg, st. 1. Fragmenty naczyń z nawarstwień Fazy IA (rys. D. Świącka)

Faza I A

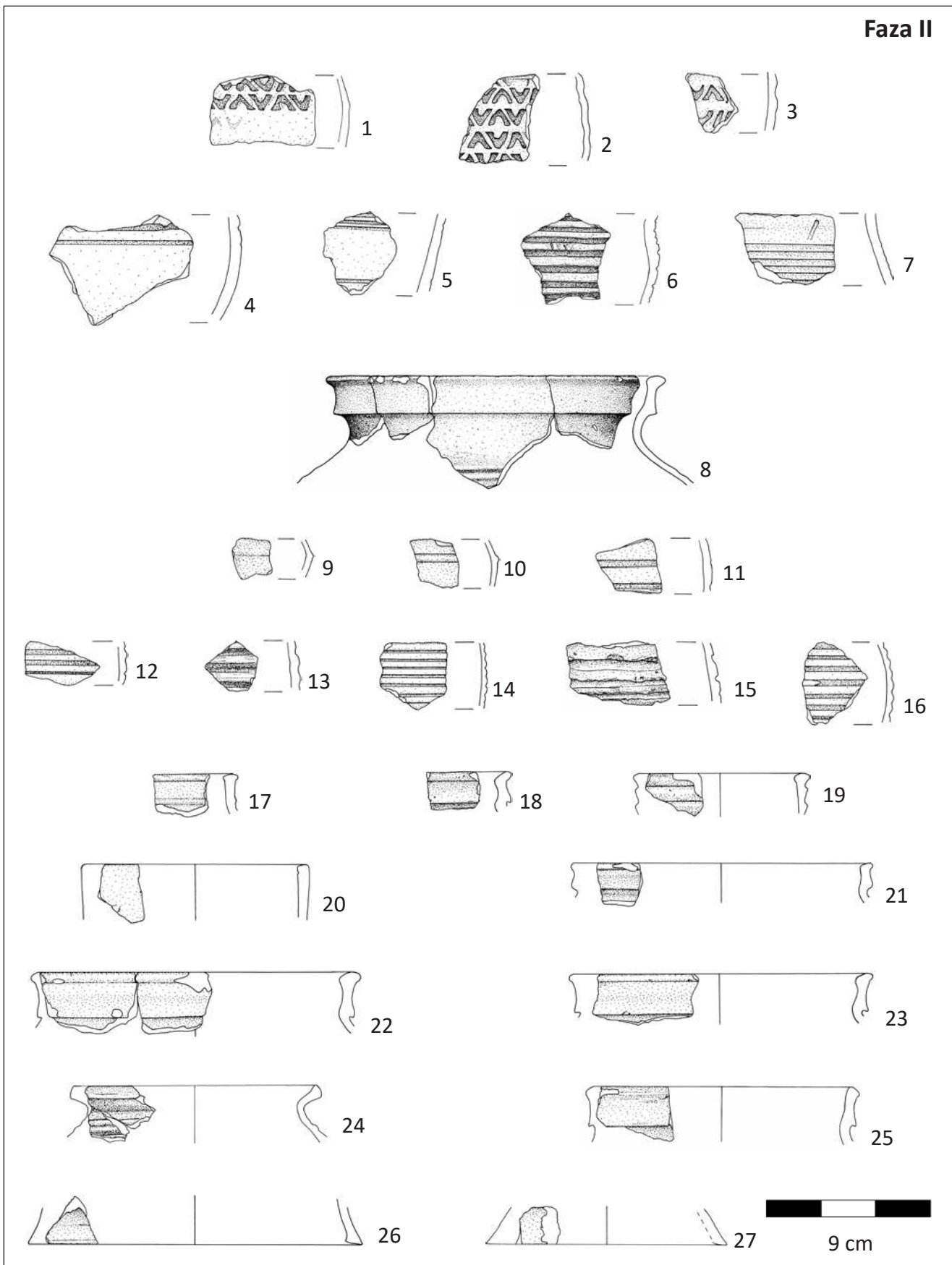

Tablica 2. Durąg, st. 1. Fragmenty naczyń z nawarstwień Fazy IA (rys. D. Świącka)

Faza I B

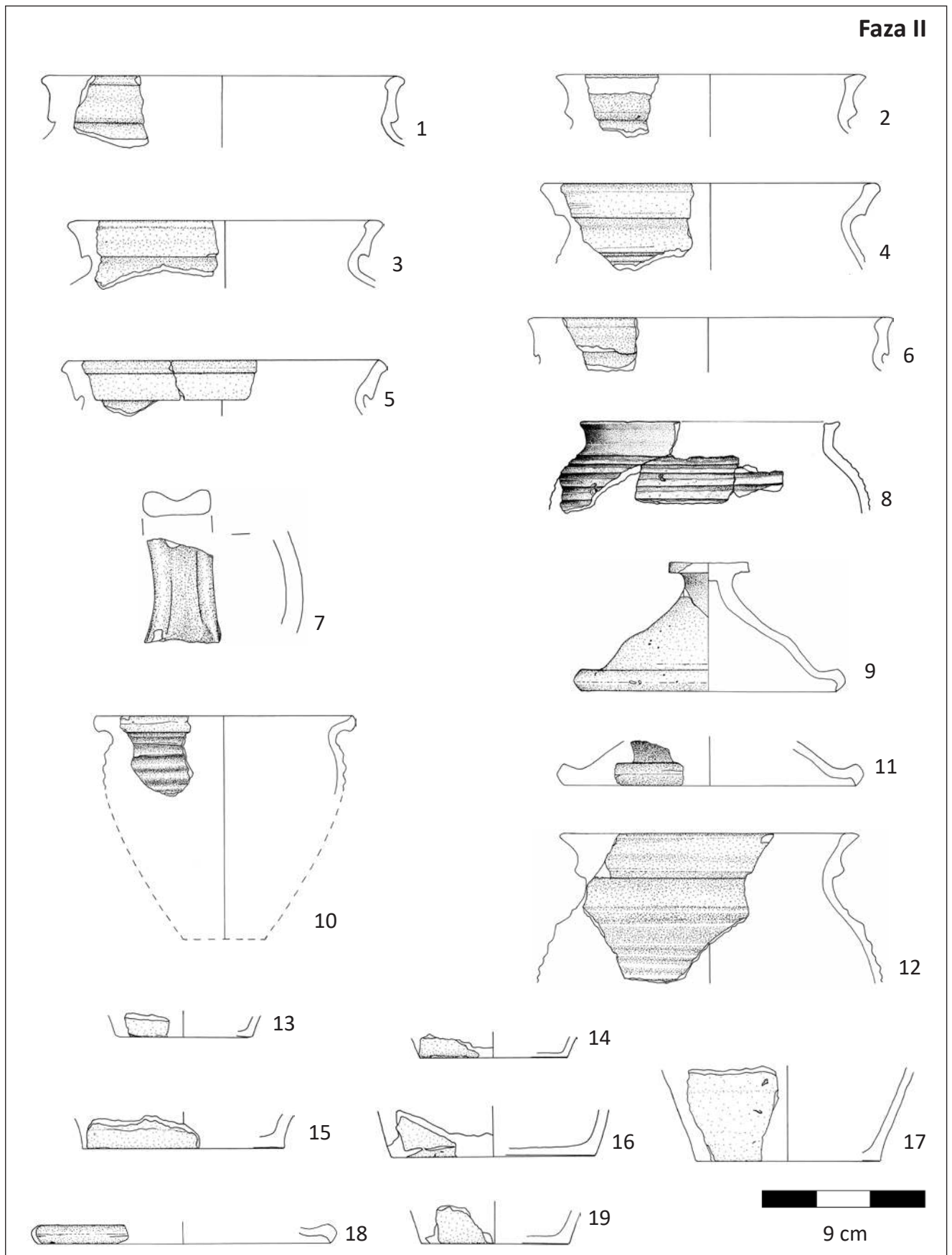

Tablica 3. Durąg, st. 1. Fragmenty naczyń z nawarstwień Fazy IB (rys. D. Świącka)

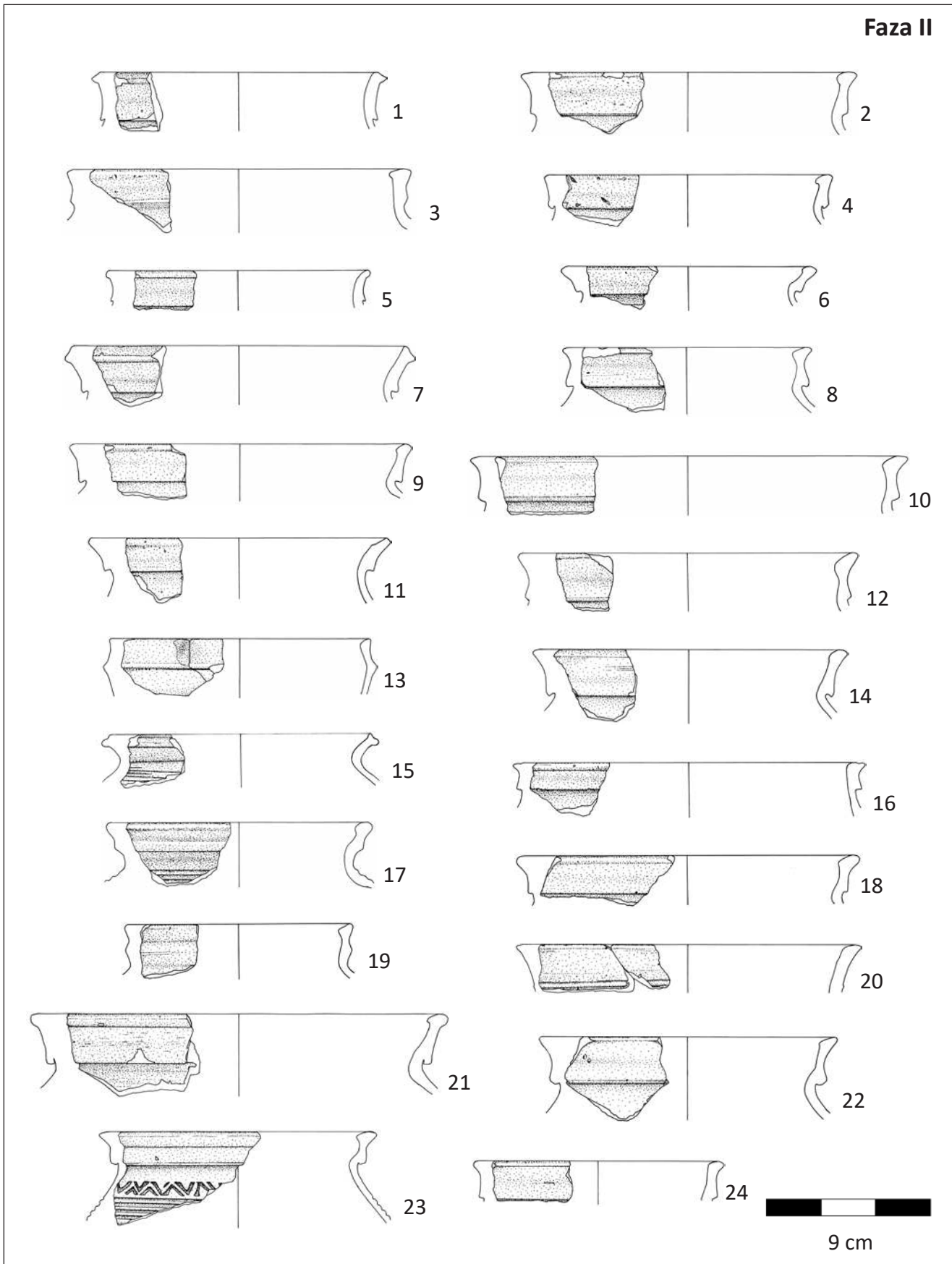
Tablica 4. Durąg, st. 1. Fragmenty naczyń z nawarstwień Fazy II (rys. D. Świącka)

Faza II

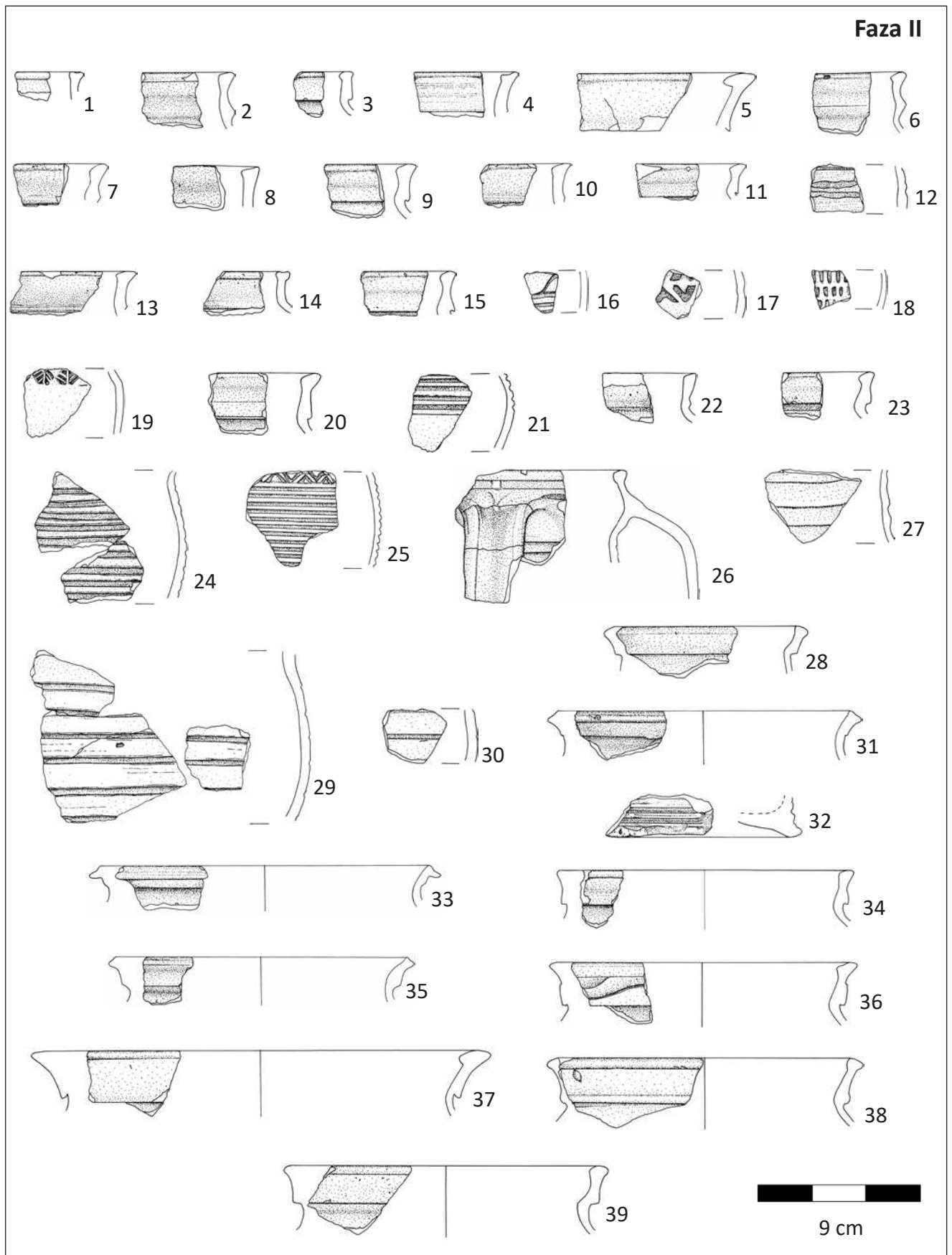

Tablica 5. Durąg, st. 1. Fragmenty naczyń z nawarstwień Fazy II (rys. D. Świącka)

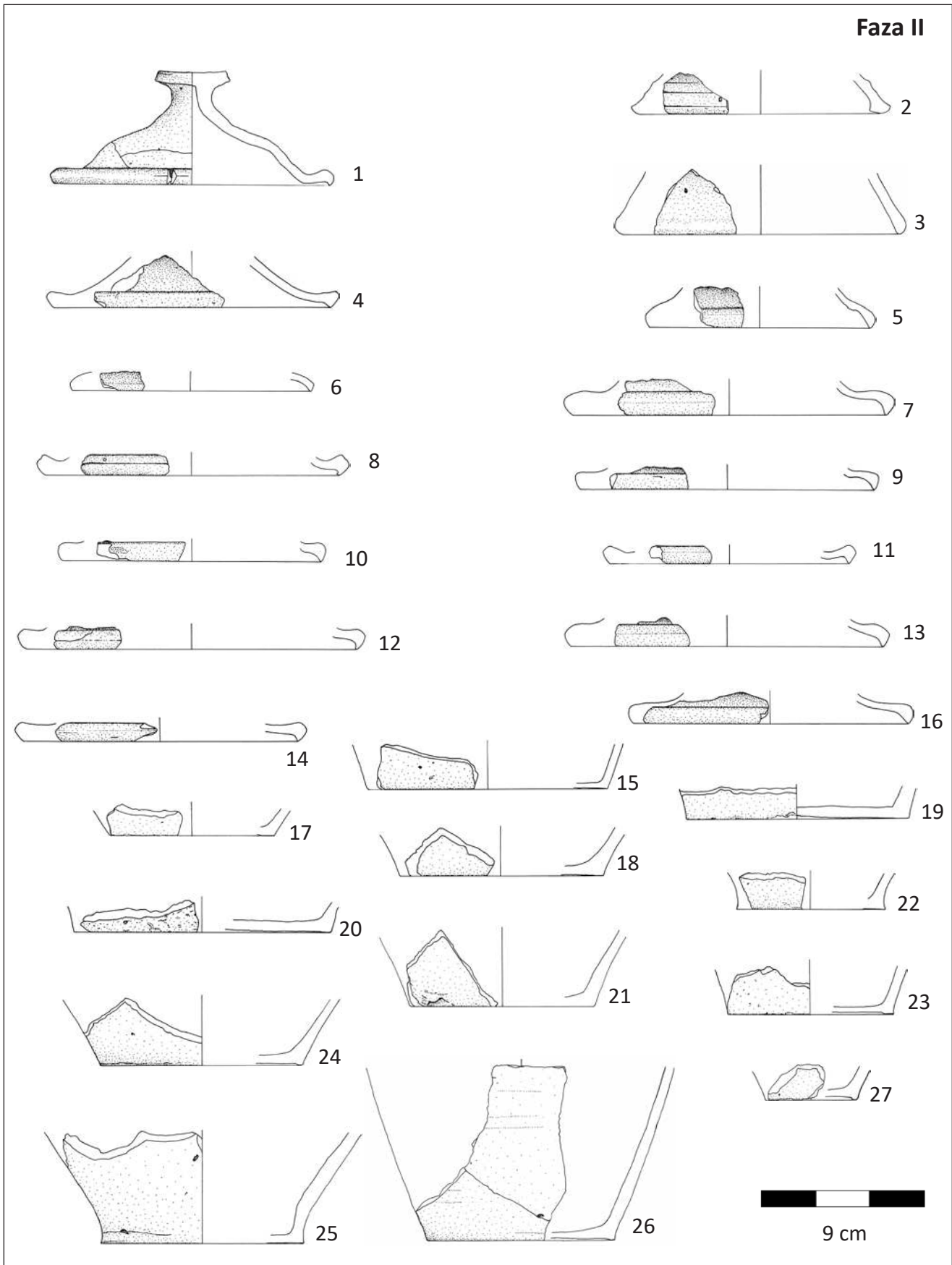
Faza II

Tablica 6. Durąg, st. 1. Fragmenty naczyń z nawarstwień Fazy II (rys. D. Świącka)

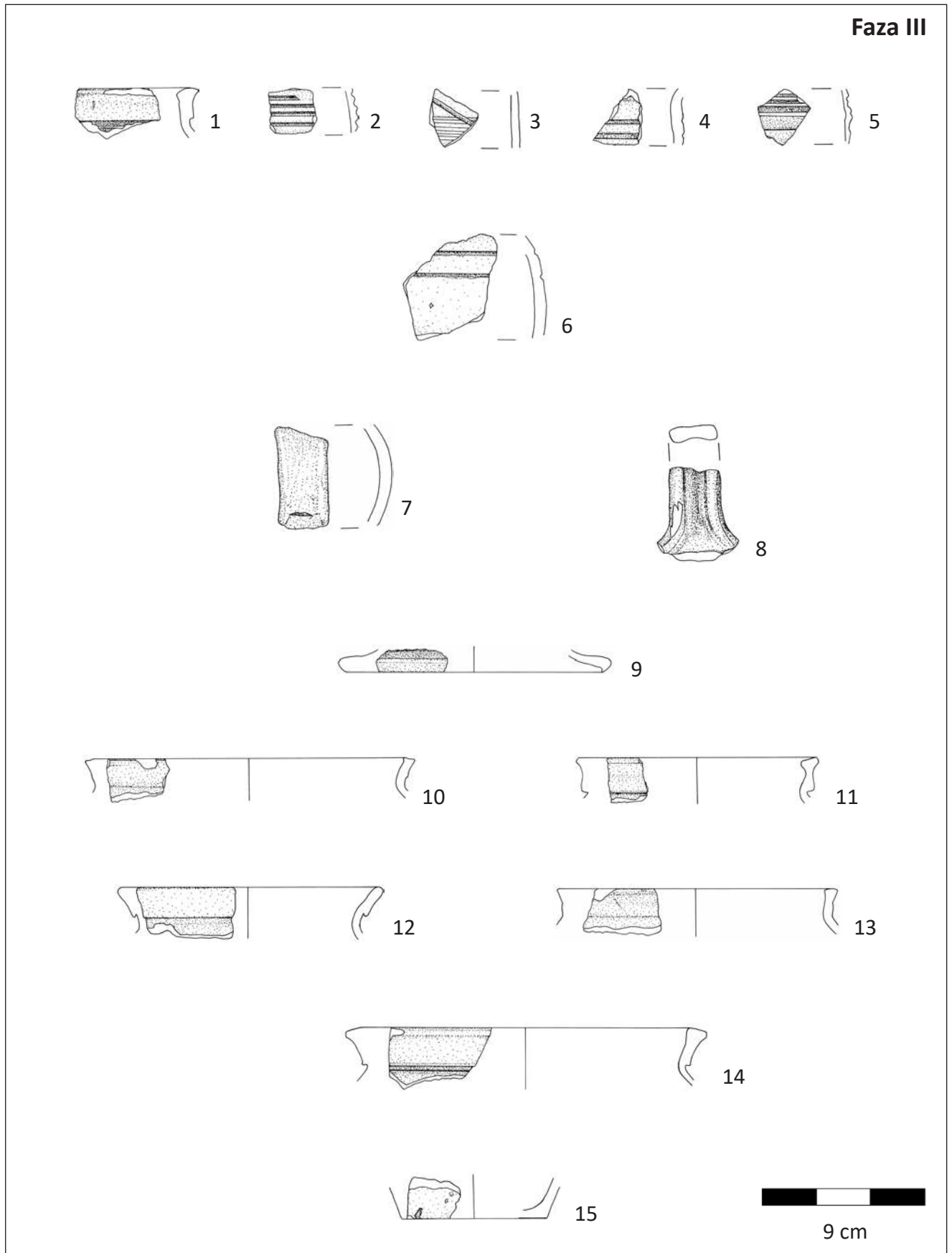

Tablica 7. Durąg, st. 1. Fragmenty naczyń z nawarstwień Fazy II (rys. D. Świącka)

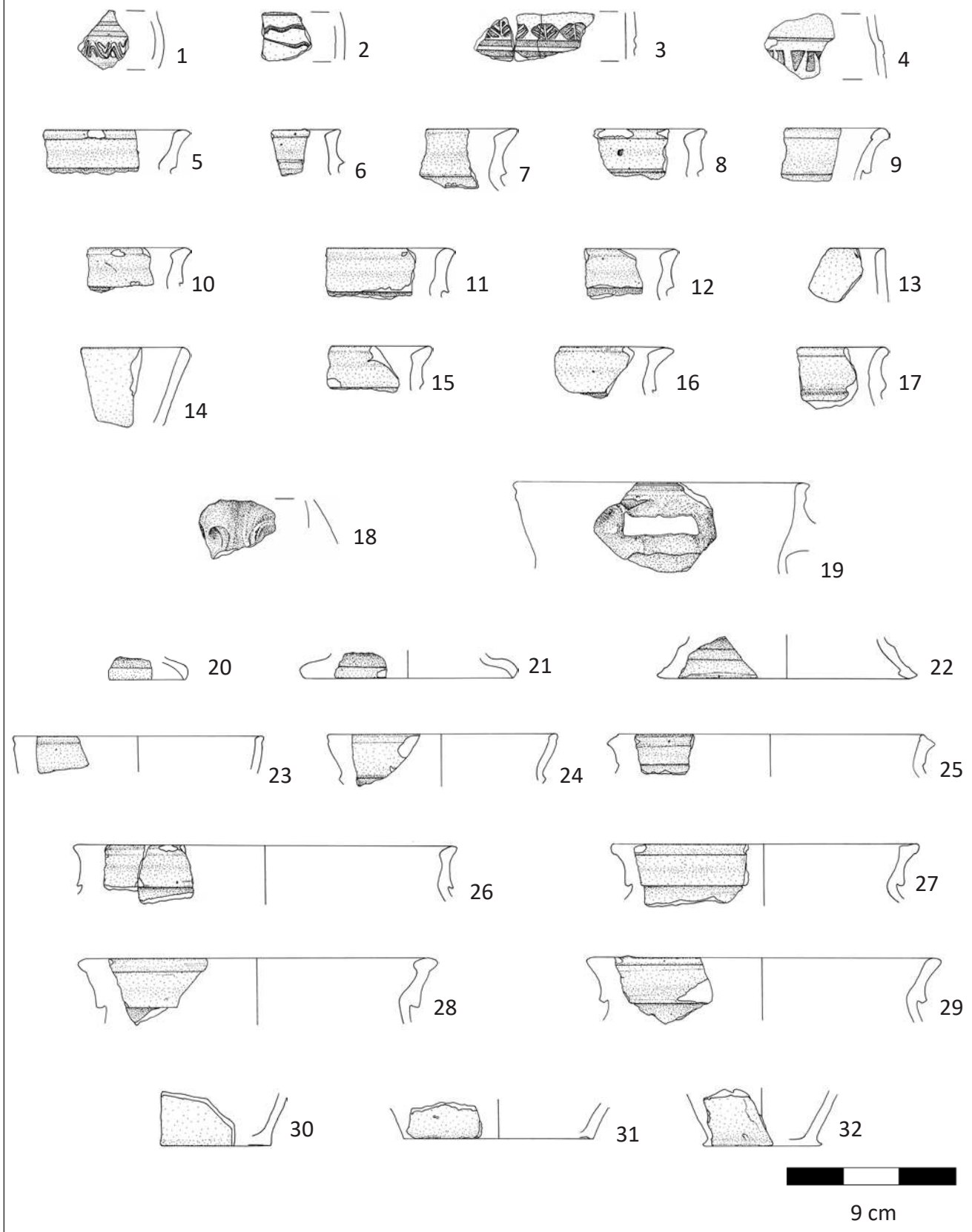
Tablica 8. Durąg, st. 1. Fragmenty naczyń z nawarstwień Fazy II (rys. D. Świąćka)

Faza III

Tablica 9. Durąg, st. 1. Fragmenty naczyń z nawarstwień Fazy III (rys. D. Święcka)

Faza IV

Tablica 10. Durąg, st. 1. Fragменты naczyń z nawarstwień Fazy IV (rys. D. Świąćka)

ok. 14 do 17 cm. Są to małe, cienkościenne garnki barwy ceglasto-brązowej, z zaznaczającym się silnym okopceniem powierzchni (tabl. 6:15).

14. Naczynia z profilowanym od góry brzegiem, wydzieloną prostą szyjką i baniastym brzuścem pokrytym ornamentowaniem w postaci rytych żłobków. Średnice wylewów wynoszą od ok. 13 do 18 cm. Są to naczynia grubościennie z prostą długą szyjką, barwy brązowej i kremowej, o cechach silnego obtoczenia i zagładzania powierzchni (tabl. 1:10; 3:1; 7:4, 8).

15. Naczynia o lekko rozchylonej części górnej, płasko ściętym do wewnątrz brzegu, cienkościenne, małych rozmiarów. Są to naczynia o powierzchni jasnoszarej, wyświeconej, dobrze wykonane, o regularnych równych ściankach. Są to prawdopodobnie miseczki lub kubeczki (tabl. 10:23).

Naczynia z grup 1–6 mają odpowiedniki zarówno w ceramice „siwej” z Pomorza Zachodniego¹², jak i terenów geograficznie najbliższych Warmii i najlepiej rozpoznanych pod względem archeologicznym, to jest z Ziemi Chełmińskiej¹³. Do naczyń z szerokim pogrubionym brzegiem grup 1–2 podobna jest także forma ceramiki naczyniowej stalowoszarzej z siedziby krzyżackich prokuratorów w Pniu w Ziemi Chełmińskiej, funkcjonującej w 1. ćwierci XV wieku¹⁴. Niewątpliwie analogie pochodzą także z nawarstwien osadniczych zamku w Ostródzie¹⁵, czy też ze średniowiecznego przedmieścia w Iławie¹⁶. Podobne garnki z wychylonymi wylewami spotykamy w Reszlu, datowanym na drugą połowę XIV w.¹⁷, a także w Starym Dzierzgoniu, st. 1¹⁸, gdzie datowane są na XIV w. Naczynia z grupy 6–7 mają swe odpowiedniki w formach dzbanów wydzielonych przez M. Rębkowskiego¹⁹ oraz w formach ceramiki ceglastej z Ziemi Chełmińskiej, opisanej przez D. Polińskiego²⁰, natomiast nieliczna grupa 8 ma analogie w grupie naczyń stalowoszarzych (GT V) z Ziemi Chełmińskiej²¹ oraz np. w formach dzbanów z grodziska w Truplu, st. 1²². Grupa 9 to formy podobne do naczyń stalowoszarzych (GT V), całkowicie obtaczanych z Ziemi Chełmińskiej²³, podobnie jak naczynia z grupy 10²⁴,

11²⁵, 12²⁶ i 13²⁷. Natomiast grupa 14 jest podobna do form naczyń ceglanych całkowicie obtaczanych z Ziemi Chełmińskiej²⁸.

Pokrywki naczyń (tabl. 2:1-5; 4:26-27; 5:9, 11, 18; 8:1-14, 16; 9:9; 10:20-22)

Pokrywki związane są ściśle z garnkami, których tworzyły uzupełnienie jako przykrycie, zapobiegające zanieczyszczeniu pożywienia znajdującego się w naczyniu. Miały one zróżnicowane grubości, rozmiary i średnice, aby odpowiednio dopasowały się do naczyń, z którymi miały tworzyć całość. Pokrywki odkryte w warstwach grodziska w Durągu, st. 1 były zarówno małe, cienkościenne, o średnicach od ok. 11 do 14 cm, jak i grubsze, masywniejsze, z szerszym wylewem, o średnicach wynoszących od ok. 15 do 20 cm. Rekonstrukcje zachowanych większych części pokrywek wskazują, że są to w większości formy określane w literaturze jako pokrywki stożkowate²⁹. Mają one w przeważającej liczbie zaokrąglone od zewnątrz brzegi, ostrą krawędź styczną do wylewu garnka, a stożkowato wznosząca się ścianka pokrywy zakończona była okrągłym, płasko ściętym od góry uchwytem o średnicy ok. 3,5 cm (tabl. 2:4), umieszczonym na okrągłej podstawie o wysokości ok. 1–1,5 cm (tabl. 5:9; 8:1).

Oprócz typowych pokryw, charakteryzujących się zaokrąglonym brzegiem z ostrą krawędzią, występujących w różnych wersjach wielkościowych, zidentyfikowano także formy o płaskim (tabl. 4:26–27) oraz zaokrąglonym, owalnym zakończeniu brzegu (tabl. 8:2–3), o średnicach wynoszących od ok. 13 do 18 cm. Wszystkie zachowane fragmenty pokryw pochodziły z ceramiki ciemnoszarej, „siwej”, matowej.

Pokrywy odkryte w nawarstwiach grodziska w Durągu, st. 1 są bardzo podobne w swym kształcie do pokryw, które znane są na dużym obszarze występowania garnków „siwych” w okresie 2. połowy XIV i początków XV wieku. Analogiczne formy pokryw znaleziono np. w Siedlątkowie, gm. Pęczniew, pow. poddębicki (z 2. połowy XIV w.), Słoszewach, gm. Bobrowo, pow. brodnicki (z początku XV w.), w Warszawie-Wilanowie (z XIV w.)³⁰, czy w Napolu, st. 1, gm. Kowalewo Pomorskie, pow. golubsko-dobrzyński (z 4. ćwierci XIII i 1. połowy XIV w.)³¹. Pokrywy obejmujące, zaopatrzone w mniej lub bardziej pazurowaty występ od strony zewnętrznej, występują najczęściej w materiałach z grodów, gródków i zamków; znane

¹² Rębkowski 1995: ryc. 11:1A, 1B.

¹³ Poliński 1996: ryc. 4b:5a–k; ryc. 57:n, p–s, u, y; 59:b–c.

¹⁴ Poliński 2013: ryc. 36:b, d.

¹⁵ Michalski 1998a: ryc. 16:7; 17:12, 21.

¹⁶ Kobylińska 1999: tabl. 1:1A, 1B, 9.

¹⁷ Sikorska-Ulfik 1994: ryc. 1, 3–6.

¹⁸ Gazda *et al.* 2013: ryc. 29:m.

¹⁹ Poliński 1996: ryc. 12:1C, 1D.

²⁰ Poliński 1996: ryc. 4a:9a–d.

²¹ Poliński 1996: ryc. 4b:6a.

²² Por. opracowanie wyników badań tego grodziska, w niniejszej publikacji.

²³ Poliński 1996: ryc. 4b:9.

²⁴ Poliński 1996: ryc. 4b:5m.

²⁵ Poliński 1996: ryc. 4b:3a.

²⁶ Poliński 1996: ryc. 4a:1b.

²⁷ Poliński 1996: ryc. 4a:5g.

²⁸ Poliński 1996: ryc. 4a:1c.

²⁹ Rębkowski 1995: 35, tabl. 36:4, 12.

³⁰ Kruppé 1981: karta 66, 69.

³¹ Poliński 1996: ryc. 57:j, m.

są też z nawarstwień osadniczych we wczesnych założeniach miejskich Warmii³². Pokrywy o owalnym brzegu mają analogie w materiale ze stanowiska 1 w Pniu, gm. Dąbrowa Chełmińska, pow. bydgoski³³.

Ucha

Wszystkie zachowane w materiale zabytkowym z grodziska w Durągu, st. 1 ucha ceramiki stalowoszarzej należą do form pionowych, taśmowatych, szerokich (ok. 3 do 3, 5 cm), masywnych, z przegłębieniem w środkowej części (tabl. 5:7; 7:26; 9:7–8; 10:18–19). Są one przyklejane szeroką powierzchnią do ścianki naczynia, z zaznaczającymi się nierównymi odstającymi zgrubieniami nawarstwień masy ceramicznej.

Dna naczyń (tabl. 2:6-18; 5:13-17, 19; 7:32; 8:15, 17-27; 9:15; 10:30-32)

Dna naczyń z Durąga, st. 1 były głównie płaskie (50 fr.) rzadko lekko wklęsłe (15 fr.), a jedynie 5 fr. było wklęsłych. Przede wszystkim były to dna z podsypką zacieraną; nieliczne były płaskie odcinane. Jeden fragment ma ślad odcisku osi podkładki (tabl. 1:19). Średnice den płaskich należące do naczyń szarych, silnie obtaczanych, mają zróżnicowane wielkości, od małych do dużych, to jest do 6 cm do 14 cm; najwięcej było den o wielkości 8 cm do 11 cm. Są to głównie dna o prostych ściankach części przydennej, z rzadka jedynie z wydzielającą się stopką (tabl. 2:7, 16; 5:15; 8:22; 10:32). Powierzchnia zewnętrzna den jest równa i była prawie zawsze zacierana. W dwóch przypadkach dna o średnicy 6 cm i 10 cm, pochodzące od naczyń o charakterze pucharka ze stopką, mają widoczne niki ślady delikatnego odcinania. Jedno z naczyń płaskich ma ślady podważania i uszkodzeń ścianki zewnętrznej (tabl. 2:14). Dna lekko wklęsłe, zarówno „siwe”, jak i szaro-brązowe, mają średnice od 7 do 15 cm, najczęściej 9 do 10 cm, z przeważnie słabo zaznaczającym się płaskim wałkiem dookolnym w przypadku dużych den, pochodzących od masywnych naczyń (tabl. 2:17; 8:24, 26). Natomiast nieliczne dna wklęsłe, przeważnie małej średnicy (od 5 do 10 cm), zawsze miały dobrze widoczne, mocno uwydatnione wałki dookolne i pochodziły zawsze z ceramiki ceglastej i brązowo-szarej (tabl. 3:9; 8:27).

Ornamentyka

Ozdabianie naczyń z Durąga, st. 1 było dość jednorodne w postaci żłobień, plastycznych wałków i odcisków stemplem. Od wygięcia szyjki i przejścia w baniasty brzusiec naczynia były ozdobione poziomymi żłobkami dookolnymi oraz dodatkowo niektóre miały poniżej

ornament w postaci płaskich wałków z szerszymi przegłębieniami powierzchni (tabl. 1:2–5; 3:5–10; 4:4–19, 24; 5:4, 8, 10, 12; 6:15, 17, 20, 23; 7:21, 24–25, 27, 29–30; 9:2, 4–6). Żłobienia rylcem wykonane są starannie na dużych obszarach brzuśca lub pasmami po kilka w większych odstępach (tabl. 4:5). Były to rylce cienkie (tabl. 3:6) i zastrzone, pozostawiające wąskie głębokie ryty z najgłębszym przegłębieniem w środkowej części żłobka (tabl. 4:5–6) lub szersze (0,2–0,3 cm) rylce o płaskich końcówkach (tabl. 4:11, 15–16), pozostawiające szerokie i niezbyt głębokie rowki o płaskim wnętrzu. Głęboko ryty ornament żłobień został wykonany po zakończeniu prac nad naczyniem, bez wykonania zagładzania powierzchni, a brzegi żłobień pozostają wysokie i ostro zakończone. Występują też przykłady głębokich rowków i wysokich wałeczków pomiędzy nimi, o powierzchni wykazującej cechy zagładzania i wyrównywania (tabl. 3:7, 10). Zauważyć można zasadę, iż w dolnych partiach naczynia żłobienia są szersze i płytsze, niż w wyższych partiach naczynia lub też mają przegłębienia bliżej dna przedzielone coraz niższymi wałeczkami (tabl. 3:7). Niekiedy na fragmentach dzbanów o cylindrycznych górnych partiach występują głębokie rowki z wysokimi obłymi przestrzeniami pomiędzy nimi (tabl. 7:26) lub ornament geometrycznych odcisków. Najczęściej brzuśce oraz powierzchnie szyjek pod wylewem nosiły ornament geometrycznych odcisków. Są to kombinacje małych trójkątów, prostokątnych i kwadratowych wgłębień i prostych odcinków (tabl. 1:6–8; 7:17, 25; 10:4). Tworzą one wzory ułożone pasmami (tabl. 3:3; 4:1–3), ukośne rowki tworzące „małe listki” (tabl. 7:19; 10:3) oraz ukośne i proste pasy krótkich odcinków (tabl. 3:8; 7:18)³⁴. Odciski bywają głębokie i bardzo starannie wykonane, wyraźne (tabl. 6:23), ale też często niewyraźne i zatarte. Ornament taki występuje często w dwóch lub w kilku rzędach, jeden pod drugim. Sporadycznie wystąpiły jako ozdoby pojedyncze ryte linie faliste, starannie wykonane, o łagodnych łukach na brzuścach i na profilowanym wylewie (tabl. 1:1; 7:16, 36; 10:1–2). Analogiczną ornamentykę w postaci odcisków stempelkowych znajdujemy na ceramice wypalanej w atmosferze redukcyjnej na wielu stanowiskach z regionu Warmii i Mazur³⁵.

Podsumowanie

Ceramika całkowicie obtaczana, szara, z Durąga, st. 1 ma swe analogie w formach garnków z XIV – 1. poł. XV w. z wielu stanowisk na terenie całej Polski, np. z Siedlątkowa, gm. Pęczniew, pow. poddębicki (z 2. połowy XIV w.), Chrostowej, gm. Łapanów, pow.

³² Kobylińska 1999: tabl. 10: 1–3.

³³ Poliški 2013: ryc. 37:c.

³⁴ Hoffmann i Mackiewicz 2004: ryc. 31:5–6.

³⁵ Sikorska-Ulfik 1994: ryc. 2; Michalski 1998a: ryc. 16:28, 34–35; 1998b: ryc. 59:2; Kobylińska 1999: tabl. 3:5.

bocheński (z XIV w.), Mymonia, gm. Besko, pow. sarnocki (z XIV i 1. poł. XV w.), Ryczenia, gm. Góra, pow. górski (z XIV-XV w.), czy Słoszewów, gm. Bobrowo, pow. brodnicki (z początku XV w.)³⁶ Nieliczne dzbany z Durąga są nieco podobne do form dzbanów Siedlątkowa z 2 poł. XIV w., Chrostowej z XIV w., czy Słoszewów z początku XV w.³⁷ Wiele elementów wspólnych z ceramiką z Durąga znajdujemy na wielu stanowiskach z Ziemi Chełmińskiej i Warmii i Mazur z tego okresu³⁸.

Charakterystyczne dla zespołu ceramiki z Durąga, st. 1 jest ubóstwo form – są to głównie garnki i pokrywki do nich, rzadziej występują dzbany, a zupełnie sporadycznie misy, czy kubeczki. Zdecydowana jest przewaga w zestawie ceramiki naczyniowej egzemplarzy ciemnoszarych, czyli tzw. „siwych”, matowych, a niska frekwencja egzemplarzy „siwych” wyświeconych i szkliwionych. Jednocześnie pamiętając o współwystępowaniu na terenie grodziska garnków „tradycyjnych” barwy brązowo-brunatnej i sporadycznej obecności ceramiki „stołowej” należy umieścić mieszkańców grodu w Durągu, st. 1 w sytuacji niewielkiego skupiska osadniczego, gdzie część wyrobów glinianych wykonywana była przez miejscową ludność z osad, w których dostarczano produkty spożywcze do grodu. Fakt, że w skład asortymentu naczyń wchodziły głównie garnki z pokrywami i niewielka stosunkowo liczba dzbanów, przy marginalnej liczbie egzemplarzy ceramiki „siwej” wyświeconej, wskazuje zasadniczo na podstawowy zestaw naczyń kuchennych. Jednocześnie, ze względu na dość bogaty zestaw przedmiotów z żelaza i ich urozmaicony charakter wydaje się, że mieszkała tu i pełniła straż niewielka grupa rycerzy w drugiej połowie XIV i pierwszej połowie XV w. Niewielka liczba fragmentów ceramiki silnie obtaczanej ceglastej i polewanej sugeruje przetrwanie grodu do drugiej połowy XV w.

Zabytki wydzielone

Zabytek wykonany z kości (tabl. 11:1)

W 29 jednostce stratygraficznej odkryto fragment okładziny z kości. Jest to podłużna listewka o grubości 0,2 cm, długości ok. 6,5 cm i szerokości 1,2 cm, która pomiędzy głębokimi żłobieniami wzdłuż krawędzi ma wyrzeźbione na powierzchni zewnętrznej motywy roślinne. W środkowej części okładziny widoczny jest wywiercony otwór o średnicy ok. 0,3 cm.

³⁶ Kruppé 1981: karta 30: 4, 6, 8, 10, 14–16, 18, 20; karta 31:5, 10–11, 14, 16.

³⁷ Kruppé 1981: karta 48:1–3, 8–9.

³⁸ Michalski 1998a: ryc. 16–19, 23; Poliński 2013: ryc. 36:b–d; 37:b–c, e; M. Żurek 2013: ryc. 36.

Zabytki wykonane z żelaza

Grot bełtu do kuszy (tabl. 11:2)

W jednostce stratygraficznej 17 znaleziono dobrze wykonany i w całości zachowany grot bełtu do kuszy, o wadze 39,71 g, o długości całkowitej 9,2 cm, z zachowanym trzpieniem. Grot bełtu jest masywny, o niemal czworokątnym przekroju, z wyraźnie zaznaczającymi się wzdłużnymi krawędziami. Kolec grotu o długości ok. 3,6 cm jest smukły w kształcie, a największa jego szerokość przypada w 2/3 długości całkowitej i wynosi 1,1 cm x 1,5 cm.

O istnieniu wielu rodzajów grotów bełtów świadczą różne wzmianki pisane i ikonograficzne³⁹. Z wielu informacji pisanych wiadomo, że w licznych arsenalach Zakonu przechowywano wiele kusz. W niewielkich komturach chełmińskich liczba bełtów sięgała kilku tysięcy, a jedynie w Toruniu w 1394 r. znajdowało się ich 48 tysięcy, natomiast w zamku w Lipienku spis bełtów obejmował 200 egzemplarzy⁴⁰. Bełty kuszy znajdowano także w wielu mniejszych strażnicach i warowniach w regionie warmińsko-mazurskim, najczęściej o charakterze drewniano-ziemnych gródków stożkowatych, między innymi w Narzymiu, gm. Łowo-Osada, pow. działdowski, w Starym Dzierzgoniu, st. 1, pow. sztumski, Szurpiłach, st. 3, gm. Jeleniewo, pow. suwalski, czy w Iławie, st. 33 – Wielka Żuława⁴¹.

Noże (tabl.11:3, 5)

W jednostce stratygraficznej 58 znaleziono duży nóż (tabl. 11:3), zachowany prawie w całości, o nieco skorodowanym ostrzu szerokości u nasady 2,3 cm i długości całkowitej ok. 23 cm, w tym ostrze długości 17 cm, z trzpieniem długości ok. 6 cm. Z drugiego noża z jednostki 29 zachowała się jedynie część skorodowanego ostrza na długości 6,5 cm (tabl. 11:5).

Klucze (tabl. 12:1–2)

W jednostce stratygraficznej 29 znaleziono zachowany w całości klucz do kłódki cylindrycznej (tabl. 12:1), a w jednostce stratygraficznej 17 znaleziono prawdopodobnie podobny klucz, ale bez zachowanej końcówki otwierającej zamek (tabl. 12:2). Klucz zachowany w całości ma 9,5 cm długości i wykonany jest z płaskiej blaszki o grubości ok. 0,3 cm, zwężającej się z jednej strony, szerokości 0,65 cm. Z jednej strony jest zakończony pętlą o średnicy ok. 0,6 cm, wykonaną poprzez zawinięcie węższego końca blaszki na stronę przeciwną. Końcówka służąca do otwierania ma szerokość 1 cm. Jest ona przedzielona na dwie części i nieco rozgięta

³⁹ Nadolski i Lewandowski 1990: 150.

⁴⁰ Poliński 2013: 128–129.

⁴¹ Wysocki 2012: ryc. 9; Wysocki i Klęczar 2013: ryc. 12; Gazda *et al.* 2013: ryc. 15, 30; Engel *et al.* 2013: ryc. 7:1.

na boki, a powstałe końcówki są zagięte w przeciwną stronę niż pętla do zawieszania na drugim końcu.

Drugi klucz, zachowany na długości 8,2 cm, jest nieco szerszy i masywniejszy. Szerokość blaszki wynosi 1,1 cm, a grubość – 0,5 cm. Trzon blaszki był ozdobiony, czego śladem są wzdłużne rowki. Pętla na końcu jest wykonana poprzez wykucie i zagięcie boczne węższej końcówki blaszki o szerokości 0,7 cm i tworzy kółko o średnicy 1 cm. Końcówka do otwierania jest odłamana.

Analogiczny klucz znaleziono np. wśród produktów wytwarzanych w warsztatach rzemieślników w Elblągu⁴², gdzie datowany jest na XIII/XIV w.

Hak (tabl. 12:3)

W jednostce stratygraficznej 29 znaleziono częściowo zachowany na długości 7 cm hak, prawdopodobnie służący do zamykania drzwi. Wykonany jest on z masywnej sztabki o grubości ok. 0,5 cm, ma lekkie przegłębienie w części środkowej i wydzielające się pasma wzdłuż krawędzi.

Gwoździe żelazne (tabl. 12:4–10)

W jednostce stratygraficznej 29 znaleziono zachowany w dwóch fragmentach masywny gwoździe (tabl. 12:4–5) z przełamanym grubym trzpieniem, o długości ok. 9 cm, o przekroju prostokątnym i wymiarach 0,4 x 0,5 cm, z podłużną, płaską główką o wymiarach 0,5 x 1,5 cm.

W jednostce stratygraficznej 5 znaleziono całkowicie zachowany gwoździe (tabl. 12:7) długości 8 cm, z wąskim trzpieniem o przekroju prostokątnym, o wymiarach 0,3 x 0,4 cm i z okrągłą, płaską główką o średnicy 1,2 cm.

W jednostce stratygraficznej 31 znaleziono całkowicie zachowany, lekko wygięty, mały gwoździek (tabl. 12:8) o długości ok. 1,5 cm, z nieregularną, małą, prostokątną główką o wymiarach 0,3 x 0,5 cm. Podobny, mały gwoździek o długości ok. 3 cm z zagiętą końcówką i odcinaną główką znaleziono w jednostce stratygraficznej 53 (tabl. 12:9). W materiale zabytkowym z Durąga wystąpiły także fragmenty gwoździ w formie klina w przekroju prostokąta i kwadratu (tabl. 12:6, 10), bez wyodrębnionej główki, podobne do typu A1a wydzielone przez B. Gierlacha⁴³.

Punce (tabl. 13:1–2)

W jednostce stratygraficznej 21 znaleziono przedmiot wykonany z żelaza o długości 15 cm, w przekroju kwadratowy (o wymiarach 1,1 x 1,1 cm w najszerszym

miejsku), o zwężonym, szpiczastym końcu. Jest to najprawdopodobniej punca (tabl. 13:1). Drugi podobny przedmiot, identycznie wykonany (tabl. 13:2), zachowany częściowo, zarówno bez ostrego końca jak i bez szerszej części górnej, został odkryty w jednostce stratygraficznej 2. Zachowana część środkowa ma długość 7,7 cm i przekrój kwadratowy o wymiarach 0,9 x 1 cm.

Podkowy (tabl. 14:1–2)

W jednostkach stratygraficznych 19 i 58 znaleziono połowicznie zachowane części dwóch podków z zaczepami na zachowanych końcach. Każda z podków ma po trzy owalne otwory na gwoździe – podkowiaki, utrzymujące podkowę na kopycie konia. Jeden z otworów w środkowej części półokrągłego ramienia każdej z podków jest zachowany połowicznie. Są to dwie małych rozmiarów podkowy nieznacznie różniące się wielkością pomiędzy sobą. Jedna z nich ma wysokość ok. 10 cm, i szerokość ramienia ok. 2,5 cm (tabl. 14:1), druga ma 9 cm wysokości i 2 cm szerokości ramienia. Mniejsza z podków ma większe otwory po gwoździach o średnicy ok. 0,8 cm. Jest ona mocno przetarta w części środkowej. Fragmenty obu podków nie mają charakterystycznego rowka, w który umieszczano otwory na gwoździe. Wykonywanie podków i kucie koni w czasach średniowiecza jest znane między z przedstawień ikonograficznych⁴⁴. Podobne w formie podkowy bez rowka na nity znaleziono między innymi na terenie grodziska w Plemiętach, st. 1, gm. Gruta, pow. grudziądzki⁴⁵, czy w Elblągu⁴⁶; są one datowane na XIV w.

Oścień na ryby (tabl. 14:3)

W jednostce stratygraficznej 58 znaleziono częściowo zachowany oścień na ryby, długości całkowitej ok. 24 cm, mający formę rozwidlonych prętów, w przekroju kwadratowych (ok. 0,6 x 0,7 cm), zakończonych strzałkowatymi ostrzami. Zachowały się dwa spośród trzech prętów. Całość zaopatrzona była w trzpień o długości ok. 5,5 cm, do którego mocowano trzonek.

Okucia łopat (tabl. 14:4–5)

W jednostkach stratygraficznych 5 i 58 znaleziono częściowo zachowane okucia łopat wykonane z żelaza. Półokrągłe okucie z jednostki 58 wykonane jest z blachy o grubości ok. 0,3 cm. Pracująca krawędź dookoła ma szerokość od 1,5 cm do 2,5 cm. Część okucia łopaty z jednostki 5 (tabl. 14:5) jest szersza i większa, lepiej zachowana, wykonana z blachy o grubości ok. 0,4 cm. Jest to część pracująca przedmiotu o szerokości ok.

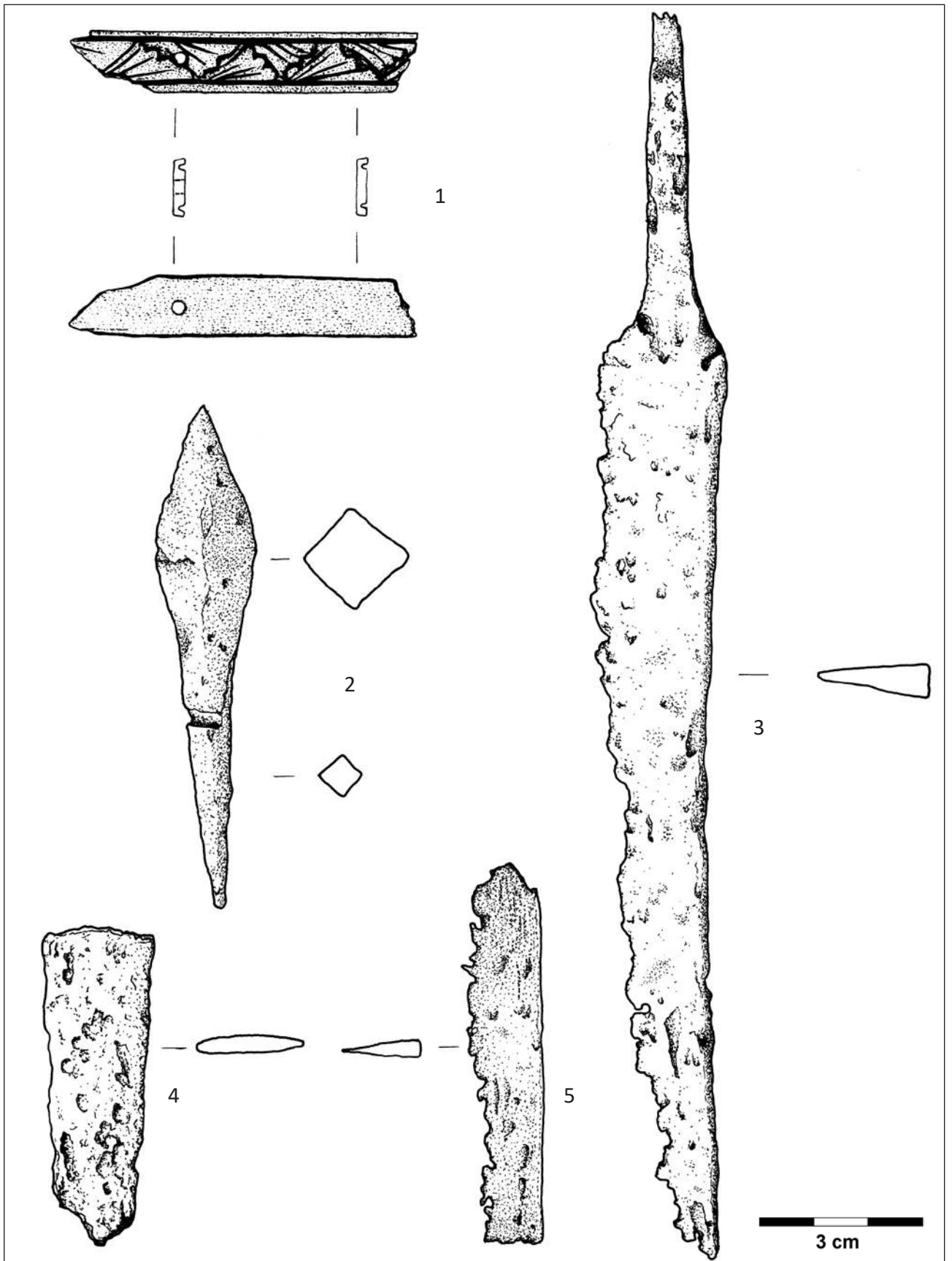
⁴² Fonferek, Marcinkowski i Sienkowska 2012: ryc. 109; ogólnie na temat średniowiecznych kluczy do kłódek zob. Łukomiak 2016: 89–97.

⁴³ Gierlach 1972: 54, tabl. 17a.

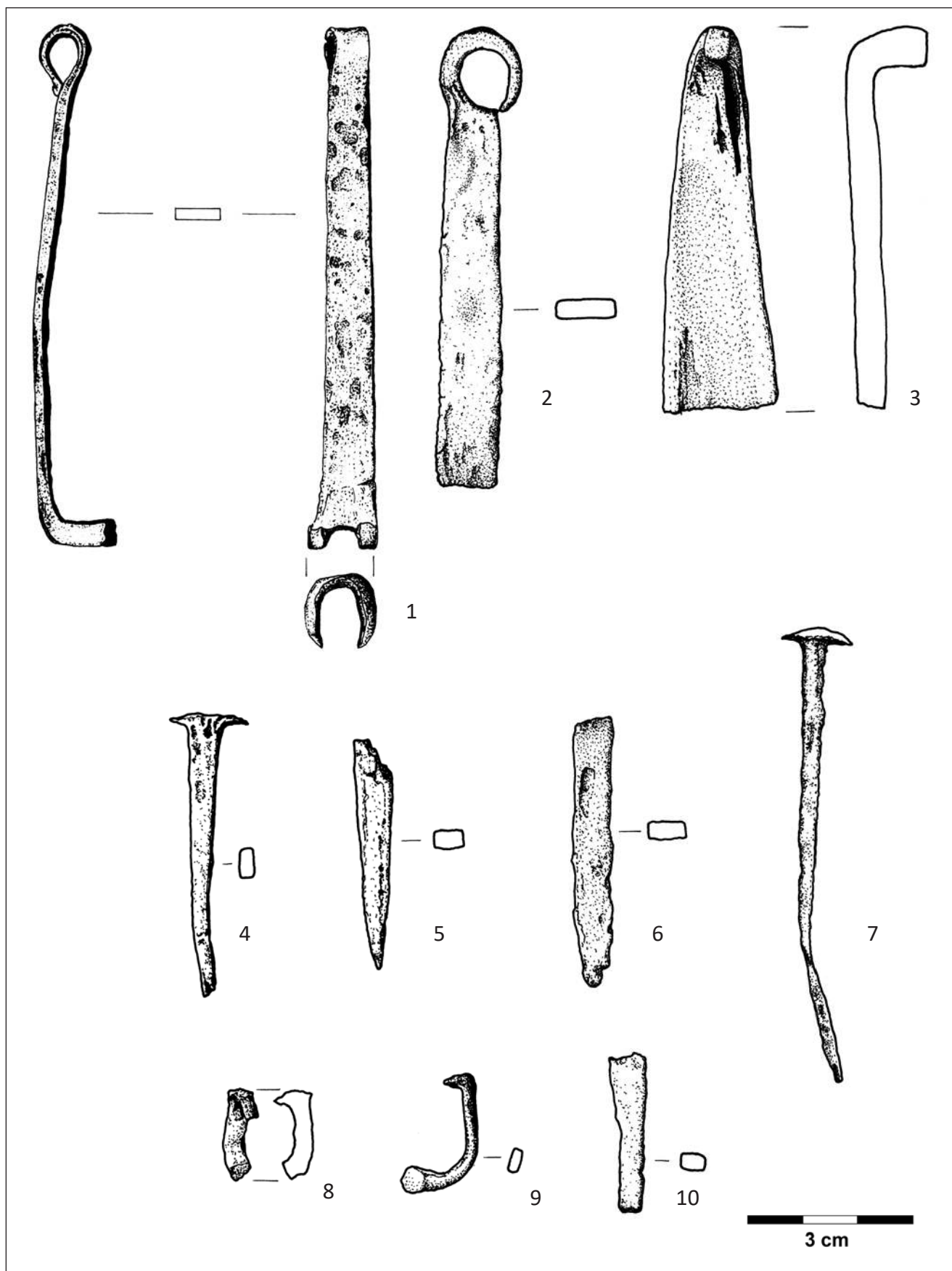
⁴⁴ Gierlach 1972: 76, 107, tabl. 71.

⁴⁵ A. Nowakowski 1985: tabl. 17:6.

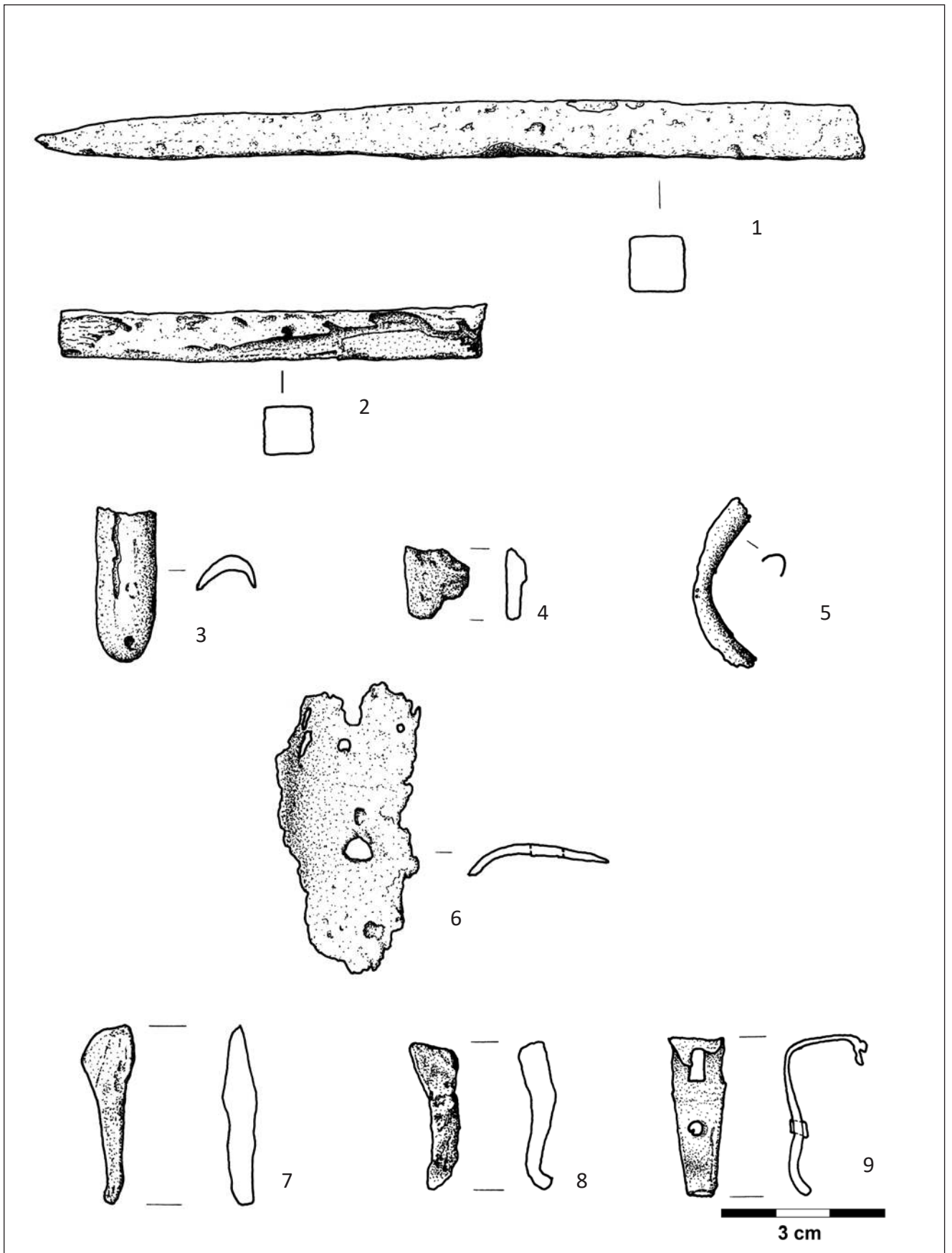
⁴⁶ Fonferek, Marcinkowski i Sienkowska 2012: ryc. 119.

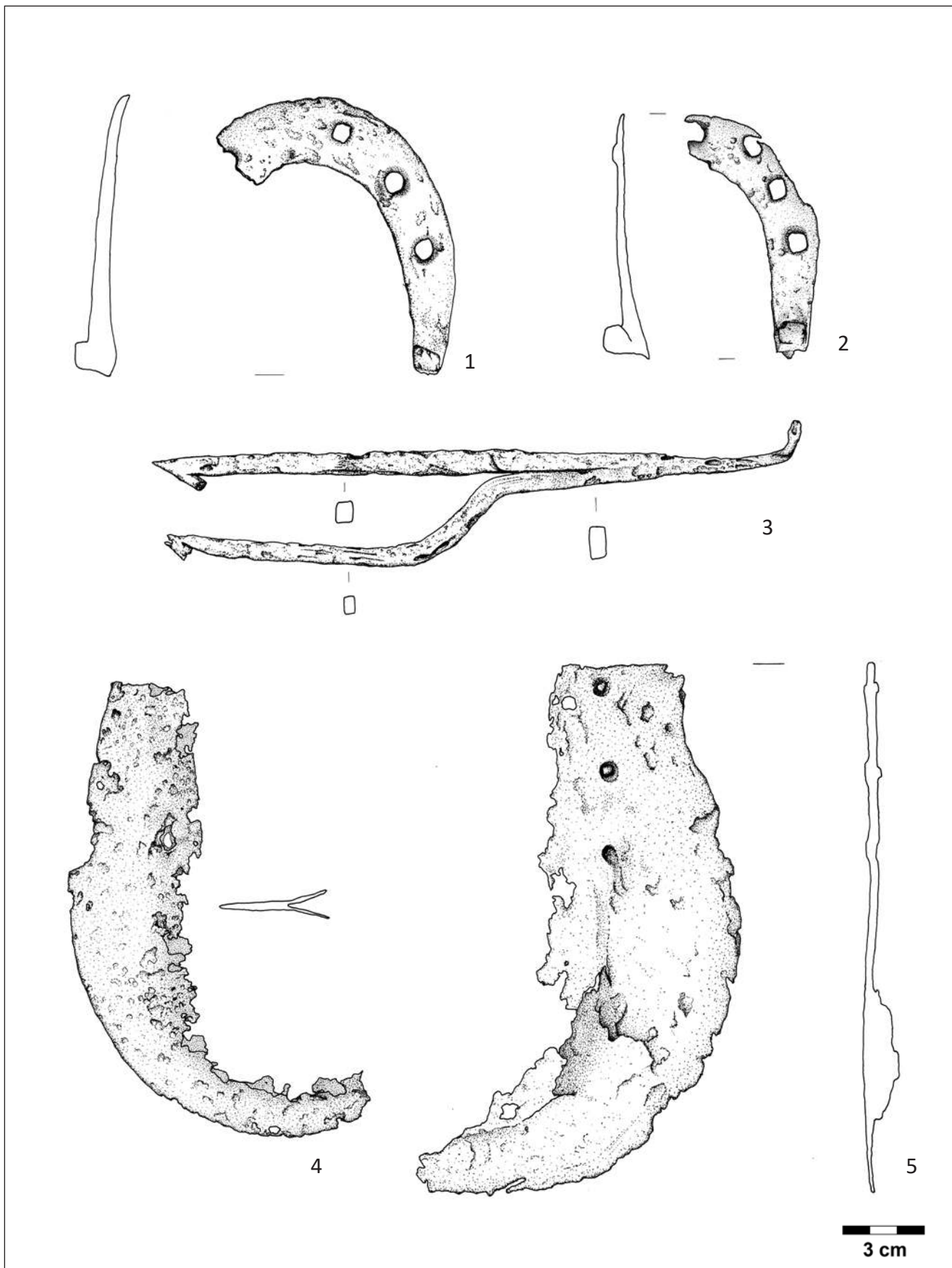
Tablica 11. Durąg, st. 1. Zabytki wydzielone (rys. P. Potocka i D. Wach)

Tablica 12. Durąg, st. 1. Zabytki wydzielone (rys. P. Potocka i D. Wach)

Tablica 13. Durąg, st. 1. Zabytki wydzielone (rys. P. Potocka)

Tablica 14. Durąg, st. 1. Zabytki wydzielone (rys. P. Potocka)

4 cm. Ma ona również zachowane trzy małe okrągłe nity oraz dwa otwory po mocowaniu nitami. Okucia łopat znaleziono między innymi na terenie grodzisk w Plemiętach, st. 1, gm. Gruta, pow. grudziądzki⁴⁷ i w Barczewku, st. 2, gm. Barczewo, pow. olsztyński⁴⁸.

Inne przedmioty z żelaza

W jednostkach stratygraficznych 17, 19, 21, 29, 31, 40 i 58 znaleziono bliżej nieokreślone, częściowo zachowane fragmenty przedmiotów wykonanych z żelaza. Są to: blaszka z otworami po nitach o wymiarach 2,5 x 5 cm (tabl. 13:6), być może części okuć (tabl. 13:3–5), prawdopodobnie kolce od sprzączek (tabl. 13:7–8) oraz fragment mocno skorodowanej blaszki zachowany na długości ok. 5,5 cm (tabl. 11:5).

Przedmiot z mosiądzu (tabl. 13:9)

W jednostce stratygraficznej 40 znaleziono przedmiot wykonany z mosiądzu. Jest to w przybliżeniu prostokątna blaszka, grubości 0,15 cm z prostokątnym otworem oraz z zachowanym małym okrągłym nitem. Na jednym końcu jest widoczny ślad po połowicznie zachowanym okrągłym otworze. Zachowana niezkształcona część blaszki ma długość ok. 4 cm.

CHRONOLOGIA STANOWISKA

DANIEL SKOCZYLAS, RAFAŁ SOLECKI
I JACEK WYSOCKI

Chronologię stanowiska można w miarę precyzyjnie określić na podstawie tekstów źródłowych i materiału zabytkowego. Po raz pierwszy nazwa wsi Durąg (*Döhringen*) pojawia się w źródłach pod rokiem 1328, jako jedna z włości nadanych rycerzowi Konradowi Durągowi (*During*) przez pełniącego ówczesnie funkcję komtura Luthera z Brunszwiku. Świadkiem dokumentu z 1351 r. był ksiądz Henryk z Durąga, co sugeruje, że już wtedy istniał w Durągu kościół. W 1485 r. nastąpił podział dziedziczny ziem należących do rodziny Durąg pomiędzy synów: Jorge otrzymał Durąg wraz z pięcioma włókami⁴⁹ w osadzie Panceryn (*Panzerrei*), zaś Karol osadę Rapaty (*Marienhain*). W 1577 r. Durąg obejmował siedemdziesiąt włók z dwoma majątkami ziemskimi. Do 1598 r. parafia w osadzie była samodzielna, w czasie późniejszym do roku 1682 była połączona z kościołem w Kraplewie (*Kraplau*). W końcu XVIII w. dobra liczyły 39 domów i dwa majątki. W 1910 r. obszar gminy wiejskiej zajmował 237 ha i zamieszkiwało go 141 osób. W 1939 r. populacja wsi Durąg liczyła 579 osób⁵⁰.

⁴⁷ Kochanowski 1985a: tabl. 22:1–4.

⁴⁸ Biermann, Herrmann i Koperkiewicz 2016: ryc. 19.

⁴⁹ Włoka chełmińska = 30 mórg = 17,955 ha.

⁵⁰ Lietz 1976: 174.

Można zatem założyć, że gród powstał w pierwszej połowie XIV w. wraz z lokacją wsi, co nie oznacza, że jakiejś formy osadnictwa nie było tu już wcześniej. Mogą o tym świadczyć pojedyncze fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej odnajdywane na wtórnym złożu podczas badań grodziska.

Zdecydowaną większość zabytkowego materiału ceramicznego tworzą fragmenty naczyń „siwych”⁵¹, które generalnie można datować od połowy XIII do początków XVI w. W XVI w. na tych obszarach ceramika „siwa” jest już wypierana przez ceramikę ceglastą. W analizowanym zbiorze ceramika ceglasta tworzy niewielką grupę. Pojawienie się ceramiki ceglastej i jej upowszechnianie się można datować na tym obszarze na drugą połowę XV w.⁵² Na ten też okres można datować koniec osadnictwa na obszarze grodziska. Takie datowanie pokrywa się z wydarzeniami wojny trzynastoletniej, a biorąc pod uwagę fakt, że Piotr i Mikołaj z Durąga byli jednymi z sygnatariuszy na dokumencie erekcyjnym Związku Pruskiego⁵³, można założyć że ich siedziba rodowa została zniszczona przez Krzyżaków w ramach reperkusji.

DZIEJE GRODZISKA W DURĄGU, ST. 1

Gród w Durągu powstał najpewniej w trzeciej lub czwartej dekadzie XIV w. wraz z lokowaniem wsi, które na podstawie zachowanego dokumentu można datować na 1328 r. Był to gród rycerski rodu Durąg, po którym do czasów obecnych zachował się wyniesiony majdan i wał, który go otaczał od strony północnej, wschodniej i południowej. W trakcie wykopalisk nie przecięto wykopem badawczym ani krawędzi majdanu, ani wału, toteż nie można określić w jakiej technice były one wzniesione i oryginalnie umocnione. Można jedynie założyć, że obie te linie miały formę palisady, co sugerują informacje zawarte w kartach stanowiska, w archiwach WUOZ w Elblągu i Olsztynie.

Wykopy badawcze wytyczono w południowej i w centralnej części majdanu. Potwierdziły one istnienie dwóch budynków, których niewielkie fragmenty odsłonięto. W części południowej znajdował się budynek niepodpiwniczony, w konstrukcji zapewne słupowej, po którym zachowały się dwa doły umocnione kamieniami oraz płaskodenny wkop rozbiórkowy szerokości około 7 m. Nie natrafiono w jego pobliżu na wyraźne ślady pożaru, co może sugerować, że został on rozebrany w celu przeniesienia lub pozyskania surowca. Natrafiono tam natomiast na bardzo dużą liczbę fragmentów ceramiki, większą niż w reliktach budynku z wykopu 2, a ponadto zabytki metalowe, w tym nóż, podkowę, okucia łopat, narzędzie do po-

⁵¹ Por. wyżej analiza ceramiki.

⁵² Marcinkowski 2013: 245, 247; Starski 2009: 205–207.

⁵³ Górski (red.) 1949: 611; Martuszewski i Oracki 1976: 82.

łowu ryb i gwoździe. Budynek ten mógł zatem pełnić funkcje gospodarcze.

Budynek w części centralnej był podpiwniczony. Wzniesiono go w konstrukcji szkieletowej. Na podstawie zachowanych relikwów ściany południowej można stwierdzić, że przestrzenie szkieletu, przynajmniej w części piwnicznej, wypełnione były za pomocą mieszanki kamieni i gałęzi połączonych gliną i obmazane wapnem. Najniższa kondygnacja była użytkowa (mieszkalna) o czym świadczą pozostałości drewnianej podłogi zidentyfikowane na dużej powierzchni. Nad nią odkryto najliczniejsze znaleziska ruchome w postaci fragmentów naczyń kuchennych, kości zwierzęcych i przedmiotów metalowych. Może to sugerować, że na najniższym poziomie znajdowała się kuchnia. Występujące wyżej warstwy gliny oraz przepalonych drewnianych belek wskazują na, że na skutek pożaru konstrukcja budynku zapadła się do środka. Występowanie w warstwach zawaliska fragmentów ceramiki oraz przedmiotów metalowych świadczy o istnieniu wyższych kondygnacji użytkowych. W wyższych warstwach odkryto liczne przedmioty metalowe, w tym żelazne gwoździe, grot bełtu kuszy, podkowę oraz mosiężne okucie, a także rzeźbioną okładzinę kościaną.

Zastanawiająca jest nierówna powierzchnia dna wkopu budowlanego pod piwniczkę. Różnice pomiędzy najwyższym, a najniższym punktem dochodzą do 0,55 m. Nie ma możliwości ułożenia płaskiej podłogi bezpośrednio na takim podłożu, a brak jest ewidentnych warstw niwelacyjnych równających poziom. Należałoby więc rozważyć hipotezę, czy podłoga w piwnicy nie została ułożona na drewnianych wspornikach, które by ją poziomowały ponad dnem wkopu budowlanego. Taka forma konstrukcji podłogi w momencie budowy budynku wydaje się być niepotrzebna, gdyż dodatkowo komplikuje proces budowy. Być może więc kubatura poniżej podłogi piwnicy została wykopana już po wybudowaniu budynku i miała spełniać funkcję np. skrytki. To by tłumaczyło,

dłaczego bezpośrednio na dnie wkopu budowlanego znajduje się ziemia z materiałem ceramicznym, który można datować na XV w., a stratygraficznie dopiero ponad nią znajdują się przepalone belki podłogi. To by także mogło tłumaczyć funkcję dużych rozmiarów wkopu w kształcie leja z Fazy III, a który swą głębokością sięgał dna wspomnianej kubatury pod podłogą piwniczki. Być może był to wkop rabunkowy wykopany jeszcze w średniowieczu, ale już po opuszczeniu grodziska, w celu odzyskania złożonego pod podłogą depozytu. Hipotezy te jednak nie mają ewidentnego potwierdzenia i konieczne są dalsze badania wykopaliskowe w celu ich zweryfikowania.

Na podstawie zachowanych relikwów można szacować, że długość budynku wynosiła około 11 m po osi północ-południe. Biorąc pod uwagę możliwości techniczne rozpiętości belek stropowych, prawdopodobnie szerokość budowli wynosiła nie więcej niż około 8 metrów (2 pręty chełmińskie). Należy w tym przypadku brać pod uwagę konfigurację terenu, z której wynika, że szersza budowla nie zmieściłaby się na stożku, oraz brak w wykopie ewidentnych śladów słupów wspierających strop najniższej kondygnacji. Analiza wielkości warstw gliny i przepalonych konstrukcji drewnianych sugeruje, że budowla miała około 7–8 m wysokości i była konstrukcją trzykondygnacyjną, z dwoma kondygnacjami nadziemnymi.

Odkryte relikty spalonego domostwa można interpretować jako siedzibę rycerską, prawdopodobnie typu wieżowego. Obiekt przestał istnieć w wyniku gwałtownego zdarzenia związanego z pożarem. Trudno wyrokować, czy nastąpił on w wyniku najazdu i walki (niewielka liczba znalezisk militarnych), czy też w wyniku nieszczęśliwego wypadku. W każdym razie miało to miejsce w 2. połowie XV w., co pokrywa się z wydarzeniami wojny trzynastoletniej. Po pożarze obiektu nie odbudowano. Prawdopodobnie wówczas przeniesiono ośrodek dóbr na bardziej dogodny dla działalności urbanistycznej i gospodarczej teren, gdzie współcześnie znajduje się zespół dworsko-parkowy oraz wieś Durąg.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Abramek B.
1995. Grodzisko średniowieczne w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia, st. 1. Wstępne podsumowanie wyników. *Sieradzki Rocznik Muzealny* 10: 103–119.
2007. Militaria z grodziska średniowiecznego w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia. *Archaeologia Historica Polona 17: Studia z dziejów wojskowości, budownictwa, kultury*, 95–111. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Achremczyk, S.
2006. Susz polityczne dzieje miasta, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 33–40. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
- Acsádi, G. i J. Nemeskéri
1970. *History of human life span and mortality*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Andel, K.
1959. Pekáče a pece z doby hradištnej v Zemplíne. *Študijné Zvesti AÚSAV* 3: 115–129.
- Affelski, J. i Z. Dłubakowski
2011. Badania archeologiczne na wielokulturowej osadzie w Legardzie, stanowisko 1 (AZP 52–52/1), gm. Gostynin, woj. mazowieckie, w latach 2005–2006, [w:] *Raport 2005–2006*, 487–495.
- Andrzejewska, A.
1997. Jeszcze o tzw. ceramice husyckiej z terenu Kujaw na przykładzie znalezisk ze Zgłowiączki, woj. wrocławskie. *Archaeologia Historica Polona* 5: 175–185.
- Ansorge, J.
2000. Mittelalterliche Kalkbrennerei in Vorpommern, [w:] U. Müller (red.), *Handwerk, Stadt, Hanse. Ergebnisse der Archäologie zum mittelalterlichen Handwerk im südlichen Ostseeraum*, 131–144. Frankfurt: Peter Lang.
- Antoniewicz J.
1949. *Rezerwat: grodzisko w Świątlinie*. Maszynopis w Archiwum Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.
1950. Z zagadnień ochrony zabytków wczesnośredniowiecznego budownictwa obronnego na Warmii i Mazurach. *Sprawozdania Państwowego Muzeum Archeologicznego* 3: 51–77.
1954. Zagadnienie wczesnożelaznych osiedli obronnych na wschód od dolnej Wisły i w dorzeczu rzeki Pręgoły. *Wiadomości Archeologiczne* 20: 327–368.
1964. Osiedla obronne okresu wczesnożelaznego w Prusach. *Światowit* 25: 5–211.
- Antoniewicz, W. i Z. Wartołowska
1964. *Mapa grodzisk w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Auch, M., M. Bogucki i M. Trzeciecki
2012. Osadnictwo średniowieczne i nowożytne na stanowisku Janów Pomorski 1, [w:] M. Bogucki i B. Jurkiewicz (red.), *Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008*, 1:2, 233–295. Studia nad Truso 1. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Barnycz-Gupieniec, R.
1959. *Naczynia drewniane z Gdańska w XXIII wieku*. Acta Archaeologica Universitatis Lodzianensis 8. Łódź: Ossolineum.
- Baron, J. i P. Rzeźnik
1999. Wczesnośredniowieczny budynek z tzw. korytarzykiem wejściowym z osady w Obiszowie na Wzgórzach Dalkowskich. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 41: 269–280.
- Bass, W.M.
1995. *Human osteology: a laboratory and field manual*. Springfield: Missouri Archeological Society.
- Behla, A.
1888. *Die vorgeschichtlichen Rundwälle im östlichen Deutschland*. Berlin: A. Asher.
- Beranová, M.
1979. Diskuse o tzv. pražnicích. *Archeologické rozhledy* 31 (1): 101–104.
- Bezenberger, A.
1900. Hügelgrab bei Gr. Hanswalde, Kr. Mohrungen. *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia* 21: 88–90.
- Bieńkowska, K.
2005. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Surażu, woj. podlaskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 1: 121–166.
- Bieńkowska, K. i N. Pachobut
2006. *Dziedzictwo archeologiczne Podlasia i Grodzieńszczyzny*. Białystok: Muzeum Podlaskie w Białymstoku.
- Biermann, F. (red.)
2001. *Peningsberg. Untersuchungen zu der slawischen Burg bei Mittenwalde und zum Siedlungswesen des 7./8. Jahrhunderts am Teltow und im Berliner Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 26. Weissbach: Beier and Beran.
- Biermann, F., C. Herrmann i A. Koperkiewicz
2016. Alt Wartenburg / Barczewko na Warmii. Początki miasta średniowiecznego i jego fortyfikacje, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 49–70. Archaeologica Hereditas 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Błędowski, P., W. Chudziak i M. Weinkauff
2007. Wczesnośredniowieczna osada podgrodzowa i cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie, gm. Chełmno, stanowisko 2 (badania w latach 2004–2005), [w:] *XV Sesja Pomorzoznawcza*, 249–261. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Błoński, M.
2000. Średniowieczne ostrogi z grodziska na Zawodziu w Kaliszu. *Archaeologia Polonica* 45: 53–91.

- Boetticher, A.
1898. *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*. T. 3: *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Oberlandes*. Königsberg: Kommissionsverlag von Bernh. Teichert.
- Boguwolski, R.
1976. Plemięta, gm. Gruta. *Informator Archeologiczny 1975*: 256–257.
- Bojanowski, M.J., U. Czarniecka, A. Gąsiński, P. Jokubauskas, U. Kobylińska, Z. Kobyliński i Ł. Kruszewski
2016. Petrografia ceramiki pradziejowej i średniowiecznej z grodzisk zachodniej części ziem pruskich, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 113–171. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Bojanowski, M.J., U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2013. Wyniki badań petrograficznych ceramiki z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Borecznie w powiecie iławskim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 423–456. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Bojarski, J.
1997. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Szynwałdzie, woj. toruńskie (badania w 1995 roku), [w:] W. Chudziak (red.) *Wczesnośredniowieczny szlak łódowy z Kujaw do Prus (XI wiek): studia i materiały*, 163–186. *Adalbertus – tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 2*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii.
1998. Weryfikacja grodzisk wczesnośredniowiecznych na Pojezierzu Iławskim w latach 1995–1997, [w:] M. Dworaczyk et al. (red.), *XII Sesja Pomorzoznawcza, Szczecin 23.–24. października 1997 r.: materiały*, 199–210. *Acta Archaeologica Pomoranica 1*.
2007. Wczesnośredniowieczne pucharki ceramiczne z Napola, jako podstawa rekonstrukcji kontaktów kulturowych w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej. *Archaeologia Historica Polona 17*: 397–421.
2012a. Badania nad morfologią i stylistyką wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych z Napola na ziemi chełmińskiej. *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia 32*: 291–364.
2012b. *Wczesnośredniowieczny mikroregion osadniczy w Napolu na ziemi chełmińskiej. Wytwórczość garncarska jako źródło poznania lokalnych procesów osadniczych*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Bokiniec, A.Z.
2006. Przyczynek do znajomości materiałów z przełomu epok kamienia i brązu w obwodzie kalinińskim na podstawie badań W.I. Timofiejewa, [w:] A.Z. Bokiniec i J. Sobieraj (red.), *Pruthenia Antiqua: studia do pradziejów i wczesnej historii ziem pruskich*, t. 2: 185–195. Olsztyn: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich.
- Born, E.
1984. *Die Kunst zu Drechseln*. München: Callwey.
- Brachmann, H.
1964. Slawische Pokale aus dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg 1964*: 265–272.
- Brzeziński, W.
1991. Badania osady i grodziska w Rostku gm. Gołdap, pow. suwalski w latach 1984–1986. *Rocznik Białostocki 17*: 372–377.
- Brzeziński, W. (red.)
2007. *Skarby wieków średnich. Katalog wystawy*. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Brzostowicz, M.
1993. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Spławiu, gm. Kołaczkowo, woj. poznańskie. Wstępne podsumowanie wyników archeologicznych badań ratowniczych z lat 1991–1992. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne 2*: 115–132.
2002. *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Buikstra, J.E. i D.H. Ubelaker (red.)
1994. *Standards for data collection from human skeletal remains*. Fayetteville: Arkansas Archeological Survey, Research Series 44.
- Buko, A.
1990a. Wykorzystanie zjawisk erozji ceramiki w analizach procesów formowania się stanowisk osadniczych. *Sprawozdania Archeologiczne 42*: 349–359.
1990b. *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*. Wrocław: Ossolineum.
- Cappers, R.T.J., R.M. Bekker i J.E.A. Jans
2006. *Digitale zadenatlas van Nederland*. Groningen: Barhuis Publishing & Groningen University Library.
- Chilmon, K.
1981. Katalog zabytków z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Czarnej Wielkiej, gm. Grodzisk, woj. białostockie (z badań Akademii Medycznej w Białymstoku). *Rocznik Białostocki 15*: 211–244.
- Chlebowski, B. i W. Walewski (red.)
1890. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11. Warszawa: Kasa im. Józefa Mianowskiego.
- Chłodnicki, M. i L. Krzyżaniak (red.)
1998. *Gazociąg pełen skarbów archeologicznych*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.

- Chmielowska, A.
1971. *Grzebień starożytny i średniowieczny z ziem polskich*. Acta Archaeologica Lodziensia 20. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Chudziak, W.
1991. *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcy (VII-XI/XII w.)*. Toruń: Towarzystwo Krzewienia Świadomości Historycznej Civitas i Instytut Archeologii i Etnografii UMK.
1997. *Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych na grodzisku nad Jeziorem Silm*. Maszynopis w Archiwum WUOZ w Olsztynie, delegatura w Elblągu, teczka: Silm.
- Chudziak, W. i J. Bojarski
1996. *Sprawozdanie z badań na stanowisku 1 w Suszu, gm. loco w 1996 r.* Toruń: Instytut Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu (maszynopis).
1997a. *Opracowanie wyników badań grodziska wczesnośredniowiecznego w Łaniochu, gm. Iława, woj. olsztyńskie (stanowisko 9)*. Maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
1997b. *Opracowanie wyników badań na stanowisku 1 w Wieprzu, gm. Iława, woj. olsztyńskie*. Maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Chudziak, W., R. Kaźmierczak i J. Niegowski
2011. *Podwodne dziedzictwo archeologiczne Polski. Katalog stanowisk (badania 2006–2009)*. Toruń: Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika i Fundacja Amicus Universitatis Nicolai Copernici.
- Chudziakowa, J.
1974. *Kultura lużycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęcy i Osy*. Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Prace Archeologiczne 5. Poznań: PWN.
- Chudziakowa, J. (red.)
1994. *Wczesnośredniowieczne grodziska ziemi chełmińskiej. Katalog źródeł*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Archeologii i Etnologii.
- Cnotliwy, E.
1973. *Rzemiosło rogownicze na Pomorzu wczesnośredniowiecznym*. Wrocław: Ossolineum.
1999. *Wczesnośredniowieczne przedmioty z poroża i kości z Kruszewicy na Kujawach*. *Studia Archeologiczne* 31: 153–241.
2013. *Przedmioty z poroża i kości z Janowa Pomorskiego*, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Studia nad Truso* 2, 13–181. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Cnotliwy, E., L. Leciejewicz i W. Łosiński (red.)
1983. *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*. Wrocław: Ossolineum.
- Conwentz, H.
1892. *Pfahlbau und Burgwall von Kl.-Ludwigsdorf, Kr. Rosenberg in Westpreussen*. *Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde* 3: 81–82.
1905. *Das Westpreussische Provinzial-Museum 1880–1905. Nebst bildlichen Darstellungen aus Westpreußens. Natur und vorgeschichtlicher Kunst*. Danzig: Provinzial-Museum.
- Corpus
1973. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert)*. 1. Bezirke Rostock (Westteil), Schwerin und Magdeburg. Berlin: Akademie Verlag.
1979. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert)*. 2. Bezirke Rostock (Ostteil), Neubrandenburg. Berlin: Akademie Verlag.
- Cramer, H.
1885. *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien 1*. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 15.
1886. *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien 2*. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 16.
- Crome H.
1937. *Karte und Verzeichnis der vor und frühgeschichtlichen Wehranlagen in Ostpreussen*. *Altpreußen. Vierteljahrsschrift für Vor und Frühgeschichte* 2: 97–125.
1938. *Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens. T. 1. Nebst alphabetischem Verzeichnis der Wehranlagen mit Angabe des Schrifttums*. *Prussia* 32: 173–209, 297–324.
1940. *Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens (Schluß)*. *Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde* 34: 83–154.
- Czebreszuk, J.
1996. *Spoleczności Kujaw w początkach epoki brązu*. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw 7. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu i Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.
2000. *Osadnictwo społeczności kultury ceramiki sznurowej*, [w:] A. Koško (red.), *Osadnictwo kultur późnoneolitycznych oraz interstadium epok neolitu i brązu: 3900–1400/1300 przed Chr.*, 423–454. Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego. T. 3, Część 4. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Dąbrowska, M.
1987. *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*. Wrocław: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Dąbrowski, J.
1999. *Wczesnośredniowieczne pucharki ceramiczne z terenu Polski*, [w:] *Studia nad osadnictwem średniowiecznym ziemi chełmińskiej* 3: 227–254. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Demińska, M.
1963. *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.

- Dębowska, B.
2001. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Cerkwini. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 3: 7–39.
- Długokęcki, W.
2006. Uwagi o genezie i rozwoju wczesnośredniowiecznych Prus do początków XIII wieku. *Pruthenia* 2: 9–54.
- Driesch, von den A.
1976 *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*. Harvard: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University.
- Dudak, W. i P. Owczarek
2014. Osada wielokulturowa w Orenicach koło Piątku w woj. łódzkim. Materiał ruchomy. Autostrada A1, [w:] J. Maik (red.), *Archeologiczne zeszyty autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN* 16: 26–28. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Dzieduszycki, W.
1976. Wykorzystanie surowca drzewnego we wczesnośredniowiecznej Kruszwicy. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 24 (1): 35–54.
1982. *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2. połowy X wieku po połowę XIV w.* Wrocław: Ossolineum.
- Dzierżykray-Rogalski, T.
1960. Szczątki kostne z grobów ciałopalnych jako przedmiot badań antropologicznych. *Człowiek w czasie i przestrzeni* 3 (1): 49–51.
1968. Uwagi metodologiczne o badaniu szczątków kostnych z grobów ciałopalnych, [w:] K. Jażdżewski, (red.), *Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus*, 627–635. Wrocław: Ossolineum
- Dziubek, E.
1988. Ceramika naczyniowa z zamku rycerskiego w Sadłowie, gm. Rypin, woj. Włocławskie. Informacje wstępne. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica* 22: 121–146.
2004. Architektoniczne elementy obiektu oraz wystrój i wyposażenie izb zamkowych, [w:] L. Kajzer (red.), *Zamek w Sadłowie na ziemi dobrzyńskiej*, 177–186. Rypin: Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej.
- Engel, M.
2002. Piec wapienniczy z osady w Konikowie (Rostku). Wyniki badań wykopaliskowych w sezonach 1999–2000, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000–2001*, 321–331. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Engel, M., P. Iwanicki, G. Iwanowska i C. Sobczak
2013. Grodziska Jaćwieży w perspektywie badań Działu Archeologii Bałtów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 45–63, *Archaeologica Here-ditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Engel, M., J. Okulicz-Kozaryn, C. Sobczak
2009. Warowna siedziba jaćwieskiego nobila Шюрпы? Architektura obronna kompleksu osadniczego w Szurpiłach, [w:] A. Bitner-Wróblewska i W. Brzeziński (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 517–544. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Engel, M. i C. Sobczak
2016. Grodziska jaćwieskie w świetle najnowszych badań interdyscyplinarnych, [w:] Z. Kobylński (red.) *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 7–26. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Fedorczyk, M.
1998. Materiał ceramiczny z osady na „Ptasiej Wyspie”, st. II, gm. Mrągowo, woj. olsztyńskie, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 139–148. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Filipowiak, W.
1962. *Wolinianie. Studium osadnicze, cz. I*. Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe.
- Fonferek, J., M. Marcinkowski i U. Sieńkowska
2012. *Elbląg – życie codzienne w porcie hanzeatyckim*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Fuglewicz, B.
2013. Obraz społeczności radomskiej wczesnego średniowiecza przez pryzmat tzw. zabytków wydzielonych, [w:] A. Buko, D. Główna i M. Trzeciecki (red.), *Ziemia niczyja – ziemia nieznana. Schyłek starożytności i średniowiecze na ziemiach między Wisłą a Pilicą*, 77–105. Radom – korzenie miasta i regionu 4. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Gajewska, M. i J. Kruppé
1965. Badania terenowe w Solcu nad Wisłą, pow. Lipsko w 1963 roku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 13: 161–184.
1973. Rzut oka na dotychczasowe wyniki badań archeologicznych we Fromborku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 21: 617–631.
- Gałązka, D.
2012a. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Ilawa*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2012b. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Lubawa*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.

- Gazda, D., J. Jezierska, J. Konik i P. Szlązak
2013. Badania archeologicznej Misji Pomeziańsko-Bałtyjskiej obiektów warownych w Starym Dzierzgoniu i Bogdanach w latach 2009–2012. [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 135–180. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Gąssowska E. i Ł. Okulicz
1975. Badania sondażowe osiedla obronnego w miejscowości Maradki, pow. Mrągowo. *Światowit* 34: 319–326.
- Gee, H.
1993. The distinction between postcranial bones of *Bos primigenius* Bojanus, 1827 and *Bison priscus* Bojanus, 1827 from the British Pleistocene and taxonomic status of *Bos* and *Bison*. *Journal of Quaternary Science* 8 (1): 79–92.
- Gierlach, B.
1966. Zabytki metalowe. *Warszawskie Materiały Archeologiczne* 1: 141–148.
1972. *Kowalstwo mazowieckie XIII–XVIII w.* Ciechanów: Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych.
- Gładkowska-Rzeczycka, J.
1972. Historia, rozwój i wyniki badań materiałów kostnych z cmentarzysk ciałopalnych ze szczególnym uwzględnieniem Polski. *Pomorania Antiqua* 4: 21–67.
1974. O metodach stosowanych w badaniach materiałów kostnych z ciałopalnych cmentarzysk, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 85–92. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Głosek, M.
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń sieczna, drzewcowa i obuchowa, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 99–106. Warszawa: PWN.
1996. *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
2004. Średniowieczne uzbrojenie plebejskie w świetle źródeł ikonograficznych i pisanych na ziemiach polskich. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica* 24: 237–248.
- Górska, I., L. Paderewska, J. Pyrgała i W. Szymański
1976. *Grodziska Mazowska i Podlasia*. Wrocław: Ossolineum.
- Górski K. (red.)
1949. *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce. Zbiór tekstów źródłowych*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Grądzawski, K.
1988. Średniowieczny gródek rycerski w Bachotku na Ziemi Chełmińskiej w świetle badań archeologicznych. *Sprawozdania Archeologiczne* 11: 317–341.
1993. Ze studiów nad pograniczem słowiańsko-pruskim we wczesnym średniowieczu – problem grodów w Dolinie Lutryny. *Pomorania Antiqua* 15: 29–56.
2002. *Przemiany w wytwórczości garncarskiej w rejonie środkowej Drwęcy we wczesnym średniowieczu (2. połowa VII w. – 1. połowa XIII w.)*. Włocławek: Lega.
2003. *Życie codzienne na ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej w średniowieczu*. Włocławek: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku.
2009. *Ziemia lubawska na pograniczu słowiańsko-pruskim w VIII–XIII w. Studium nad rozwojem osadnictwa*. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.
2013. Z nowszych badań nad grodziskami pogranicza słowiańsko-pruskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 83–108. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2015. Koncepcja i wstępne wyniki badań w Kurzętniku i Bratianie. *Materiały do Archeologii Warmii i Mazur* 1: 367–372.
- Gręzak, A.
2013. Aneks 1: Materiał osteologiczny z grodziska w Kamionce, st. 9 z badań w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 297–300. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Gręzak, A. i B. Kurach
1996. Konsumpcja mięsa w średniowieczu oraz w czasach nowożytnych na terenie obecnych ziem Polski w świetle danych archeologicznych. *Archeologia Polski* 41: 139–167.
- Gruszka, B.
2012. Wczesnośredniowieczne zabytki ceramiczne ze stan. 2 w Nowińcu, gm. Lubsko, woj. lubuskie w ujęciu stylistyczno-technologicznym, [w:] B. Gruszka (red.), *Nowiniec, stan. 2 – wczesnośredniowieczny gród na pograniczu śląsko-łużyckim w świetle badań interdyscyplinarnych*, 47–129. Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej.
- Haftka, M.
1974. Wczesnośredniowieczny puchar na pustej nóżce z Elbląga na tle ważniejszych znalezisk z terenu Polski. *Pomorania Antiqua* 5: 329–342.
1988. Grodzisko w Waćmierku, gm. Tczew. *Pomerania*

Antiqua 13: 171–198.

Haftka, M. i S. Wadył

2015. *Węgry. Zespół osadniczy na pograniczu pomorsko-pruskim w XI-XII w.* Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku.

Halstead, P. i P. Collins

2002. Sorting the sheep from the goats: morphological distinctions between the mandibles and mandibular teeth of adult ovis and capra. *Journal of Archaeological Science* 29: 545–553.

Hartmann, E.

1967. *Das Kirchspiel Locken Kr. Osterode i. Ostpr.* Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas 78. Marburg: J.G. Herder-Institut.

Hensel, W.

1950–1959. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1–3. Poznań: Polskie Towarzystwo Prehistoryczne.

1987. *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej.* Warszawa: PWN.

Hensel, W. i Z. Hilczer-Kurnatowska

1972–1987. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 4–6. Wrocław: Ossolineum.

Hensel, W., Z. Hilczer-Kurnatowska i A. Łosińska

1995. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 7. Wrocław: Ossolineum.

Herbich, T.

2013. Wyniki badań metodą magnetyczną wybranych stanowisk archeologicznych w rejonie Iławy w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 351–359. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.

Herrmann, J.

1998. *Ralswiek auf Rügen. Die slawisch-wikingischen Siedlungen und deren Hinterland. Teil II – Kultplatz, Boot 4, Hof, Propstei, Mühlberg und Rugard.* Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 33. Lübsdorf: Landesamt für Kultur und Denkmalpflege Mecklenburg-Vorpommern.

Heym, W.

1933. Siedlungsgrabungen im Kreise Rosenberg. *Heimatkalender des Kreis Rosenberg 1933*: 51–60. Marienwerder.

Hilczerówna, Z.

1956. *Ostrogi polskie z X–XIII wieku.* Poznań: PWN.

1961. *Rogownictwo gdańskie w X–XIV wieku.* Gdańsk wczesnośredniowieczny 4. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.

Hoffmann, M.J.

1992. Nieznane materiały kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, [w:] J. Okulicz-Kozaryn i W. Nowakowski (red.), *Studia z archeologii ludów barbarzyńskich z wybrzeży Bałtyku i dorzecza Wisły*, 20–38. Barbaricum 2. Warszawa: Tokawi.

1996. Wielokulturowy obiekt grobowy w Pomielinie na Pojezierzu Iławskim, [w:] W. Nowakowski (red.), *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, 81–92. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

1999a. *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.

1999b. Najdawniejsze dzieje Iławy i okolic, [w:] *Iława*, 9–21. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

2000. *Kultura i osadnictwo strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

2006. Susz i okolice w starożytności i wczesnym średniowieczu, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 1032. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.

2013. *Dzieje archeologii Prus Wschodnich od początku XVIII wieku do 1920 roku.* Olsztyn: Pracownia Wydawnictw Naukowych.

Hoffmann, M.J. i A. Mackiewicz

2004. *Średniowieczne założenia obronne powiatu ostródzkiego.* Ostróda: Muzeum w Ostródzie.

Hollack E.

1908. *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen. Im Auftrage des ostpreussischen Provinzial Verbandes bearbeitet und herausgegeben.* Głogów – Berlin: KommissionsVerlag von Carl Flemming.

Holub, P., D. Merta i A. Zübek

2006. Cihlářská a vápenická pec na ulici Božetěchova v Brně–Králově Poli, [w:] J. Merta i O. Merta (red.), *Archeologia technica 17. Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami*, 45–51. Brno: Technické muzeum v Brně.

Hołubiec, J.

1971. Historia lamp naftowych. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 16 (4): 739–766.

Horbacz, T.J., A. Mikołajczyk i L. Wojda

1980. Ceramika husycka z Włocławka. *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*, seria C: Oświata i kultura, 9–25. Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe.

Ignaczak, M.

2002. *Ze studiów nad genezą kultury łużyckiej w strefie Kujaw.* Materiały do syntezy pradziejów Kujaw

10. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Ignaczak, M. i J. Affelski
2012. Osadnictwo z wczesnego okresu epoki żelaza na stanowisku Janów Pomorski, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Janów Pomorski stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Tom 1. Od paleolitu do wczesnego okresu wędrówek ludów*, 51–157. Studia nad Truso 1:1. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Iwanowska, G.
2015. Grodzisko w Jeglińcu w świetle nowych badań, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur 1*, 29–32. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Jagodziński, M.
1997. *Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Paślęką we wczesnym średniowieczu: katalog stanowisk*. Warszawa: Naukowa Oficyna Wydawnicza „Scientia”. Adalbertus: tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 3.
2013. Wyniki badań archeologicznych grodzisk w Myślicinie, Kwietniewie i Weklicach, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 180–203. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Jasiński T.
1981. Początki Torunia na tle osadnictwa średniowiecznego. *Zapiski Historyczne* 46 (4): 5–33 (581–609).
- Jaskanis, D.
2008. *Świętek. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy na północno-wschodnim Mazowszu*. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich i Muzeum Podlaskie w Białymstoku.
- Jaskanis, J.
2013. *Szwajcaria. Cmentarzysko bałtyjskie kultury sudowskiej w północno-wschodniej Polsce*. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie i Muzeum Okręgowe w Suwałkach.
- Jaskulska, E.
2013. Aneks 2: Kości ludzkie z grodziska w Kamionce, st. 9 z badań w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 301–303. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Jaworski, K.
1990. *Wyroby z kości i poroża w kulturze wczesnośredniowiecznego Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Józwiak, B.
2003. *Spółeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły*. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw 11. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Jurys, L. i T. Woźniak
2009. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Łukta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kabulski, P.
2003. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000, arkusz Susz*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kajzer, L.
1986. Opracowanie zbioru ceramiki naczyniowej z „wieży Karnkowskiego” zamku w Raciążku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 34 (2): 199–225.
1988. Przyczynek do znajomości tzw. ceramiki husyckiej z Kujaw. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 36 (4): 651–663.
- Kaletyn, M., T. Kaletyn i J. Lodowski
1968. *Grodziska wczesnośredniowieczne województwa wrocławskiego*. Wrocław: Ossolineum.
- Kalinowski, P.
2009. *Śląskie monety Habsburgów. Katalog. Część II. Lata 1657–1705*. Kalety: Wydawnictwo Piotr Kalinowski.
- Kałagate, S.
1994. Ceramika z wieży rycerskiej w Witkowie, gm. Szprotawa, woj. zielonogórskie, stanowisko 6, [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 161–184. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Kałużna-Czaplińska, J., P. Gątarek, A. Rosiak, U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2016. Zawartość kwasów tłuszczowych w ceramice pochodzącej z pradziejowych i średniowiecznych grodzisk z zachodniej części ziem pruskich, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 173–209. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kałużna-Czaplińska, J., U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2013. Zawartość kwasów tłuszczowych w ceramice z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Boreczynie w powiecie iławskim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 457–466. Archaeologica Hereditas.

- tas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kamińska, J.
1953. *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
1968. Siedlątków, obronna siedziba rycerska z XIV wieku. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 15: 15–85.
- Kapusta, E.
1987. Ceramika naczyniowa z zamku w Brześciu Kujawskim na tle specyfiki późnośredniowiecznej i nowożytnej ceramiki kujawskiej. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica* 21: 131–166.
- Karczewski, M.
1998. Ceramika kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z osady w Paprotkach Kolonii, stan. 41 w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 95–116. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
2001. *Źródła archeologiczne do badań nad środowiskiem krainy wielkich jezior mazurskich w okresie wpływów rzymskich*. Olsztyn: Ośrodek badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Karczewski, M., M. Karczewska i A. Pluskowski
2015. Grodzisko Święta Góra w Staświnach w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich. Dzieje zasiedlenia przed i po podboju krzyżackim, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1, 175–193. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kaźmierczyk, J.
1969. Budownictwo mieszkalne z drewna w VI–XIII w. na obszarze Śląska. *Archeologia Polski* 14 (2): 167–214.
- Kazimierzczak, R., W. Chudziak, B. Kowalewska i J. Niegowski
2013. *Sprawozdanie i opracowanie wyników z podwodnych badań archeologicznych o charakterze penetracyjnym w jeziorze Łodygowo (Staw Łodygowo), gm. Kisielice, pow. iławski, woj. warmińsko-mazurskie (Łodygowo stan. 1)*. Sprawozdanie dla Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Toruń: UMK.
- Kaźmierczyk, J., K. Macewicz i S. Wuszkan
1977. *Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*. Opole: Instytut Śląski.
- Kennecke, H.
2008. *Die slawische Siedlung von Dyrotz, Lkr. Havelland*. Materialien zur Archäologie in Brandenburg 1. Rahden: Marie Leidorf Verlag.
- Kilian, L.
1955. *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten*. Bonn: Habelt.
- Kirpičnikov, A.N.
1974. O vremeni pojavlenija špory co zvezdočkoi na territorii drevnej Rusi. *Kvartalnik Historii Kultury Materialnej* 2 (2): 299–304.
- Kłęczar, B. i M. Rutyna
2013. Stan badań grodzisk województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur* 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze, 7–29. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobryń, H.
1984. *Zmiany niektórych cech morfologicznych konia w świetle badań kostnych materiałów wykopaliskowych z obszaru Polski*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW-AR.
- Kobusiewicz, M. (red.)
2008. *Pradzieje Wielkopolski. Od epoki kamienia do średniowiecza*. Poznań: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kobylińska, U.
1999. Średniowieczna ceramika i inne zabytki archeologiczne z wykopalisk w Iławie w 1999 roku. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 1: 19–46.
2000. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko pruskie w Dobrzykach, st. XXVIII, gmina Zalewo, województwo warmińsko-mazurskie. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 2: 12–76.
2003. *Z archeologicznych studiów nad pradziejami i wczesnymi dziejami północnego Podlasia (badania wykopaliskowe w Dołkach, Gneciukach i Potoce w woj. podlaskim)*. Warszawa: Fundacja „Res Publica Multiethnica” i Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
2004. Wczesnośredniowieczne naczynia gliniane typu Menkendorf-Szczecin ze Starosiedla na Ziemi Lubuskiej, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Hereditatem cognoscere. Studia i szkice dedykowane Profesor Marii Miśkiewicz*, 111–123. Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Państwowe Muzeum Archeologiczne i Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
2014a. Prehistoric pottery form excavations at Starosiedle, site 3 in the years 2001–2004 / Pradziejowa ceramika zabytkowa z badań w Starosiedlu, st. 3 w latach 2001–2004, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi*

- Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 265–446. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- 2014b. Early Medieval pottery from Starosiedle, site 3 / Ceramika wczesnośredniowieczna ze st. 3 w Starosiedlu, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 521–568. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- 2014c. Small finds from site 3 at Starosiedle / Zabytki wydzielone ze stanowiska 3 w Starosiedlu, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 605–635. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Kobylińska, U. i Z. Kobyliński
1993. Struktura wielkościowa zespołów ceramiki na stanowiskach wielowarstwowych: metody analizy i możliwości poznawcze. *Archeologia Polski* 38 (2): 229–262.
2016. Wschodnia granica zasięgu występowania wczesnośredniowiecznej ceramiki typu Menkendorf-Szczecin, [w:] B. Chudzińska, M. Wojenka i M. Wołoszyn (red.), *Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*, 233–242. Kraków – Rzeszów: Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Rzeszowski.
- Kobylińska, U., Z. Kobyliński i D. Wach
2003. Wyniki badań wykopaliskowych grodziska w Klukowiczach na Podlasiu. *Wiadomości Archeologiczne* 46: 189–227.
- Kobyliński, Z.
2012. Early Medieval Slavic settlement complex on the Elbe at Rosenhof, Gem. Altenzaun, Lkr. Stendal: preliminary results of the ongoing German-Polish excavation project, [w:] H. Meller (red.), *Zusammengegraben – Kooperationsprojekte in Sachsen-Anhalt*, 117–123. Archäologie in Sachsen-Anhalt. Sonderband 16.
2016. Projekt Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki „Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część I: Pomezania, Pogezania i Warmia”: realizacja w latach 2012–2016, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 93–112. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kochanowski, M.
1985a. Narzędzia rolnicze i gospodarskie z grodziska w Plemiętach, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 159–164. Warszawa: PWN.
- 1985b. Elementy odzieży i sprzęt gospodarstwa domowego z grodziska w Plemiętach, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 165–183. Warszawa: PWN.
- Kobyliński, Z. (red.)
2013. *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2016. *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kobyliński, Z., D. Wach i M. Rutyna
2013. Grodzisko z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza w Kamionce, st. 9, gm. Iława: wstępne wyniki badań z 2012 roku (z aneksami Anny Gręzak i Elżbiety Jaskulskiej), [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 281–302. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobyliński, Z., D. Wach, M. Rutyna, J. Wysocki i B. Kłęczar
2013. Grodziska z czasów plemiennych(?) w Gulbiu, na wyspie Bukowiec na jeziorze Jeziorak, w Urowie i Dubie w powiecie iławskim; wstępne wyniki badań, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 305–325. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobyliński, Z., J. Nitychoruk, K. Rabięga, M. Rutyna, D. Wach, F. Welc, J. Wysocki, K. Zeman-Wiśniewska i M. Żurek
2016. Falsyfikacja domniemanych pradziejowych i średniowiecznych grodzisk w powiecie iławskim i ostródzkim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 247–293. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.

- Kola, A.
1979. Słoszewy, gm. Bobrowo. *Informator Archeologiczny* 1978: 253.
1985. Żelazny osprzęt średniowiecznej wieży mieszkalnej w Plemiętach i jej wyposażenia, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 62–83. Warszawa: PWN.
- Kola, A. i G. Wilke
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń strzelcza, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 107–128. Warszawa: PWN.
- Kolda, J.
1936. *Srovnávací anatomie zvířat domácích se zřetelom k anatomii člověka*. Brno: J. Kolda.
- Kołodziejski, S.
1985. Les esperons a molette du territoire de la Petite Pologne au Moyen Age, [w:] A. Kokowski (red.), *Mémoires archéologiques*, 161–179. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Koperkiewicz, A. i D. Krasnodębski
2006. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Daniłowie Małym, gm. Łapy, [w:] W. Chudziak i S. Moździoch (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem – 15 lat później*, 465–485. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Kostrzewska, M.
1953. Wyroby kamienne kultury łużyckiej w Wielkopolsce w epoce brązowej i we wczesnym okresie żelaznym. *Przegląd Archeologiczny* 9: 214–258.
- Kostrzewski, J.
1955. *Wielkopolska w pradziejach*. Warszawa: Ossolineum.
1958. *Kultura łużycka na Pomorzu*. Poznań: PWN
1962. O pochodzeniu ozdób srebrnych z polskich skarbów wczesnośredniowiecznych. *Slavia Antiqua* 9: 139–211.
1966. *Pradzieje Pomorza*. Wrocław: Ossolineum.
- Kowalczyk, E.
1997. Z badań nad pograniczem mazowiecko-pruskim i krzyżackim. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 45: 384–395.
2001. Weryfikacja i odkrycie nowych grodzisk nad środkową Pasłęką. *Wiadomości Archeologiczne* 54 (1995–1998): 192–195.
- Kowalenko, W.
1938. *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. Poznań: Polskie Towarzystwo Prahistoryczne.
- Koziełto-Poklewska, B. i E. Martuszczyński
1972. Dzieje wsi, [w:] A. Wakar (red.), *Itawa. Z dziejów miasta i powiatu*, 205–271. Olsztyn: Pojezierze.
- Kóćka-Krenz, H.
1993. *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
2007. Wczesnośredniowieczna biżuteria metalowa ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego, [w:] W. Brzeziński (red.), *Skarby wieków średnich*, 20–51. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Kóćka-Krenz, H. i A. Sikorski
1992. Góra, gm. Pobiedziska, woj. poznańskie, stan. 1. Wstępne wyniki badań z lat 1985–1991. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 1: 135–148.
- Kruppé, J.
1967. *Garncarstwo warszawskie w wieku XIV i XV*. Wrocław: Ossolineum.
1981. *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Kudrnač, J.
1981. Několik upozornění k tzv. pražnicím. *Archeologické rozhledy* 33 (2): 209–212.
- Kujot, S.
1913. *Dzieje Prus Królewskich. Część I. Do roku 1309*. Toruń. Towarzystwo Naukowe.
- Kurasiński, T. i K. Skóra
2012. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski*. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kurzyk, K.
2013. Pozostałości osadnictwa z późnego neolitu i wczesnej epoki brązu na stanowisku 4 w Sztynwągu, gm. Grudziądz, woj. kujawsko-pomorskie. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia* 33: 21–51.
- Kurzyk, K. i S. Wadył
2015. Obiekt obrzędowy kultury amfor kulistych z Ornowa-Lesiaka, stan. 3, gm. Ostróda, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M.J. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1, 85–93. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kurzyk, K. i D. Werra
2011. Neolit i wczesna epoka brązu na ziemi dobrzyńskiej w świetle aktualnych badań archeologicznych, [w:] M. Fudziński i H. Paner (red.), *XVII Sesja Pomorzoznawcza, t. 1, Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza*, 89–106. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne
- Kuszczyńska, E.
1961. Gorzędziej wczesnośredniowieczny w świetle wstępnych prac archeologicznych, [w:] J. Kamińska (red.), *Gdańsk wczesnośredniowieczny* 4, 145–200. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Kuśnierz, J.
2006. Z badań nad militarnym znaczeniem gródka nad Bugiem (Wołyń) we wczesnym średniowieczu. *Acta Militaria Mediaevalia* 2: 79–102. Kraków – Sanok.
- La Baume, W.
1938. Die Pfahlbrücken des Burgwalles bei Kl. Ludwigsdorf, Kr. Rosenberg (Westpr.). *Elbinger Jahrbuch*

- 15: 147–155.
- Lasek, P. i J. Przyrkowski
2013. Najstarszy widok Iławy i zamku na Wielkiej Żuławie z 1620 roku w zbiorach Instytutu Sztuki PAN, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 381–383. *Archaeologica Hereditas 2*. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Lasek, P. i S. Szczepański
2016. Z dziejów pewnego zastawu, czyli „zamek” Deutsch-Eylau alias „dwór” Gross-Werder. *Buletyn Historii Sztuki 78* (3): 431–458.
- Lasota-Moskalewska, A.
1984. Ocena archeozoologiczna materiału kostnego z wczesnośredniowiecznego grodziska w Tykocinie. *Archeologia Polski 29* (2): 246–265.
2008. *Archeozoologia. Ssaki*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Leciejewicz, L.
1961. *Ujście we wczesnym średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Lenarczyk, L.
1991. Badania sondażowe na grodzisku w Gorczycach, woj. suwalskie. *Rocznik Białostocki 16*: 483–485.
- Lepówna, B.
1968. *Garncarstwo gdańskie w X-XII wieku*. Gdańsk wczesnośredniowieczny 7. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Leyding, G.
1972. Nazwy fizjograficzne, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Iława. Z dziejów miasta i powiatu*, 39–48. Olsztyn: Pojezierze.
1973. Z dziejów powiatu, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Morąg. Z dziejów miasta i powiatu*, 41–95. Olsztyn: Pojezierze.
- Liek, G.
1893. *Die Stadt Löbau in Westpreussen*. Marienwerder: Historischer Verein für den Regierungsbezirk Marienwerder.
- Lietz, Z.
1976. Z dziejów wsi, [w:] E. Kulig (red.) *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic 161–204*. Olsztyn: Pojezierze.
- Lissauer, A.
1876. Drei Burgwälle bei Dt. Eylau. *Schriften der Naturforschenden Gessellschaft in Danzig 4*(1): 1–6.
1887. *Die Prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*. Leipzig: Commissions-Verl. von Wilhelm Engelmann.
- Lityńska-Zajac, M. i M. Moskal-del Hoyo
2016. Wyniki badań archeobotanicznych grodzisk z zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 211–230. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Lodowski, J.
1972. *Sądowel we wczesnym średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Lutnicki, W.
1972. *Uzębienie zwierząt domowych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lyman, R.L.
1994. *Vertebrate taphonomy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Łapo, J.M.
2009a. Wyprawa nad Tyrkło, [w:] A. Bitner-Wróblewska i G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 559–567. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
2009b. Wokół szwedzkiego szańca. Echa wojen szwedzkich w ludowych podaniach historycznych i mikrotoponimii na obszarze dawnych ziem pruskich. *Pruthenia 4*: 241–286.
- Łasiński, Ł.
2010. *Grodziska wschodniej części Pojezierza Iławskiego. Analiza historyczno-przestrzenna, problemy ochrony i prezentacji*. Maszynopis pracy magisterskiej, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Łęga, W.
1930. *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Łosiński, W.
1963. Badania stacji archeologicznej Kołobrzeg IHKM w 1961 roku. *Sprawozdania Archeologiczne 15*: 177–184.
1972. *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzecze Dolnej Parsęty: VII-X/XI w*. Wrocław: Ossolineum.
- Łukomiak, K.
2016. *Sposoby zamykania pomieszczeń i skrzyń w późnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych z terenu Polski*. Łódź: ArchaeGraph.
- Machnik, J.
1979. Krąg kulturowy ceramiki sznurowej, [w:] W. Hensel i T. Wiślański (red.), *Prahistoria ziem polskich*. T. 2. *Neolit*, 337–411. Wrocław: Ossolineum.
- Makowiecki, D.
2013. Wyroby z poroża i kości w ujęciu zoologicznym, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Studia nad Truso 2*: 183–220. Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu i Instytut Archeologii i Etnologii PAN.

- Malinowska-Łazarczyk, H.
1982. *Cmentarzysko średniowieczne w Cedyni*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Malinowski, A.
1974. Historia i perspektywy antropologicznych badań grobów ciałopalnych, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 7–15. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Malinowski, T.
1953. Z problematyki polskich prażnic wczesnośredniowiecznych. *Z otchłani wieków* 22: 50–53.
1955. Wczesnośredniowieczne naczynia słowiańskie do prażenia zboża. *Dawna Kultura* 2 (1): 30–32.
1959 (1957–1958). Wczesnośredniowieczne prażnice w Wielkopolsce. *Przegląd Archeologiczny* 11 (32–33): 68–80.
- Manasterski, D.
2009. *Pojezierze Mazurskie u schyłku neolitu i na początku epoki brązu w świetle zespołów typu Ząbie-Szeszno*. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mańkowski, A.
1923. *Nazwy miejscowe powiatu lubawskiego*. Wąbrzeźno: B. Szczuka.
- Marciniak-Kajzer, A.
1998. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w miejscowości Zajączki, gm. Ostróda w świetle badań ratowniczych przeprowadzonych w 1998 roku. *Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne* 4: 171–188.
2006. Wczesnośredniowieczne osadnictwo na pograniczu prusko-mazowieckim w świetle badań grodziska w Leszczu w woj. warmińsko-mazurskim. *Archeologia Polski* 51: 121–144.
- Marcinkowski, M.
2013. Cechy obce i lokalne w średniowiecznej i nowożytnej ceramice elbląskiej. Zarys problematyki na podstawie wybranych przykładów. *Archaeologia Historica Polona* 21: 239–255.
- Margalha, M.G., J. Appleton, F. Carvalho, R. Veiga, A. Santos Silva i J. de Brito
2008. *Traditional lime kilns – industry or archaeology?*. Historical Mortars Conference, Lisbona. Internet: https://www.researchgate.net/publication/283324537_Traditional_Lime_kilns_-_Industry_or_Archeology (wgląd: 25.01.2017).
- Martuszczyński, E.
1972. Dzieje powiatu, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Itawa. Z dziejów miasta i powiatu*, 51–105. Olsztyn: Pojezierze.
- Martuszczyński, E. i T. Oracki
1976. Dzieje Ostródy, [w:] E. Kulig i in. (red.), *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic*, 72–106. Olsztyn: Pojezierze.
- Mařík, J.
1997. Pánve klučovského typu. *Zprávy české archeologické společnosti. Supplément* 32. Praha.
- Meyza, K.
1999. Fajki gliniane z drugiej połowy XVIII i pierwszej połowy XIX w. z badań archeologicznych Zamku Królewskiego i miasta Warszawy. *Almanach Muzealny* 2: 521.
- Michalski, J.
1984. *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1984 r. na stan. 1 w Łodygowie, gm. Kisielice, woj. Elbląskie*. Wojewódzki Urząd Konserwatora Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu.
1985a. Łodygowo, gm. Kisielice, woj. elbląskie, stanowisko 1. *Informator Archeologiczny* 1984: 136.
1985b. *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych przeprowadzonych na stan. 2 w Łodygowie, gm. Kisielice, woj. elbląskie w okresie od 25.06. do 25.07.1985*. Archiwum WUOZ w Olsztynie, delegatura w Elblągu.
1989. Osadnictwo pogranicza kultur łużyckiej, pomorskiej i kurhanów zachodniobałtyjskich w Łodygowie, woj. elbląskie, [w:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury łużyckiej na Pomorzu*, 133–145. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku.
1998a. Wyniki badań starego miasta w Ostródzie i ich wpływ na proces rewaloryzacji, [w:] J. Wysocki (red.), *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji*, 45–51. Nidzica: Nidzicka Fundacja Rozwoju Nida.
1998b. Badania archeologiczne starego miasta w Olsztynie, [w:] J. Wysocki (red.), *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji*, 133–140. Nidzica: Nidzicka Fundacja Rozwoju Nida.
- Michalski, J. i J. Budziszewski
1993. Siedemdziesiąt lat badań wykopaliskowych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, [w:] S. K. Kozłowski i J. Kolendo (red.), *Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim*, 211–252. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mikłaszewicz, D.
1995. Fajki z badań archeologicznych w Toruniu. *Pomorania Antiqua* 16: 341–356.
- Mirek, Z., H. Piękoś-Mirkowa, A. Zając i M. Zając
2002. *Flowering plants and pteridophytes of Poland. A checklist*. Kraków: Instytut Botaniki im. W. Szafera, PAN.
- Mirkowska, I.
1998. Ceramika z wczesnej epoki żelaza z osiedla obronnego w Sząbruku, woj. olsztyńskie, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 149–166. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
2004. Ceramika wczesnośredniowieczna z grodziska w Kajkowie (przysiółek Lesiak), d. pow. Ostróda, woj. warmińsko-mazurskie, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska. Nowe źródła i interpretacje*, 281–291. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.

- łystok: Uniwersytet w Białymstoku, Instytut Historii.
- Misiewicz, K. i W. Małkowski
2013. Badania nieinwazyjne na stanowisku 4 w Borecznie, woj. warmińsko-mazurskie w 2012 r., [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 413–421. *Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7*. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Miśkiewicz, M.
2010. *Życie codzienne mieszkańców ziem polskich we wczesnym średniowieczu*. Warszawa: TRIO.
- Mogielnicka-Urban, M.
1984. *Warsztat ceramiczny w kulturze łuzycyckiej*. Wrocław: Ossolineum.
- Mogielnicka-Urban, M. i J. Urban
2013. „Naczynia sitowate” w kulturze łuzycyckiej – jednorodność nazewnictwa a zróżnicowanie formy, [w:] J. Kolenda, A. Mierzwiński, S. Moździoch i L. Żygadło (red.), *Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gedidze, w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przez przyjaciół, kolegów i uczniów*, 501–525. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Moszyński, K.
1929. *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
1967. *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Musianowicz, K.
1939–1945. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Łowiczu. *Światowit 18*: 213–237.
1969. Drohiczyn we wczesnym średniowieczu. *Materiały Wczesnośredniowieczne 6*: 7–235.
- Nadolski, A.
1954. *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*. *Acta Archaeologica Universitatis Lodzianis 3*. Łódź: Ossolineum.
1978. *Broń średniowieczna na ziemiach polskich*. Łódź: Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
1979. *Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Nadolski, A. i M. Lewandowski
1990. Broń strzelcza, [w:] A. Nadolski (red.), *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej: 1350–1450*, 143–153. Łódź: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Nawrońska, G.
2012. *Początki Elbląga w świetle źródeł archeologicznych*. Elbląg: Stowarzyszenie Miłośników Truso.
- Nawroński, T.
1973. Klasztor cysterek w Cedyni, pow. Chojna, w świetle badań archeologicznych, cz. II. *Materiały Zachodniopomorskie 19*: 271–404.
- Niegowski, J.
1997. Sprawozdanie z badań podwodnych przeprowadzonych w ramach programu Adalbertus, [w:] W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczny szlak łódzki z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, 219–229. *Adalbertus – tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 2*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii.
- Niesiobędzki, W.
2008. *Powiat ławski. Dzieje, zabytki, pejzaż i kultura. Szkice historyczne*. Ława: Alga.
- Nosek, S.
1939–1945. Nowe materiały do poznania kultury we-neckiej. *Światowit 18*: 111–164.
1967. *Kultura amfor kulistych w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Nowak, Z.
1963. Rozwój przestrzenny miasta Susza. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1 (79)*: 60–75.
- Nowakowski, A.
1976. W sprawie datowania ostróg z gwiazdzistym bodźcem. *Acta Universitatis Lodzianis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, seria I, 11*: 75–82.
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Elementy rzędu końskiego i oporządzenia jeździeckiego, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 129–138. Warszawa: PWN.
- Nowakowski, A. (red.)
1998. *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej: 1450–1500*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Nowakowski, W.
1989. Studia nad ceramiką z okresu wędrówek ludów. Problem tzw. pucharków na pustych nóżkach. *Barbaricum 1*: 101–147.
- Okulicz, J.
1973. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.* Wrocław: Ossolineum.
- Okulicz, Ł.
1970. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*. Wrocław: Ossolineum.
1979. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich*, [w:] J. Dąbrowski i Z. Rajewski (red.), *Prahistoria ziem polskich. T. 4. Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, 179–189. Wrocław: Ossolineum.
- Olczak, J. i K. Siuchniński
1966–1971. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. 1–4. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
1985–1989. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa śląskiego*, t. 1–2. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.

- Osiecka, E.
2006. *Wapno w budownictwie – tradycja i nowoczesność*. Kraków: Stowarzyszenie Przemysłu Wapienniczego.
- Ossowski, G.
1881. *Mapa archeologiczna Prus Zachodnich (dawniej Królewskich) z przyległymi częściami W. Ks. Poznańskiego*. Kraków: W.L. Anczyc i Spółka.
- Ossowski, W.
2009. Najstarsze klamry szkutnicze nad dolną Wisłą. *Pomorania Antiqua* 22: 77–102.
2010. *Przemiany w szkutnictwie rzeczonym w Polsce. Studium archeologiczne*. Gdańsk: Centralne Muzeum Morskie.
- Paszkiwicz, B.
2009. *Brakteaty – pieniądz średniowiecznych Prus*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Paternoga, M.
2003. Stanowisko nr 1 w Wszemirowie, pow. Trzebnica w świetle dawniejszych i najnowszych badań. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 45: 157–174.
- Paternoga, M. i P. Rzeźnik
2007. Problem funkcji i sposobu użytkowania wczesnośredniowiecznych tzw. praznic w świetle wybranych znalezisk z Dolnego Śląska. *Dolnośląskie Wiadomości Prahistoryczne* 6: 81–106.
- Pawlak, E. i P. Pawlak
2008. *Osiedla wczesnośredniowieczne w Markowicach pod Poznaniem wraz z pozostałościami osadnictwa pradziejowego*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Pawlata, L.
1993. Katalog zabytków archeologicznych z kolekcji Feliksa Kochańskiego ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Drohiczynie. *Rocznik Białostocki* 18: 191–218.
- Pawłowski, A.J.
1990. Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem Pomezanii, Pogezanii i Warmii, [w:] Z. Kurnatowska (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, 55–69. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Petelski, K. i A. Gondek
2004. *Szczegółowa mapa geomorfologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Dobry*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Piaskowski, J.
1960. *Technika gdańskiego hutnictwa i kowalstwa żelaznego X-XIV w. na podstawie badań metaloznawczych*. Gdańsk wczesnośredniowieczny 2. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Piekalski, J. i K. Wachowski (red.)
2010. *Ulice średniowiecznego Wrocławia*. *Wratislavia Antiqua* 11. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Pikies, R.
2015. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Ostróda*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Piontek, J.
1996. *Biologia populacji pradziejowych. Zarys metodyczny*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Piotrowska, M.
2013. *Epoka żelaza w dorzeczu środkowej Słupi*. Łódź: Nauka i Innowacje.
- Pochylski, M. i A. Kowalczyk
2011. Tak zwana ceramika husycka z Nowej Wsi, stan. 6, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. *Folia Archaeologica* 28: 227–243.
- Pokora, H. i P. Rzeźnik
1998. Wznowienie badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznej osadzie w Obiszowie, gm. Grębocice. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 40: 321–333.
- Poliński, D.
1996. *Przemiany w wytórczości garncarskiej na ziemi chełmińskiej u schyłku wczesnego i na początku późnego średniowiecza*. *Archaeologia Historica Polona* 4. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika
2013. *Pień. Siedziba krzyżackich prokuratorów w ziemi chełmińskiej*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Poppek, M., A. Pydyn, R. Solecki i P. Stencel
2013. Przeprawa mostowa na wyspę Wielka Żuława na jeziorze Jeziorak, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 373–380. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Pospieszna, B.
1994. Zarys historii rzemiosła zduńsko-garncarskiego w Malborku od XV do początku XIX w., [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 277–290. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Powierski, J.
2004. *Prussica: artykuły wybrane z lat 1965–1995*. Tom 1. Malbork: Muzeum Zamkowe.
- Pydyn, A.
2013. Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych w wybranych jeziorach Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 361–372. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2016. Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych w jeziorach Pojezierza Iławskiego w latach 2013–2014, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 79–92. Ar-

- chaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Pyżuk, M.
2004. Antropologiczna interpretacja szczątków kostnych populacji kultur przeworskiej i wielbarskiej z Kołobrzegia, pow. Płońsk. *Archeologia Polski* 49: 33–48.
- Rabek, W. i M. Narwojsz
2008. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Dobrzyki*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2014. *Objaśnienia do szczegółowej mapy geologicznej Polski, 1 : 50 000 arkusz Orneta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2015. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50000 arkusz Orneta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Radzicki, B.
b.d. *Grodzisko „Miggenwald” ponownie odkryte!* Internet: <http://www.pruthenia.strefa.pl/c22.html> (wgląd: 19.04.2017)
- Rauhut, L.
1955. Wczesnośredniowieczny skarb ze wsi Borucin, pow. Aleksandrów Kujawski. *Wiadomości Archeologiczne* 22 (1): 55–64.
- Rębkowski, M.
1995. *Średniowieczna ceramika miasta lokacyjnego w Kołobrzegu*. Kołobrzeg: Feniks.
Rębkowski, M. (red.)
1996. *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu. Tom. 1. Badania przy ul. Ratuszowej 9–13*. Kołobrzeg: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Sawicki, J.
2012. Elementy stroju i pasa oraz opraw ksiąg z ul. Katedralnej 4 we Wrocławiu. *Wrastislava Antiqua* 17: 97–109.
- Sawicki, T.
2008. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Daniszewie pod Kołem, woj. wielkopolskie. *Slavia Antiqua* 49: 149–209.
- Schmid, E.
1972. *Atlas of animal bones for prehistorians, archaeologists and quaternary geologists*. Amsterdam: Elsevier Publishing Company.
- Schnippel, E.
1928. Siedlungsgeographie des Osterodischen Gebiets. *Altpreussische Forschungen* 5: 5–44.
- Schramm, Z.
1967. Różnice morfologiczne niektórych kości kozy i owcy. *Roczniki Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu* 36: 107–133.
- Schuldt, E.
1981. *Gross Raden. Die Keramik einer slawischen Siedlung des 9./10. Jahrhunderts*. Berlin: Akademie Verlag.
- Sikorska-Ulfik, I.
1994. Zespół ceramiki z Reszla z 2 połowy XIV wieku, [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 233–243. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Sikorski, J.
2006. *Lokacja i rozwój przestrzenny miasta*, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 49–64. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
- Skóra, K.
2010. Intruz w kurhanie? O pochówkach wtórnych w obrzędowości pogrzebowej kultur wielbarskiej i przeworskiej, [w:] K. Skóra i T. Kurasiński (red.), *Wymiary inności. Nietypowe zjawiska w obrzędowości pogrzebowej od pradziejów po czasy nowożytne*, 27–43. *Acta Archaeologica Lodziensia* 56. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Skružný, L.
1964. Pekáče – jejich výskyt, funkce a datování. *Památky Archeologické* 55 (2): 370–391.
- Słodownik, L.
2006. *Zimnochy*. Internet: <http://www.glospasleka.pl/artukul/index.php?id=news&idd=16439> (wgląd: 25.01.2017).
- Smith, N.
2011. *Pre-industrial lime kilns*. English Heritage. Internet: <https://historicengland.org.uk/images-books/publications/iha-preindustrial-lime-kilns/> (wgląd: 25.01.2017).
- Solecki, R.
2014. Wstępne wyniki badań archeologicznych grodziska w Suszu w 2013 roku. *Skarbiec Suski* 10: 38.
- Sosnowska, A.
1992. Charakterystyka kulturowo-chronologiczna zespołów ceramicznych, pochodzących z badań stanowiska 1 w Mołtajnach, gm. Barciany, jako przyczynek do naświetlenia problemu powiązań kulturowych wschodniej części grupy zachodniomazurskiej kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z terenami ościennymi we wczesnej epoce żelaza, [w:] S. Czopek (red.), *Ziemia polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, 335–352. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Stampfli, H.R.
1963. *Bison bonasus (Linne) 1758, Ur, Bos primigenius Bojanus, 1827, und Rind, Bos taurus (Linne), 1758*. *Acta Bernensia* 2: 117–159.
- Stanaszek, Ł.M.
2005. Analiza antropologiczna materiału kostnego z Dąbka, pow. mławski, stan. 29. *Wiadomości Archeologiczne* 57: 235–239.
- Stankiewicz, U.
2005. Kafle tykocińskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 1: 178–192.

- Starski, M.
2009. Późnośredniowieczne naczynia gliniane z zamku w Pucku. *Studia i Materiały Archeologiczne* 14: 195–284.
- Stasiełowicz, G.
2009. Ceramika z badań na osadzie w Gronowie Górnym, st. 3, gm. Elbląg, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Ceramika bałtyjska. Tradycje i wpływy*, 177–187. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Stępnik, T.
2016. Analiza dendrologiczna prób drewna i węgla drzewnych z grodzisk zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 231–246. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Strzałko, J. i M. Henneberg
1975. Określanie płci na podstawie morfologii szkieletu. *Przegląd Antropologiczny* 41 (1): 105–126.
- Strzałko, J., J. Piontek i A. Malinowski
1972. Problem rekonstrukcji wzrostu na podstawie kości zachowanych we fragmentach lub spalonych. *Przegląd Antropologiczny* 38 (2): 277–287.
1973. Teoretyczno-metodyczne podstawy badań kości z grobów ciałopalnych. *Materiały i Prace Antropologiczne* 85: 179–201.
1974. Możliwości identyfikacji szczątków ludzkich z grobów ciałopalnych w świetle wyników badań eksperymentalnych, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 31–42. Poznań: UAM.
- Supruniuk, A.
2002. Uzupełnienia i uwagi do „Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381”. *Studia Źródłoznawcze* 40: 107–165.
- Szafrański, W.
1961. Wyniki badań archeologicznych w Biskupinie, pow. Żnin, na stanowisku 6, [w:] W. i Z. Szafrańscy, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem wiejskim w Biskupinie*, 7–144. Wrocław: Ossolineum.
- Szczepański, S.
2009. Hans Schleif (1902/1945) i jego badania nad germańską przeszłością Prus Wschodnich. *Szkice Humanistyczne* 9/1(18): 51–62.
2010. Czy nazwa Susz jest staropruska? *Skarbiec Suski* 3: 21–26.
2012. Grodzisko w suskim Parku Miejskim *Unser Schloss Rosenberg?* *Skarbiec Suski* 6: 38.
2013. „Wykopaliska” w archiwach – archeologia archiwalna na przykładzie wybranych stanowisk Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 233–252. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Szmyt, M.
1996. *Społeczności kultury amfor kulistych na Kujawach. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw* 6. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
1999. *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe*. Baltic-Pontic Studies 8. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Szydłowski, J.
1974. Z badań kremacji w pradziejach, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 71–76. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Szymańska-Bukowska, A.
2010. *Sopot w zamierzchłej przeszłości. Grodzisko wczesnośredniowieczne*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne.
- Szymański, P.
1998. Żubronajcie – przyczynek do badań nad wczesnożelazną ceramiką Suwalszczyzny, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 119–137. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Škojec, J.
2003. Lehmwannefundamente aus Mikulčice, [w:] L. Poláček (red.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice*. T. 5: 421–496. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik.
- Świętosławski, W.
2011a. Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych stanowiska Pomorzanki 4, gm. Gostynin, woj. mazowieckie, w latach 2004–2005, [w:] *Raport 2005–2006*, 91–100. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- 2011b. Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych stanowisk Pomorzany 1 i 2, gm. Łanięta, woj. łódzkie, w latach 2003–2005, [w:] *Raport 2005–2006*, 101–111. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Töppen, M.
1870. Altertümer bei Hohenstein in Ostpreußen. *Altpreussische Monatsschrift, Der Neuen Preussischen Provinzial-Blätter* 7: 13–42.
1876. Ueber einige Alterthümer aus der Zeit des Heidenthums in der Nachbarschaft zu Marienwerder. *Altpreussische Monatschrift* 13: 549–550.
- Trotter, M. i G.C. Gleser
1952. Estimation of stature from long bones of American Whites and Negroes. *American Journal of*

- Physical Anthropology* 10: 463–514.
- Trzmiel, B.
2007. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Boguchwały*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Ubelaker, D.H.
1978. *Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation*. Chicago: Aldine.
- Uniejewska, M.
2003. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Kisielice*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Vlierman, K.
1996. „...Van Zintelen, van Zintelroeden ende Mosen...”. *Een breekmethode als hulpmiddel bij het dateren van scheepswrakken uit de Hanze-tijd. Scheepsarcheologie* 1. Lelystad: Nederlands Instituut voor Scheeps en on der water Archeologie.
- Voigt, J.
1832. *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*. T. 5. Königsberg: Gebrüder Bornträger.
- Wachowski, K.
1987. Bełty na zamku w Legnicy, [w:] A. Kola (red.), *Średniowieczne siedziby rycerskie w ziemi chełmińskiej na tle badań podobnych obiektów na ziemiach polskich, 147–153*. Toruń: Muzeum Regionalne w Brodnicy i Instytut Archeologii i Etnografii UMK w Toruniu.
- Wadył, S.
2012a. Grodzisko w Ornowie-Lesiaku w świetle wyników ostatnich badań archeologicznych. *Pruthenia* 7: 117–135.
2012b. Kilka uwag o ceramice wczesnośredniowiecznej w Prusach, [w:] M. Franz i Z. Pilarczyk (red.), *Barbarzyńcy u bram. Mare integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego*, 260–278. Toruń: Adam Marszałek.
2012c. *Sprawozdanie z badań sondażowo-weryfikacyjnych na grodzisku w Lipowcu, stan. 1, gm. Ostróda (26–57/2)*. Maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu.
2013a. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Rejsytach, gm. Rychliki (stan. 1 i 2) w świetle wyników badań archeologicznych. *Pruthenia* 8: 149–164.
2013b. Badania weryfikacyjno-sondażowe grodzisk wczesnośredniowiecznych w dorzeczu górnej Drwęcy (Domkowo, Lipowiec, Ornowo-Lesiak, Morliny), [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 109–124. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii i Fundacja Archeologiczna.
2015. Ze studiów nad wczesnośredniowieczną ceramiką z pogranicza słowiańsko-bałtyjskiego, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur 1*: 275–294. Warszawa-Białystok: Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Waluś, A.
2009–2010. Ząbie, st. X, woj. warmińsko-mazurskie. Badania roku 2010. *Światowit* 8 (49) B: 283–284.
- Wichrowski, Z.
2000. Średniowieczny topór z Goraja, pow. Biłgoraj, woj. lubelskie. *Archeologia Polski Środkowoschodniej* 5: 212–214.
- Wiewióra, M. (red.)
2014. *Zamek biskupów chełmińskich w Wąbrzeźnie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych. Studia i materiały*. Toruń: Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Więckowska, H. i E. Kempisty
1970. Badania archeologiczne we wsi Sośnia, pow. Grajewo. *Wiadomości Archeologiczne* 35 (2): 164–200.
- Winckler, von
1866. Die Vesten der Vorzeit im Ermland. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* 3: 689–693.
- Wirska-Parachoniak, M.
1968. Z historii wiążących materiałów budowlanych. *Ochrona Zabytków* 21/4 (83): 17–23.
- Wiślański, T.
1966. *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*. Wrocław: Ossolineum.
- Worm, H. i D. Staude
2007. *Die Hugo Schneider A.-G. Leipzig. Kurzübersicht ihrer Entwicklungsgeschichte und Produkte*. Internet: <http://www.patronensammler.de/files/HASAG-Entwicklung.pdf>.
- Wróblewski, W. i T. Nowakiewicz
2003. Ceramika „pruska” i „słowiańska” we wczesnośredniowiecznej Galindii, [w:] M. Dulnicz (red.), *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, 165–181. Lublin – Warszawa: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wrzesiński, J.
1994. Osada ludności kultury łużyckiej w Chłapowie, gm. Dominowo, stanowisko 3. *Studia Lednickie* 3: 173–202.
- Wyczółkowski, M.
2009. „Baba” kamienna z Poganowa. Wczesnośredniowieczne miejsce kultu Prusów [w:] A. Bitner-Wróblewska i G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 605–633. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.

- Wyczółkowski, M., M. Szal, M. Kuprianowicz i E. Smolska
2013. Kompleks osadniczy w Poganowie, pow. kętrzyński, stanowisko IV: wstępne wyniki badań interdyscyplinarnych. [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 65–82. Archeologia Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Wyrobisz, A.
1968. *Szkło w Polsce od XIV do XVII wieku*. Wrocław: Ossolineum.
1981. Wapno, [w:] A. Mączak (red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, T. 2, 452. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wyrost, P.
1994. Dawna fauna Polski w świetle badań kostnych materiałów archeologicznych, rozmieszczenie w czasie i przestrzeni. *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu. Archeozoologia* 19: 55–176.
- Wysocki, J.
2012. Badania stanowisk archeologicznych z późnego średniowiecza i nowożytności w regionie warmińsko-mazurskim w latach 1989–2009. *Archeologia Historica Polona* 20: Regiony, rzemiosła, kategorie – archeologia późnego średniowiecza i czasów nowożytnych w uwarunkowaniach nowego ustroju, 43–68. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Wysocki, J. i B. Klęczar
2013. Grodziska typu stożkowatego na wyspie Wielka Żuławka w Iławie, w Lasecznie Małym i Mozgowie w powiecie iławskim: wstępne wyniki badań z 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 327–349. Archeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Zarzycki, K., H. Trzcińska-Tacik, W. Różański, Z. Szela, J. Wołek i U. Korzeniak
2002. *Ecological indicator values of vascular plants of Poland*. Kraków: Instytut Botaniki PAN.
- Zbierski, A.
1959. Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z Cierzma nad Huczwą. *Archeologia Polski* 4: 105–148.
- Zeder, M.A. i H.A. Lapham
2010. Assessing the reliability of criteria used to identify postcranial bones in sheep, Ovis, and goat, Capra. *Journal of Archaeological Science* 3: 2887–2905.
- Zielonka, B.
1951. Wczesnośredniowieczne wyroby kościane i rogowce z okolic Gniewa, powiat Tczew. *Z otchłani wieków* 20: 27–30.
- Zoll-Adamikowa, Z.
1979. *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. T. 2. Analiza. Wnioski*. Wrocław: Ossolineum.
- Żak, J.
1960. Część skarbu z Sejkowic pod Gąbinem na Mazowszu. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 11: 200–202.
- Żurek, J.
1954. Osada z młodszej epoki kamienia w Rzucewie, pow. wejherowski i kultura rzucewska. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 4: 1–4.
- Żurek, M.
2013. Boreczno, stanowisko 4 (AZP 24–54), gm. Zalewo, woj. warmińsko-mazurskie. Analiza stratygraficzna, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 385–411. Archeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Żurowski, J. i R. Jakimowicz
1939. *Atlas grodzisk i zamczysk śląskich*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.